BEYKOZ'UN TARİHÎ SULARI

Su Kültürü ve Su Yapıları

Prof. Dr. DAVUT HUT

Beykoz Belediyesi

BEYKOZ'UN TARİHÎ SULARI

Su Kültürü ve Su Yapıları

Prof. Dr. **DAVUT HUT**

BEYKOZ
KİTAPLIĞI

Beykoz Kitaplığı: 19
Akademi: 6

Yayın Koordinasyon
Bünyamin Korkmaz
Basri Akdemir

Yayın Yönetmeni
İsmail Coşkun

Yayın Hazırlık
Muzaffer Topcu
Hasan Otman
Aykut Nasip Kelebek
Ömer Faruk Deliktaş

BEYKOZ'UN TARİHÎ SULARI
Su Kültürü ve Su Yapıları

Yazar
Davut Hut

Editör
Hilal Yurdakul

Grafik Tasarım
Mert Uğurdil
Refia Nur Çelik

ISBN: 978-605-74802-8-6

Yapım-Baskı - Cilt
Lapiz Kültür Sanat ve
Koleksiyon Ürünleri San. Tic. Ltd. Şti.

Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları No: 51
1. Baskı Nisan 2022

içindekiler

Ön Söz 9

Giriş 11

Boğaziçi'nde Kadim Bir Yerleşim:
Beykoz'un Kısa Tarihi, İdarî ve Toplumsal Yapısı 11

1. bölüm
Osmanlı'da Su Kültürü ve Kaynak Suları:
İstanbul ve Beykoz Örnekleri 17

Osmanlı İstanbul'unda Suyun Dağıtımı, Sakalar ve Sucu Esnafı 19

İstanbul ve Beykoz Memba Sularının
Genel Özellikleri, Su Kültürüne Katkıları 28

2. bölüm
Beykoz'un ve İstanbul'un
En Meşhur Kaynak Suyu: Karakulak 37

Karakulak Suyunun Yeri, Adı, Keşfi, Vakfedilmesi ve Çeşmeleri 39

Osmanlı Döneminde Karakulak Suyunun İşletilmesi,
Sıhhî Durumu ve Fiziksel-Kimyasal Özellikleri 45

- Karakulak Vakıf Suyunun İşletilmesi 45
- Karakulak Suyunun Genel Özellikleri, Sıhhî Durumu ve Tahlilleri 46

Tiryakilerin Gözünden ve Yazarların
Dilinden Karakulak Suyunun Efsanevî Şöhreti 49

II. Abdülhamit ve Karakulak Suyu 54

- II. Abdülhamit'in Severek İçtiği Memba Suyu Olarak Karakulak 54
- II. Abdülhamit Döneminde Doğal Afetler ve Karakulak Suyu 57
- Beykoz Suları ve Bazı Sınırların Tespiti 61

Cumhuriyet Döneminde Karakulak Suyunun Serüveni 63

- Karakulak Suyu ve Mesiresi ile Dereseki'nin Genel Durumu 63
- Unutulmaya Giden Süreçte Karakulak Suyunun İstanbul
  Piyasasından ve İnsanların Hatırından Çıkmaya Başlaması 64
- 1949 ve 1950 Yıllarında Karakulak Suyuna Dair Tespitler ve Tamirler 68
- 1960'lardan Günümüze Karakulak Suyu 72
- Karakulak'a Komşu Deliosman Memba Suyu 76

3. bölüm
Beykozlu Ahmet Midhat Efendi'yle Özdeşleşen Meşhur Kaynak Suyu: Sırmakeş 81
Sırmakeş Suyunun Konumu, Adının Menşei ve Ahmet Midhat Efendi Tarafından Satın Alınarak Beykoz'a Ulaştırılması 83
- Sırmakeş Suyunu İstanbul'a Taşıyan Boğaz'ın Meşhur İstimbotu: Melek 87
- Sırmakeş'in Dağıtımı ve İşletilmesi, Ahmet Midhat'ın Yardımseverliği 90
- Sırmakeş Suyunun Fiziko-Kimyasal Özellikleri ve Yurt dışına Yayılan Şöhreti 94
- Ahmet Midhat Efendi'den Sonra Sırmakeş Suyunun Serencamı ve Akbaba Köyünün Diğer Su Kaynakları 96
- Akbaba Köyündeki Kaymakdonduran Suyu ve Mesiresi 99

4. bölüm
"Toprak Kokulu" Göztepe ve "Gazozu Meşhur" Çubuklu Kaynak Suları 103
Göztepe Kaynak Suyu 105
- Adı, Konumu ve Genel Özellikleri 105
- Suyun Nakli, Dağıtımı ve Doğallığının Korunması 107
- Göztepe Suyunun Adı Üzerinden Yapılan Sahtekârlıklar 110
- Göztepe Suyunun Mülkiyeti, İdaresi ve İşletilmesiyle İlgili Mukaveleler 112
- Göztepe Suyollarının Tamiri ve Göztepe Mesiresi 119

Çubuklu Kaynak Suyu 121
- Çubuklu ve Kaynak Suyu 121
- Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Çeşmesi ve Suyu 130

5. bölüm
Beykoz ve Çevresinin Bazı Çeşmeleri ve Diğer Kaynak Suları 133
Beykoz'un Yüzyıllara Meydan Okuyan Sembolü: İshak Ağa (Behruz Ağa/Onçeşmeler) Çeşmesi ve Suyu 136
- Çeşme ve Suyunun Tarihçesi, Genel Özellikleri 136
- Çeşmenin Kitabesi, Mimarî ve Estetik Özellikleri 141
- Çeşmenin Suyundan Faydalananlar 143
- Bir Kültür ve Sosyalleşme Mekânı Olarak İshak Ağa Çeşmesi 147
- İshak Ağa'nın Beykoz ve Yalıköy'e Hayat Kaynağı Olan Diğer Çeşmeleri 150

Beykoz'un Merkezindeki Diğer Bazı Çeşmeler ve Sular 152
- Ahmet Midhat Efendi Yalısı Arkasındaki Kethüda Çeşmesi 152
- Mehmet Bey Çeşmesi (Sultaniye Çayırı Çeşmesi) 153
- Meryem Hatun Camii Karşısındaki Çeşmenin Suyu (Şahinkaya Suyu) 154

Paşabahçe ve Civarındaki Kaynak Suları 154
- Gümüşsuyu (Ayios Kostantinos Ayazması) 155
- Madensuyu 156
- Mustafa Şerif Paşa Çeşmesi ve Suyu 156
- Sinan Ağa Çeşmesi Suyu 158
- III. Mustafa Camii Büyük Memba Suları ve Çukurçeşme Üzerindeki Çeşme-Ayazma Kavgası 158
- Safiye Sultan Çeşmesi 164

Boğaziçi'nin Seçkin Semti Kanlıca'daki Sular ve Çeşmeler 166
- Kanlıca, Suları ve Çeşmeleri 166
- Yazıcı Çiftliği Kaynak Suyu 167
- Mahmut Aziz Bey Çeşmesi (Kanlıca Çeşmesi) 167
- Mehmet Sait Efendi Suyu ve Çeşmesi 168
- Halepli Çeşmesi 169
- Kavacık Çeşmesi 170
- Kanlıca'daki Diğer Sular ve Çeşmeler 170

Anadoluhisarı, Göksu ve Küçüksu Mesiresindeki Sular, Çeşme ve Ayazmalar 171
- "Asya'nın Tatlı Suları": Göksu ve Küçüksu Vadisi'ndeki Sular 171
- Mihrişah Valide Sultan Meydan Çeşmesi (Küçüksu Çeşmesi) 175
- Piri Mehmet Efendi Çeşmesi ve Suyu 181
- Gazi Sinan Paşa Çeşmesi ve Suyu 181
- Benlizâde Ahmed Râşid Efendi Çeşmesi 182
- "Ünlü Ressamların İlham Kaynağı": Kızılserçe Sokağı Çeşmesi 182

Yuşa Tepesi (Cebel-i Yuşa) Civarındaki Kaynak Suları ve Su Eserleri 185
- Yuşa Tepesi ve Buradaki Su Kaynakları 185
- Âbıhayat Suyu 189
- Elmas Suyu, Beşir Ağa ve Yahya Efendi Çeşmeleri 190

ANADOLUKAVAĞI VE CİVARINDAKİ KAYNAK SULARI VE ÇEŞMELERİ 190
- Anadolu Kavağı ve Suları 190
- Şifalı Kumdöken Suyu 191
- Anadolu Kavağı Vapur İskelesi Meydanındaki Cevriye Hatun Çeşmesi ve Suyu 194
- Anadolufeneri Çeşmesi (II. Mahmut Çeşmesi) 195

6. bölüm

Beykoz'un Tarihî Ayazmaları 197
AYAZMA KÜLTÜRÜ VE BEYKOZ'UN TARİHÎ AYAZMALARI 199
- Ayios Kostantinos (Beykoz) Ayazması 202
- Ayios Kostantinos (Gümüşssuyu) Ayazması 202
- Beykoz Kilise Ayazması 202
- Ayios Nikolaos (Paşabahçe) Ayazması 203
- Ayios Nikolaos (Beykoz) Ayazması 204
- Ayios Onofrios (Paşabahçe) Ayazması 204
- Ayios Terapon (Çubuklu) Ayazması 204
- Yuşa Tepesi Ayazması 204
- Ayia Kiryaki (Paşabahçe) Ayazması 205
- Göksu Meryem Ana (Panayia) Ayazması 206
- Kanlıca Zarif Mustafa Paşa Yalısı Bahçesindeki Ayazma 209

7. bölüm

Beykoz'un Tarihî Su Bentleri ve Sarnıçları 211
ANADOLU YAKASININ SU HAZİNELERİ: BEYKOZ'UN TARİHÎ SU BENTLERİ 213
- Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin I. Elmalı (Göksu) Bendi ve Elmalı Suyu 214
- II. Elmalı Bendi 224
- İstanbul'un En Büyük Su Kaynağı: Ömerli Barajı ve Tesisleri 231

BEYKOZ'UN SU SARNIÇLARI VE HAZNELERİ 233
- Yuşa Tepesi Dumburdun-Suyu Sarnıcı 233
- Çubuklu Sarnıcı 234
- Yoros Kalesi Sarnıcı 234

Sonuç 235
Kaynaklar 239
Dizin 253

Kıymetli Hemşehrim,

Tarihte kurulmuş pek çok imparatorluğa ve bunlara bağlı olarak gelişen kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapan İstanbul'un en büyük ilçelerinden biri olan Beykoz, Anadolu yakası sahil şeridinin üçte ikisini kaplaması dolayısıyla Boğaziçi kültür ve medeniyetinin de ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Tarihî ve kültürel zenginliğinin yanı sıra doğal güzellikleri; bitki örtüsü, ormanları ve havası ile de çok eski zamanlardan beri odak noktası olan ilçemizin bir diğer hususiyeti ise barındırdığı eşsiz lezzetteki kaynak sularıdır.

Aynı zamanda bir "Sular Şehri" olan İstanbul'da su kültürü ve medeniyetinin oluşmasında şüphesiz Beykoz'un etkisi büyüktür. Beykoz'a ait memba sularının asırlar boyunca tüm İstanbul için olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun geneli için de makbul ve aranan sulardan olduğu, yine 20. yüzyılın başlarında Beykoz sularının İstanbul'un diğer semtlerine gönderilmesi esnasında iskelelerde yaşanan izdihamların bilgisi hatırat kitapları yoluyla günümüze kadar ulaşmıştır. Kimi kaynaklarda ise dünyanın en iyi kaynak sularından bir kısmının Beykoz bölgesinden çıktığından bahsedilmektedir.

Prof. Dr. Davut Hut tarafından kaleme alınan "Beykoz'un Tarihî Suları, Su Kültürü ve Su Yapıları" isimli bu eserde, kültür ve medeniyetin gelişmesinde başat rolü üstlenen suyun İstanbul'daki serüveni Beykoz çerçevesinde ele alınmış ve Beykoz'daki su yapılarının tarihî süreçteki gelişimi incelenmiştir. Yalnızca Beykozlular için değil, tüm İstanbullular ve su meraklıları için kaynak niteliği taşıyan bu kıymetli eseri Beykoz Kitaplığı'na kazandıran yazarımıza ve kitabın yayımlanmasında emeği geçen tüm mesai arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Murat Aydın
Beykoz Belediye Başkanı

ön söz

Bu çalışma; tarihî, coğrafî ve kültürel yönlerden İstanbul ve Boğaziçi'nin ayrılmaz bir parçası olan Beykoz'un Osmanlı'dan günümüze sahip olduğu meşhur tarihî kaynak sularıyla estetik abidesi çeşmelerini, Ortodoks Hristiyan kültürünü yansıtan ayazmalarını, İstanbul'un içme suyunu depolayan tarihî bent ve barajlarını ve son olarak da Bizans'tan kalma sarnıçlarını konu edinmektedir. Daha önce yine tarafımdan hazırlanmış olan "Beykoz'un Meşhur Kaynak Suları: 19 ve 20. Yüzyıllarda Karakulak, Çubuklu, Göztepe ve Sırmakeş Suları Üzerine Bir Değerlendirme" (Beykoz 2019 Sempozyumu Tebliğler Kitabı, İstanbul 2020, s.307-320) başlıklı on üç sayfalık bildiri metni, bu kitabın çıkış noktası olmuştur. Diğer yandan çalışma, niteliği itibarıyla, Beykoz ve civarındaki bütün su unsurlarını tüm yönleriyle içerdiğini iddia etmemektedir. Zaten, böyle bir çalışmanın hacmi de birkaç cilde sığmayacak kadar geniş boyutlu olacaktır.

Çalışmada, hepsi de "âbıhayat" olan yönüyle, yani "içilen suyla" ve "su kültürü"yle ilgili olan bütün bu unsurlar, yalnızca mimarî, estetik veya fiziksel özellikleriyle değil, aynı zamanda iktisadi, toplumsal ve kültürel taraflarıyla da ele alınmıştır. Bu bağlamda, Beykoz'un tarihî suları ve su eserlerine dair, temelde son iki yüz yıla yoğunlaşan bir sosyal ve kültürel tarih çalışması yapmayı hedeflediğimi belirtmek isterim. Bu suretle, tarihî ve coğrafî bakımlardan İstanbul ve Boğaziçi'nin ayrılmaz bir parçası olan Beykoz'un, İstanbul'un su tarihinde ve su kültüründe dikkat çeken konumu ve önemi ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca, bir kısmı unutulmaya yüz tutmuş olan kaynak sularıyla ayazmalar ve çeşmelerin, neredeyse yok olma aşamasına gelmiş olan su kültürünün bazı yönleriyle hatırlatılarak canlandırılması, küçük de olsa "tarihe bir not düşülmesi" amaçlanmıştır.

Geniş bir kaynakçaya sahip olan kitap, Osmanlı arşiv belgeleri, yayınlanmış belgeler, gazeteler, kaynak sularıyla ilgili risaleler, dönemin yerli ve yabancı seyahatnameleri, hatıratları ve saha araştırmaları olmak üzere birincil kaynaklar ve ilgili literatür ışığında hazırlanmıştır. Metodolojik olarak ise yukarıda isimleri zikredilen su kaynakları ve su eserlerinden mevcut olanlar, mümkün mertebe ziyaret edilerek tespit edilmiş ve fotoğraflanmıştır. Geçmişleriyle ilgili olarak da eski fotoğraf, çizim-resim, gravür ve kartpostallardan yararlanılmış; önemli görülen Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bazı belgeler ile metinlerin sadeleştirilmiş çevirileri verilmiştir. Bu bakımlardan eser, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları'nca neşredilmekte olan Beykoz Kitaplığı Akademi Serisi'ne uygun bir şekilde, akademik ilkeler ve hassasiyetler gözetilerek telif edilmiştir.

Kuşkusuz, eksikleri de olan bu kitabın hazırlanması ve yayınlanmasında bazı kurum ve şahısların önemli katkıları olmuştur ki, bunları zikretmeden geçemeyiz: Başta, kültür çalışmaları ve yayınlarına yıllardır büyük destek veren Beykoz Belediye Başkanı Sayın Murat Aydın'a; kitabın konusu ve gerekliliği hakkında öneri getirdiği gibi hazırlanması aşamasında da ilgi ve hassasiyetini eksik etmeyen Yayın Yönetmeni Sayın Prof. Dr. İsmail Coşkun'a ve bu vesileyle Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları'na öncelikle teşekkür ederim. Kitabın ayrıntılı indeksinin hazırlanmasında emeği geçen öğrencim ve meslektaşım Araş. Gör. Fırat Küskü'ye müteşekkirim. Son olarak da çalışmanın ortaya çıkmasında pek çok açıdan desteğini eksik etmeyen değerli eşim Aytül ve oğlum Teoman'a teşekkür etmek isterim. Bu eserin, Beykoz'u ve enfes sularını hatırlatması dileğiyle...

Davut HUT
Göztepe, Eylül 2021

giriş

Boğaziçi'nde Kadim Bir Yerleşim: Beykoz'un Kısa Tarihi, İdarî ve Toplumsal Yapısı

Beykoz'un meşhur tatlı sularına geçmeden evvel, bu beldenin kısa tarihi ile idarî ve sosyal yapısını ana hatlarıyla ortaya koymak, kanaatimizce, asıl konu olan Beykoz suları meselesini de daha iyi izah edecektir. Bilindiği üzere, birçok alandaki farklılıkları ve güzellikleriyle şöhret bulan Beykoz, imparatorluklar, kültür ve medeniyetler başkenti olan İstanbul'un da ayrılmaz bir parçasıdır. Beykoz ayrıca, sıradan bir suyolu olmaktan ziyade bir "Kültür odağı" veya "Husûsi kültür bölgesi" olan Boğaziçi ve Boğaziçi kültürünün[1] de ayrılmaz bir parçasıdır. Bu tarihî yerleşim ve mülhakatı, yüzölçümüyle İstanbul'un büyük ilçelerinden biri olarak, Boğaziçi'nin ta Karadeniz'den başlayıp Üsküdar'a (Göksu deresi) kadar uzanan Anadolu yakasındaki kıyılarının tek başına üçte ikilik kısmını kaplamaktadır. Dolayısıyla, Beykoz olmadan bir İstanbul düşünülemeyeceği gibi yine bir Boğaziçi ve Boğaziçi kültürü tasavvur etmek de pek mümkün değildir. Nitekim Beykoz'u meydana getiren çevre yerleşimler olarak; Anadolukavağı, Yuşa Tepesi, Yalıköy, Paşabahçe, Hünkâr İskelesi, Çubuklu, Kanlıca,

1 Merhum kültür tarihçimiz Haluk Dursun'dan alıntıladığımız bu tanımlamaya göre "Boğaziçi her biri öbüründen bağımsız olan ve kendine özgü zenginlikler taşıyan, eskiden köylerin şimdi semtlerin birleşmesinden meydan gelen bir hususi kültür bölgesidir" (Haluk Dursun, *İstanbul'da Yaşama Sanatı,* Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.109-112).

Anadoluhisarı ve Göksu gibi tarihî beldeler ile iç kısımdaki Akbaba ve Dereseki gibi tarihî köyler, İstanbul ve Boğaziçi'nin geçmişiyle kültüründe silinmeyecek derecede derin izler bırakmışlardır. Kuşkusuz bu izler, Boğaziçi boyunca uzanan Beykoz ve beldelerinin sahip olduğu tabii güzellikler ve tarihî-kültürel zenginlikler ile doğrudan ilişkilidir. Esasında, bu güzellikleri ve zenginlikleri ortaya çıkaran unsurları; Beykoz'un havası, toprağı, topoğrafyası, bitki örtüsü, ağaçları, ormanları ve belki de bütün bunların bir bileşeni olarak zuhur eden suları/kaynak suları şeklinde sınıflandırmak mümkündür. O halde, farklı kriterler açısından değerlendirdiğimizde, "Beykoz ve çevresi, İstanbul ve Boğaziçi'nin tarihi ve kültürü kadar, hayat kaynağı olan güzel suları ve manzaralarıyla da meşhur en gözde köşelerinden biridir" dersek herhalde abartmış olmayız.

19. yüzyıl sonlarında Beykoz (Servet-i Fünun, nr.277)

Bu yerleşimin meşhurları ve Osmanlı geçmişi hakkında bazı muhtasar bilgiler vermek yararlı olacaktır. 17. yüzyılda kasaba ve çevresini ziyaret eden dünyaca meşhur seyyahımız Evliya Çelebi, Beykoz'un havası ve suyunun latif, büyük bir limanın sahilinde sekiz yüz hâneli, bağ ve bahçeleri olan mâmur ve güzel bir kasaba olduğunu söyler. Kasaba merkezi, cami, mescitler, hamam, sıbyan mektebi, küçük sokaklar ve çarşı-pazar ile süslü olan Beykoz'un halkı ise bağcılık, odunculuk ve balıkçılık gibi uğraşlarla geçinmekteydi[2].

Boğaziçi'nin bu güzide yerleşimi halk arasında; Yuşa Tepesi, Hünkâr Kasrı, Yalıköyü'ndeki Çayırı, kalkan balığı ve bu değerli balıkları avlamak için kurulan sundurmalı balık dalyanı, tam 10 lülesi bulunan İshak Ağa Çeşmesi, cevizi, paçası ve paçacıları, geçmişte Osmanlı sarayına un sağlayan (Göksu deresindeki) su değirmenleri, deri ve şişe-camı, âbıhayat misali Karakulak suyu ile şöhret bulmuş bir Boğaz köyü olarak tanımlanır[3]. Benzer şekilde, Refii Cevat Ulunay da deniz, akarsu, dağ, asırlık ağaçlar ve çayırlar gibi çeşitli doğal güzelliklerini öne çıkararak bunların yanı sıra dünyanın en güzel suyu olarak tanımladığı Karakulak membaının Beykoz'u "Boğaz'ın bir cenneti hâline koyduğunu" vurgular[4].

Küçük bir balıkçı köyü olan Beykoz'un büyük çınarların gölgelediği meydanı, kendine has mimari özellikleriyle öne çıkan (İshak Ağa) meydan çeşmesi ve sağa sola dağılmış şirin evleriyle, Kırım Harbi sonrası bir tarihte, 1850'lerde İstanbul'da bulunan Fransız Fontmagne'nın dahi dikkatini çekmişti[5].

Osmanlı dönemine ve idarî durumuna gelirsek, klasik Osmanlı çağında müneccimbaşı arpalığı olan Beykoz'da, Üsküdar mevlevi-

2 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1-6. Kitaplar*, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff-Zekeriya Kurşun-İbrahim Sezgin), YKY Yayınları, İstanbul 2011, 1/229.

3 Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1330 (1914), s.105; Sermet Muhtar (Alus), "İstanbul Kazan Ben Kepçe: Beykoz'dan Kanlıca'ya...", *Akşam*, 9 Şubat 1939 (Taha Toros Arşivi [TT]-50/59).

4 Refii Cevat Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak: Boğaz Gezintisi-1", 1.7.1962 (TT-583122).

5 La Baronne Durand De Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, (çev. Gülçiçek Soytürk), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s.219.

yetine (kadılığına) bağlı olarak yüz elli akçe pâyesinde bir kadı görev yapıyordu. 17. yüzyılda devlet ricâlinden birçok kişinin köşk ve yalılarının bulunuyor olması ise yerleşimin daha o dönemde bürokratik ve elit kesim tarafından rağbet edilen bir yer olduğunu gösterir. Nitekim Beykoz'a oldukça yakın olan Sultaniye çayırı ve mesiresi de, Sultan II. Bayezid'den itibaren Osmanlı padişahlarının kullandığı gözde bir eğlence yeri olmuş; ne var ki, daha sonra köşklerle de süslenmesine rağmen III. Ahmed'den sonra ihmal edilmiştir. Ancak, 18. yüzyılın sonlarına doğru, III. Selim ile birlikte tekrar talihi değişen Sultaniye'ye padişah nişan taşları diktirerek nişan talimleri yaptırmıştı[6].

İdarî durumu zaman zaman değişen Beykoz, 1840 yılında Hüdavendigâr (Bursa) Eyaleti'ne bağlı Kocaeli Sancağı'nın bir kazası olup kadılık olarak ise Üsküdar'a bağlıydı[7]. Ancak Osmanlı merkez ve taşra yönetimi, Tanzimat uygulamaları ve Yeni Vilayet Sistemi ile birlikte 19. yüzyılın ortalarından itibaren esaslı bir şekilde değişmiştir. İstanbul 1860'larda Şehremaneti adı altında bir vilayet konumuna getirilince bu yeni yapıya bağlı olarak, II. Abdülhamit döneminde (1876-1909), Şehremaneti (Belediye) mülhakatından sayılan ve 18 köyü bulunan Beykoz kazası, bir kaymakam tarafından idare ediliyordu[8]. Aynı tarihlerde sınırları; batıda Boğaziçi'ne, kuzeyde Karadeniz'e, doğuda Şile, Gebze ve Kartal kazalarına kadar uzanan, nüfusu az olmakla birlikte Boğaziçi ve Anadolu yakasının kuzeyini kaplayan yüzölçümüyle, büyük bir kaza durumunda idi. 1890'ların başında, kazanın toplam nüfusu (4894'ü Müslüman, 2150'si Rum Ortodoks, 1900'ü Gregoryen Ermeni ve 550'si de Pomak ve Çerkes muhacir olmak üzere) 9494 iken, aynı zamanda kaza merkezi olan Beykoz kasabasının nüfusu ise (2107'si Müslüman, 1106'sı Rum

6 M. Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi" (Tarih), *DİA*, Cilt 6, s.258.

7 Şükriye Pınar Özyalvaç, "1840 Yılı Temettuât Defterlerine Göre Beykoz Kasabası'nın Fiziksel, Sosyal ve Demografik Yapısı", *Beykoz 2019 Sempozyumu Tebliğler Kitabı,* İstanbul 2020, s.124.

8 Şefik Memiş, *Anadolu Yakasının İlk Belediyesi: Beykoz 10. Daire-i Belediye*, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s.70-71.

Ortodoks, 900'ü Gregoryen Ermeni ve 250'si de Pomak ve Çerkes gibi muhacirler olmak üzere) 4362 olarak verilmişti[9].

Beykoz, 1914 yılı itibarıyla da mülki idare açısından bir kaza merkezi olup burada resmi daireler ve mahkemeden başka bir de rüşdiye (ortaokul) bulunuyordu. Kaza merkezi, Beykoz kasabası ile buraya bitişik durumda bir yerleşim olan Yalıköyü'nden oluşuyordu. İleride genişçe değinilecek olan Akbaba ve Dereseki nahiyeleri ise kaza merkezi Beykoz'un mülhakatını meydana getiriyordu[10]. Yine kaza merkezine bağlı olarak, Yuşa Tepesi ile Servi Burnu arasında, tıpkı Kanlıca gibi yoğurduyla şöhret bulan Südlice Köyü vardı. Ayrıca, Yalıköyü civarında Beykoz Çayırı denilen büyük ve meşhur bir mesire bulunmaktaydı. Bu yörenin sahilinde ise adını verdiği ünlü Osmanlı-Rus antlaşmasının (1833) imza edildiği Hünkâr İskelesi yer almaktadır.

Beykoz merkezi, 19 ve 20. yüzyıllarda yerleşim olarak İslam ve Hristiyan mahallelerine sahipti. Buna göre, 20. yüzyıl başlarında Yalıköyü ile sırtları Müslüman mahallesini teşkil ediyordu. Yukarıda sözü edildiği üzere, merkezde Müslümanlar dışında Rum, Ermeni, Pomak-Çerkes muhacir ve önemli sayıda Musevi de yaşıyordu[11]. Osmanlı'nın son döneminde bir kaza merkezi olarak Üsküdar'a bağlı olan Beykoz, Cumhuriyet döneminde ise 1930 yılında Üsküdar ilçesinden ayrılarak müstakil bir ilçe hâline getirilmiştir. Son olarak elde ettiği bu mülki-idarî statüsü günümüze kadar devam etmiştir.

9 Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, (ed: Ernest Leroux), Paris 1894, IV, s.692-694.

10 Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme,* s.106.

11 Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme,* s.108.

1.

BÖLÜM

Osmanlı'da Su Kültürü ve Kaynak Suları: **İstanbul ve Beykoz Örnekleri**

OSMANLI İSTANBUL'UNDA SUYUN DAĞITIMI, SAKALAR VE SUCU ESNAFI

Genel olarak hayatın kaynağı, gündelik hayatımızın da vazgeçilmez bir içeceği olan su, bu yönleriyle, Türk-İslam kültür ve medeniyetinin de ana unsurlarından biridir. Türk-İslam inanç kültüründen kaynaklanan "Ve cealna minel mâi külle şeyy'in hayy" (Canlı olan her şeyi sudan yarattık) ahkâmı gereğince suya büyük ehemmiyet ve kıymet atfedilir[12]. Bu cümleden olarak, Osmanlı asırlarında normal içme sularının yanı sıra âbıhayat, âb-ı kevser, mâ-i leziz ve miyâh-ı nefise gibi adlarla anılan memba (kaynak) sularıyla çeşitli su eserleri, Payitaht İstanbul'da, yüzyıllara dayanan ve kendine özgü nitelikler taşıyan zengin bir su kültürü ve medeniyetinin oluşmasını da sağlamıştır[13]. Şehirde, Osmanlı dönemi boyunca özellikle İstanbul'da etkisini gösteren su kültürü ve medeniyetinin bütün tezahürlerini görmek mümkündür.

12 Türklerde İslam öncesi dönemden başlayıp İslamî dönemde de etkisini gösteren, kendine özgü bir su kültürü oluşmuştur. Suya büyük saygı duyulur ve önem verilirdi. Bkz. Hülya Savran, "Türklerde Suya Saygı ve Su Kültürü", *Su Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020, s.391-402.

13 İstanbul'un farklı türdeki su eserleri ve su kültürü için bkz. Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İBB Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2010.

Bir kısmı Roma ve Bizans devirlerinden intikal eden Halkalı ve Kırkçeşme gibi tarihi suyolları, sulara bir nevi köprü olan su kemerleri, farklı ve estetik özellikleriyle dikkati çeken su terazileri, büyük çoğunluğu Belgrad Ormanı'nda bulunan, mimari ve estetik özellikleriyle öne çıkan tarihî su bentleri ve kuşkusuz, her biri ayrı güzellikte olan zarif çeşmeler ve ayazmalar, tarih boyunca İstanbul'un su ihtiyacının karşılanmasında önemli işlevler görmüşlerdir.

Yukarıda dile getirilen su kültürü ve su eserleri hesaba katıldığında, birçok özelliği bünyesinde barındıran İstanbul'un aynı zamanda bir "su şehri", su eserleri ve çeşmeler kenti olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Merhum Kültür Tarihçimiz Haluk Dursun'un ifadesiyle, bu bakımdan İstanbul, "suyun en fazla güzellik kattığı ve suya en fazla güzellik katılan, sudan türlü güzellikler ortaya çıkarılan bir şehirdir"[14].

Genel olarak kültürümüzde bir şehir, havası ve suyuna göre de değerlendirilir ve tercih edilir. Sohbet etmek, dinlenmek, gezinti yapmak ve hatta yemek yemek için bile bir suyun başına gidilir. İşte İstanbul, bu değerleri yüzlerce yılda oluşan imparatorluk kültürü içinde eritmiş, ona Türk-İslam düşüncesini, "zevk-i selim"ini ekleyerek İstanbul'u dünyanın en güzel su şehirlerinden biri hâline getirmiştir[15].

Osmanlı asırlarında İstanbul halkının su ihtiyacı, bahçelerdeki şahsa ait su kuyularından ve daha çok da umumî kullanıma açık olan çeşmelerden karşılanırdı. Bu şekilde su, insanlar tarafından toprak testiler ve güğümler vasıtasıyla evlere kadar taşınırdı. Bununla birlikte, bir meslek grubu olarak sakalar da şehrin genel su ihtiyacının karşılanmasında kilit bir rol üstlenmişlerdir: İstanbul'daki esnaf teşkilatlarından biri olarak, kendilerine tahsis edilen çeşme, sarnıç ve membalardan suyu deri tulumlara (kırba) doldurup isteyene ulaştıran yaya veya atlı sakalar, şehrin hemen her tarafında bulunuyordu. Suyun taşındığı süslü kırbaların, günümüzdeki damacanalarınkine

14 Haluk Dursun, su konusunda İstanbul'la yarışabilecek tek şehrin Roma olduğunu ifade eder (Haluk Dursun, *İstanbul'da Yaşama Sanatı,* s.287-288).

15 Haluk Dursun, *İstanbul'da Yaşama Sanatı,* s.292.

yakın olarak 20-25 litre civarında taşıma kapasitesi vardı. Anlaşıldığı kadarıyla, meşakkatli bir mesleği icra eden sakalar, getirdikleri suyu evden getirilen kaplara veya evin bahçesinde gömülü halde duran su küplerine boşaltırdı. Su getirilen evin kapısına her seferde bir de çentik atılır ve bu hizmet karşılığında belli bir ücret alınırdı[16]. Zaman zaman görevlilerden, hayırseverlerden veya bir vakıftan para alan sakalar, görev yaptıkları esnada yoldan geçenlere de ücret talep etmeden su verirlerdi.

İstanbul sakaları, çeşmelerinden su alırken
(http://www.eskiistanbul.net/6623/cesme-1894-sonrasi#lg=0&slide=0)

Bu şekilde, daha 16. yüzyılda bile yüzlerce saka gün boyunca paşa konaklarından küçük hânelere kadar, varoşlar da dâhil olmak üzere İstanbul'un hemen her tarafına memba veya çeşme suyu dağıtırdı. Osmanlılar tarafından dinsel/mezhepsel aidiyeti ne olursa olsun isteyen herkese su dağıtmak işi, hayırseverlikle birlikte Allah'ın

16 Ercan Topçu, "Çeşmebaşı Kültürü", *Z Dergisi (Kültür-Sanat-Şehir)*, Güz 2017/2, s.229; Ali Serkander Demirkol-Mesut Gök, "İstanbul'da Su Kültürü ve Yaşam Sanatı", *Âb-ı Hayat: Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü*, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, İstanbul 2010, s.90.

Guillaume Berggren'in objektifinden bir saka
(http://www.eskiistanbul.net/3388/guillaume-berggren)

rahmetini sağlayacağına inanılan bir uğraş olarak görülürdü. Sürekli olarak dağıtılan bu temiz ve berrak su, görevliler vasıtasıyla kontrol edilirdi[17].

19. yüzyılın sonlarına doğru, Avrupa yakasında bazı memba sularının toplanarak Hamidiye suları adı altında çeşmelere ve binalara ulaştırılmasına ilaveten Terkos Su Şirketi'nin faaliyete geçmesi, Anadolu yakasında ise Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin I. Elmalı (Göksu) Bendi'nden aldığı şebeke suyunu ücret karşılığında abonelerine ulaştırmaya başlamasıyla birlikte, İstanbul'daki sakaların bağlı oldukları gedikler de anlamını kaybetmeye başlamıştır[18]. Nitekim, aynı dönemde şehirde gittikçe büyümeye başlayan ve günümüzün

17 Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul (Kent-Saray-Günlük Yaşam)*, YKY Yayınları, İstanbul 2015, s.213-214.

18 Ali Serkander Demirkol-Mesut Gök, "Suyun Binbir İmgesi: Eski İstanbul Yaşantısında Su", *Âb-ı Hayat: Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü*, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, İstanbul 2010, s.72-3.

P. Montani'nin saka çizimi
(https://www.zdergisi.istanbul/makale/sakalarin-piri-saka-baba-118#images-3)

kaynak suyu bâyilerini andıran eskinin sucu esnafı, suyun dağıtımında sakalardan daha önemli bir rol üstlenecektir.

Sucu esnafının kaynağından doldurduğu su fıçıları ve damacanaları tüketicilerine ulaştırdığı en işlek güzergâhlardan biri de Beykoz-Sirkeci ve Tophane hattı idi. Sucu esnafı tarafından Beykoz'dan kayık, sandal ve istimbotlara yüklenen Karakulak, Sırmakeş ve Göztepe memba sularıyla dolu fıçı ve damacanalar, bu hat üzerinden Suriçi İstanbul ve Galata-Beyoğlu halkına ulaştırılmak üzere Sirkeci ve Tophane gibi İstanbul iskelelerine nakledilirdi[19]. İskelelere ulaştırılan kaynak sularının, halkın içimine sunulması için bir aşama ve aracı daha vardı: Bunlar ise yine sucu esnafı tarafından işletilen, İstanbul'un o dönemler için olmazsa olmazı sayılan "sucu dükkânları" idi. Sucu esnafının son olarak iskelelere naklettiği memba suları, buralardan kendilerinin işlettiği sucu dükkânlarına ulaştırıldığında, artık bu enfes suların içimi önünde ciddi bir engel kalmıyordu. Öte yandan, günümüzde İstanbul'un ayrılmaz bir parçası hâline gelen kaynak suyu bayileri, geçmişte sucu esnafı tarafından işletilen sucu dükkânlarına benzese de aralarında önemli bir fark vardır: Şöyle ki, bugün evlere ve dükkânlara damacana ve pet şişelerde servis yapılırken, Osmanlı döneminde ise su tiryakileri ve gurmeleri doğrudan sucu dükkânlarına giderek belli bir ücret karşılığında beğendiği suyu bardaklardan içebiliyordu. Bu şekilde dükkânlarda, İstanbul ve Beykoz'un çeşit çeşit ve en hâlisinden kaynak suları yer alır ve satılırdı.

Enver Naci Gökşen 1948'de, "*Bütün gün aheste aheste çalan zilleriyle müşteri dâvet eden bu dükkânların yavaş yavaş ortadan kaybolduğunu, adım başında bir buzdolabı ile karşılaşmağa başlayalı beri iyi su niyetine içtiğimiz şeylerin ne olduğunu Allah bilir*"[20] demek suretiyle, eski İstanbul'un kaybolan bir değerine, daha o tarihte dikkat çekmekteydi. Sucu esnafı ve dükkânlarına, ileride Beykoz kaynak suları anlatılırken değinileceğinden, şimdilik bu kadarla iktifa ediyoruz.

19 BOA, DH.MKT 1365/60, 16 Zilhicce sene (1)303 (15 Eylül 1886).

20 Enver Naci Gökşen, "İstanbul'un Menba Suları ne oldu?" *Yeni Sabah*, 28 Eylül 1948 (TT-502014).

Beykoz'dan getirilerek İstanbul iskeleleri meydanına çıkarılan Karakulak, Sırmakeş ve Göztepe su fıçılarının yarattığı izdihamdan dolayı en kısa sürede dükkânlara sevk edilmesine dair Osmanlı arşiv belgesi
(BOA, DH.MKT, nr.1365/60)

Yukarıda bahsedilen Beykoz-İstanbul iskeleleri hattında gerçekleşen memba suyu naklinin şikâyetlere konu olacak kadar yoğunlaştığını gösteren, Osmanlı arşiv belgelerine de yansıyan şu malumatı ilave edelim: Ağustos 1908'de, Şehremaneti (Belediye) tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıya göre; Eminönü'ne yakın iskelelerden biri olan Hasır İskelesi'ne her gün Beykoz ve Kanlıca'nın arka tarafındaki Göztepe'den mavnalarla su getirilerek bu suların iskeleden arabalarla İstanbul'un diğer mahallerine sevk edilmesinden dolayı Hasırcı İskelesi civarı su arabalarından geçilmez bir hâle gelmişti. Nitekim, bu iskele civarında bulunan hasırcı ve zahireci esnafı da sabah saatlerine kadar süren araba yoğunluğundan dolayı ticari faaliyetlerinin büyük zorluklarla karşılaştıklarını belirterek kendi ticaretlerinin sekteye uğramaması için su nakliyatının daha uygun durumda olan Unkapanı İskelesi'nden yapılmasını talep etmişlerdi[21].

21 BOA, DH.MKT 1285/27, 27 Receb sene 1326 (25 Ağustos 1908).

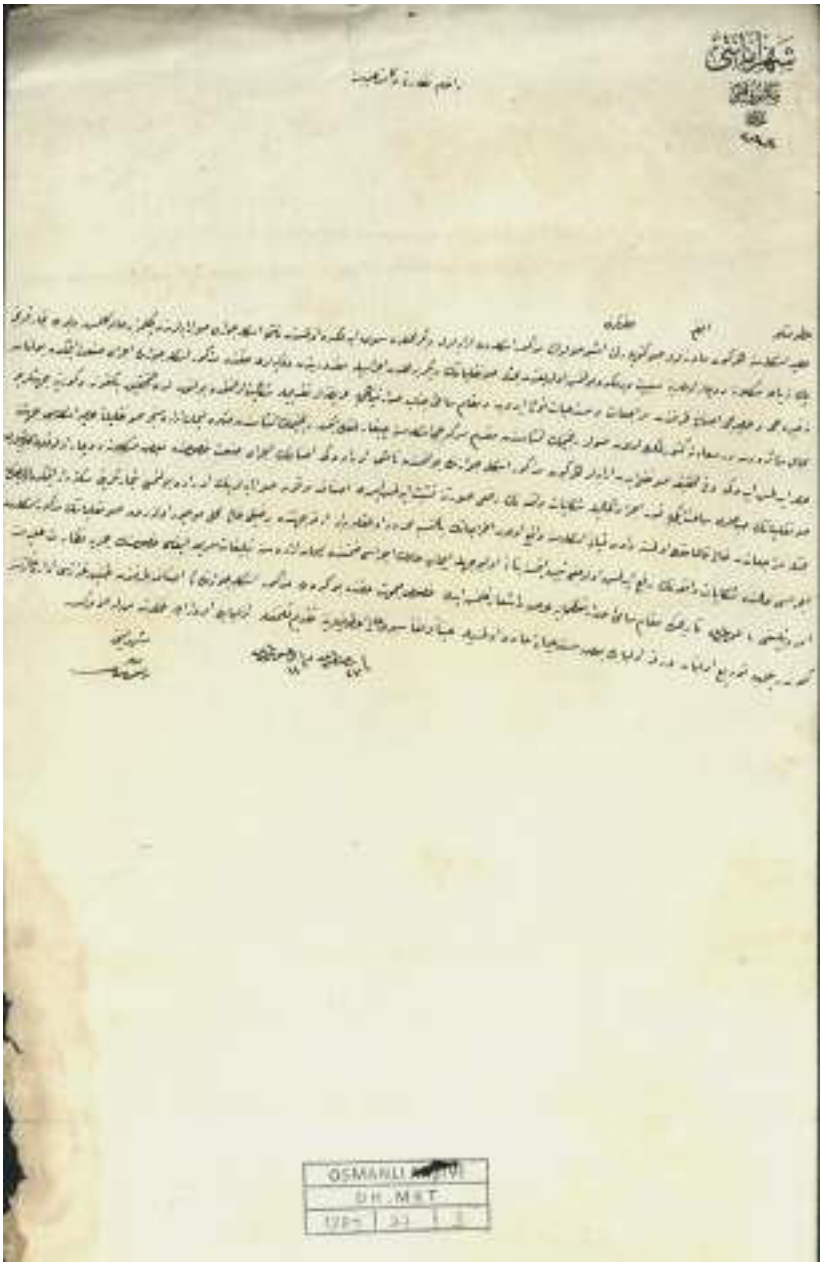

Hasır iskelesine Beykoz ve Göztepe'den mavnalarla su getirip izdihama sebep olanlar hakkında esnafın şikâyetine dair Osmanlı arşiv belgesi (BOA, DH.MKT, nr. 1285/27)

İstanbul ve Beykoz Memba Sularının Genel Özellikleri, Su Kültürüne Katkıları

Bu hususta öncelikle şunu vurgulamak gerekir ki, Beykoz'un da dâhil olduğu Boğaziçi ve İstanbul'da şekillenen zengin bir su kültürünün oluşmasında, bu bölgelerdeki doğal memba sularının büyük etkisi vardır. Yukarıda belirtildiği üzere, Bizans'tan Osmanlı'ya ve oradan az da olsa günümüze kadar ulaşan bir "su kültürü ve medeniyeti"nin tam merkezinde yer alan İstanbul, aynı zamanda bir "memba suları" şehridir.

Osman Nuri Ergin'in ifadesiyle de "İstanbul, memba sularının iyiliği ve çokluğuyla, en ziyade ve haklı şöhrete sahip şehirlerden biridir"[22]. Nitekim Kırım Harbi sonrasında İstanbul'u tasvir eden yabancılardan Fransız Durant Fontmagne, İstanbul'un her yerinde su bulunduğunu ve hepsinde de doyum olmaz bir lezzet olduğunu özellikle vurgular[23].

19. yüzyıl Ermeni yazarlarından Hayr Simon Yeremyan ise mucizevi şifalı su dediği Yakacık ayazmasından tas tas içtikten sonra, eşini benzerini İtalya'nın cennet gibi köylerinde bulamadığını söylediği İstanbul'un sularına dua edip onları kutsar[24]. İşte, bu sulardan Karakulak, Sırmakeş, Çubuklu, Göztepe ve Taşdelen memba suları, kalitesi, lezzeti ve hafifliğiyle sadece Beykoz'un değil, aynı zamanda İstanbul'un ve hatta bütün imparatorluğun en meşhur ve aranan suları arasındaydı. 1940'lı yıllara ait şu malumat bile İstanbul kaynak sularının ulaştığı şöhreti ve kıymeti gözler önüne sermektedir: Bir gazete yazısında anlatıldığına göre, "*Mısır'dan geçen, ülkeye bir hayli faydalı malumatlar vermiş olan bir gazetecimiz, orada (Mısır) en kibar*

22 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1995, C.3, s.1177.

23 Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, s.82, 165.

24 Hayr Simon Yeremyan, *İstanbul İzlenimleri,* (Ermeniceden çeviren: Toros Haşhaşoğlu), Belge Yayınları, İstanbul 2018, s.283.

muhitlerde birbirine 'İstanbul suyu' ikram etmeyi, en büyük bir misafirperverlik sayıyorlar demektedir"[25].

Kâğıthane ve Hamidiye suları istisna tutulursa, İstanbul'un zaman zaman "zemzem ve şerbete" benzetilen ve çok bol olan kaynak suları daha ziyade Boğaz'da ve özellikle de Anadolu yakasında toplanmıştır[26]. Bizans döneminde İstanbul ve Boğazı üzerine önemli bir uzman olan merhum Semavi Eyice "Dünya'nın en iyi kaynak sularının bir kısmının Beykoz bölgesinde yeryüzüne çıktığını" belirtir[27]. Gerçekten de Karakulak, Göztepe, Çubuklu, Taşdelen, Büyük ve Küçük Elmalı gibi Anadolu yakasının meşhur kaynak suları, Osmanlı döneminde genellikle "Beykoz suları" veya "Alemdağ suları" başlığı altında adlandırılırdı. Karadeniz Boğazı ile Marmara Denizi arasında kalan bölgede yer alan Alemdağ ormanları ve civarı, bu bakımdan "Dünyanın en hafif ve en nefis sularının sıralandığı bölge" olarak tarif edilmiştir[28].

Yeşillikler, koruluklar, güzellikler, iyi sular ve güzel çeşmeler semti olan Beykoz'un bu vasfı kazanmasında, 18. yüzyılın meşhur Kaptan-ı deryası Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın önemli rolü olmuştur. Beykoz'un bir sular ve ulu çınarlar semti olduğuna dikkat çeken Samiha Ayverdi, bu konuda "*Acaba çoğunlukla bu çınarları diken kimdir?*" sorusuna cevabı şöyle verir: "*Bulduğu suları, sanki çocuğunun elinden tutup bir yandan bir yana götüren baba gibi, kaynadığı yerden alıp sahillere getiren ve yanı başına da bir çınar diken meşhur adam, Derya Kaptanı Cezayirli Hasan Paşa'dır... Paşa'nın hayırlı bir marifeti bol bol çeşme yaptırmak olduğu gibi, yaptırdığı çeşmelerin yanı başına da kendi eliyle bir çınar dikmekti... Karakulak'ın, Kanlıkavak'ın,*

25 O. K. Görener, "Kıymetini Bilemediğimiz Hazinelerden Memleket Suları-2", *Akşam*, 12 Ağustos 1949 (TT-501886).

26 Enver Naci Gökşen, "İstanbul'un Memba Suları ne oldu?" *Yeni Sabah*, 28 Eylül 1948 (TT-502014).

27 Semavi Eyice, "Beykoz ve Tarih", *İstanbul Dergisi,* Sayı: 45 s.30.

28 Kerim Ömer Çağlar, "Karakulak Memba Suyu", *Akşam*, 11 Kasım 1949 (TT 501883).

Tomrukağası'nın üstünde hâlâ kanat açmakta olan çınarlar, hep onun eliyle dikilmiş pastoral abidelerdir"[29].

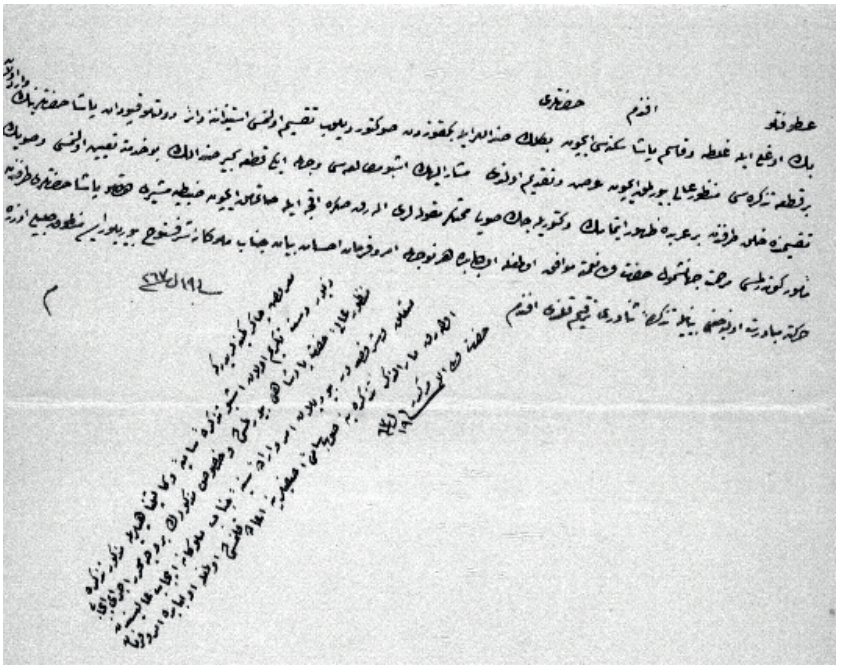

Galata, Beyoğlu ve Kasımpaşa sâkinlerinin artan su sıkıntısı için Beykoz'dan su taşımak üzere iki adet büyük sandalın tahsis edilmesine, su dağıtımında arbede ve karaborsacılığın önlenmesine dair Sultan Abdülmecid'in irâdesi (BOA, İ.DH, nr.238/14398)

Beykoz'un oldukça bol ve tatlı sulara sahip olması, burasının aynı zamanda İstanbul'un kalabalık nüfusuyla içme suyu sıkıntısı çeken Anadolu yakası semtleri için vazgeçilmez bir "su kaynağı" hâline gelmesine neden olmuştur. Bu bakımdan Beykoz ve çevresi, İstanbul'a iyi içme suyu sağlayan önemli bir kaynaklar cennetidir. Bununla ilgili ileride çok sayıda örnekler de verileceğinden, doğrudan bahsedilen konuyla ilgili olarak bir misal vermekle yetineceğiz: Bilindiği üzere, tarih boyunca İstanbul, kalabalık nüfusuyla özellikle yaz ve sonbahar

29 Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2018, s.376, 379.

aylarında su sıkıntısı çeken şehirlerden biri olmuştur. İşte, bu sıkıntılı zamanlardan birinde, 1851 yılı Ağustos ayında Galata, Beyoğlu ve Kasımpaşa sâkinlerinin artan su ihtiyacı için iki adet büyük sandalın bu hizmete tahsis edilmesine dair Padişah Abdülmecid'in irâdesi (ferman) çıkmıştı. Ayrıca, Beykoz'dan sandallarla getirilen suyun halka dağıtılmasında bir arbede yaşanmaması ve dağıtılacak suyun muhtekir (karaborsacı) kesimi tarafından ele geçirilip para ile satılmaması için de bir zaptiye memurunun tayin edilmesi istenmiştir[30].

Eskiden İstanbul'da insanlar önüne gelen her suyu içmezdi. Hane halkına, oturulan semte, sosyal ve ekonomik duruma göre isimleri ve dereceleri farklı olmakla birlikte mutlaka iyi su içilirdi. Bu da İstanbul halkının içtiği suya önem verdiğini gösterir. Avrupalı Seyyah ve Yazar Alexander Van Millingen'in, iyi bir suyun niteliklerine ve İstanbul su kültürüne dair 19. yüzyılın ikinci yarısındaki şu gözlemleriyle tespitleri hayli dikkat çekicidir:

"İçtikleri suyun niteliğine gelince, Türkler fazlasıyla titizdir ve içmeyi sevdikleri suyu elde etmek için çokça zahmeti ve harcama yapmayı göze alırlar. Mükemmel bir içecek olması için suyun, bir kayadan çıkması, yüksekten dökülmesi, orta sıcaklıkta olması, bolca ve hızlı akması, tatlı olması, yüksek ve ıssız bir topraktan gelmesi, güneyden kuzeye ya da doğudan batıya akması gerekir. Herhangi bir suyun mükemmelliğine, yerine getirdiği bu koşulların miktarına göre karar verilir. Türklerin, kırsal alanda ünlü bir kaynak suyunun yanında, ağaçların gölgesinde, gün boyu küçük şeyler yapmaktan başka yaşam iksiri misali cam sürahilerle su içmekten ne çok zevk aldıkları dikkate değerdir"[31].

30 BOA, İ.DH 238/14398, 19 Şevval sene 1267 (17 Ağustos 1851).

31 Alexander Van Millingen, *Konstantinopolis-İstanbul*, (Çev. Aykut Gürçağlar), Alkım Yayınevi, İstanbul 2003, s.157.

Osmanlı son dönemi tanınmış kimyagerlerinden ve su uzmanlarından biri olan Doktor Besim (Ömer) Paşa ise Milingen'den farklı olarak daha bilimsel bir tanımlama yaparak, iyi bir kaynak suyunun mutlaka kokusuz ve lezzetsiz olması gerektiğinde ısrar eder"[32].

Türk-İslam kültüründe hayatın kaynağı olarak görülen suya verilen önemden dolayıdır ki, Roma-Bizans asırlarında İstanbul'un su ihtiyacı için yapılan tesislere fetihten sonraki dönemde yenileri ilave edilerek suyolları, bentler, su kemerleri ve terazileri ile halka dönük olarak çok sayıda çeşme inşa edilmiş, ayrıca bunların bakım-onarım ve muhafazası için de muhtelif kurumlar teşkil edilerek çeşitli görevliler tayin edilmiştir[33].

Bütün bu amaçlar için sarf edilen yoğun çabalar ve yapılan büyük masraflara değinen Robert Walsh, II. Mahmud döneminde yirmi yıl kadar İngiliz Büyükelçiliği'nde vaizlik yapan bir İrlandalıdır. Bu entelektüel din adamı, İstanbul'da uygun olan her köşede cephesi mermerle kaplı çeşmeler yapıldığını, bunların kitabelerinde Allah'ın lütfu ve takdirinin belirtildiğini ve çoğunda, burada su içen kişinin bunu minnetle kabul etmesinin istendiğini yazar. Ona göre, Türkler için çok önemli olan bu sıvının (suyun) her türlü canlıya ulaşması için de gayret gösterilir, köpekler için su kapları konur, mezarlıklarda bile kuşlar için su hazneleri yapılır ve kendileri için bu kadar değerli olan suya her hayvanın ulaşması istenir[34]. Walsh'a göre, "*Su Türk'ün ağız tadına çok münasip saf bir içecektir. Nereye giderse gitsin atının eğerinde deriden bir su tulumu asılıdır, misafirine ilk su ikram eder ve çayırdaki (mesirelerdeki) bütün o keyifli eğlencelerde sucu en makbul kimsedir*"[35].

32 Doktor Besim (Ömer), "Kağıthâne Suları ve Hamidiye Çeşmeleri", *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*, (Haz: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul), İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2000, s.97-98.

33 Bkz. Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*.

34 Robert Walsh, *İrlandalı Bir Vaizin Gözüyle II. Mahmud İstanbul'u*, Çeviri: Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul 2021, s.276-277.

35 Robert Walsh (Metinler), *İstanbul Manzaraları (Rumeli'de ve Batı Anadolu'da Gezintilerle),* Özgün Çizimler: Thomas Allom, (Çeviren: Şeniz Türkömer), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.170.

Payitaht İstanbul'da suya ait bu kadar çok değer ve farklı türde su eserleri bulunduğuna göre, tabiatıyla şehrin insanları da birer su müptelası ve meraklısı olmuşlardır. Öyle ki, iyi memba sularının müptelası olan su tiryakileri, tattığı suyun hangi kaynaktan geldiğini bilecek kadar uzmanlaşmış su gurmeleri ve tabii ki farklı kaynaklardan çeşit çeşit memba sularını müşterilerine ulaştıran sakalar ve sucu esnafı, İstanbul merkezli sosyal ve iktisadi hayatın ayrılmaz birer parçasıydı[36].

Tanınmış su tiryakileri ve gurmelerinden ileride ayrıntılı olarak bahsedileceğinden burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Ömer Tuğrul İnançer'in aktardığına göre, bunlardan "...*Merhum Muzaffer Efendi beş tane bardak koyar her birinden ayrı ayrı içer ve 'Bu Kestane suyu, bu Karakulak suyu, bu Taşdelen suyu' diyerek bunların hangi kaynak suyu olduğunu bilirdi ve asla şaşmazdı*"[37].

Yazar Mina Urgan'a bakılırsa, ünlü şair Ahmet Haşim de devrinin yemek ve su gurmeleri arasında yer alıyordu. Hastalığı dolayısıyla perhize mahkûm olarak Kadıköy Bahariye'deki küçük evinde ölüm döşeğinde yattığı dönemdeki ziyaretlerinden bir anı olarak "...*Bütün 'gourmetliği' su içmeye yönelmişti. İrili ufaklı şişelerde, İstanbul'un değişik kaynak sularından örnekler vardı: Karakulak, Hamidiye, Taşdelen, Çırçır, Kestane, Kısıklı, Halkalı, Kayışdağı, Çamlıca, Kocataş, vb. Bu sulardan birkaç yudum içmemi ister, 'söyle bakalım, bu hangisi?' diye sorardı. Ben bilmezdim elbette. Ama o bilirdi. Kaynak suları arasındaki tat değişikliklerini anlatırdı bana.*" demektedir[38].

Eski bir Beykozlu olan Sema Kancan'ın verdiği örnek ise çocukluk dönemine ait olması hasebiyle ilginçtir: "*Çocukluğumun en büyük eğlencesi, eve gelen içme sularının hangi kaynaktan geldiğini tespit etmekti. Akbaba, Dereseki, Karakulak, Sırmakeş, Deliosman, Kaymakdonduran, Soğuksu, Kestanelik. Bu her biri bir başka kaynaktan*

36 Zekeriya Kurşun, Mehmet Mazak vd, *Baki Kente Âb-ı Beka Hamidiye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2006, s.37-47.

37 Bkz. Ömer Tuğrul İnançer, "Âb-ı Hayat Ölmeden Önce Ölümün Sırrına Ermektir", *Z Dergisi (Kültür-Sanat-Şehir)*, Güz 2017/2, s.55.

38 Mina Urgan, *Bir Dinozorun Anıları*, YKY, İstanbul 1998, s.211.

getirilen içme sularının lezzeti ayrı ayrıydı"[39]. Bu durum, geçmişte su tiryakiliğinin çocukları da içine alan belirli bir toplumsal kesimin genel davranışı olduğunu göstermektedir.

Görüldüğü üzere, özellikle Payitaht İstanbul'un gündelik hayatında ve kültüründe yüzyıllar içinde oluşan ve başlı başına su ile özdeşleşen bir kültür (su kültürü) söz konusudur. Suyun kaynağından müptelasına ulaştırılmasına kadar geçen aşamalara baktığımızda, bu sıvı maddenin zorunlu bir ihtiyaç olmanın ötesinde sosyal ve iktisadi birçok yönünün bulunduğu ve bu arada zevk-i selim sahibi insanlar tarafından da adeta bir tutku hâline getirildiği görülür. Böyle zengin bir kültürün teşekkülünde, hiç kuşkusuz, su tiryakileri ya da müptelâları başrolde olmuşlardır.

39 Sema Kancan, *Unutulmuş Bir Boğaziçi Yerleşimi: Beykoz*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2010, s.49.

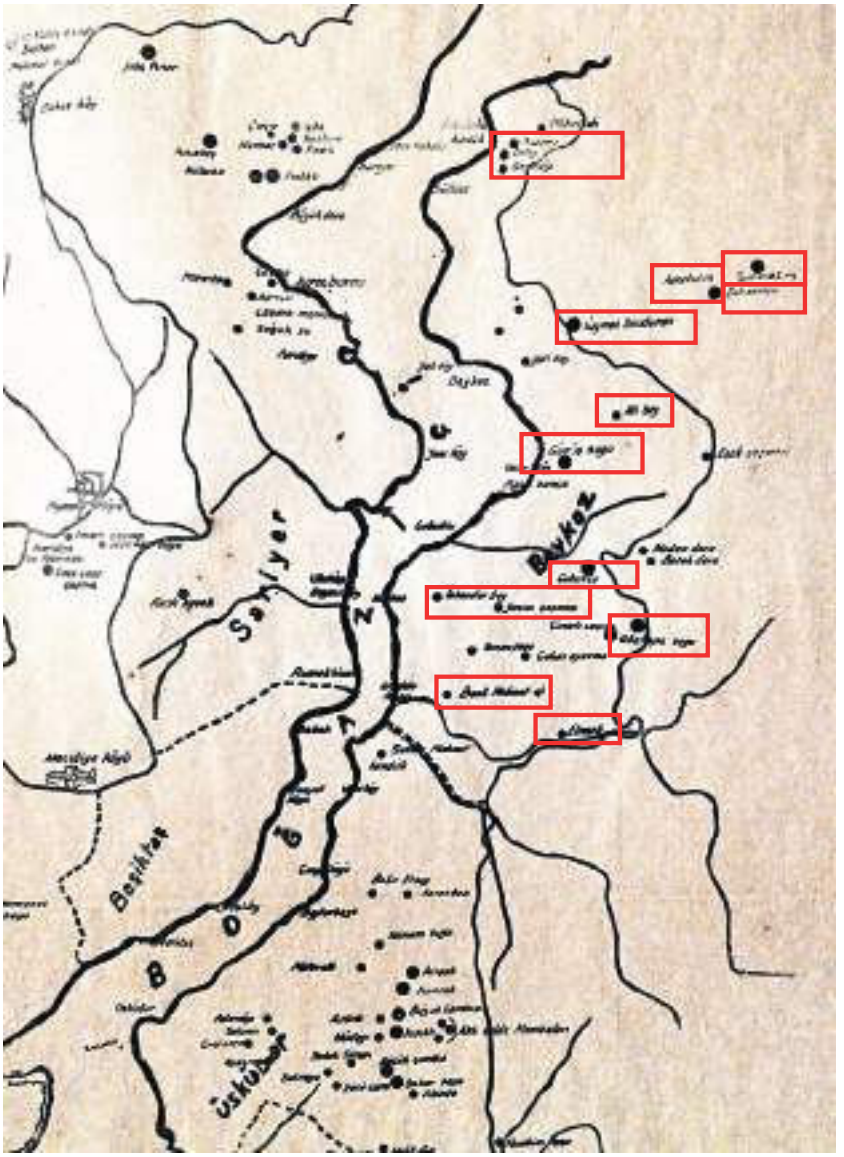

Beykoz ve çevresindeki tarihî kaynak sularını gösteren harita
(Saadi Nazım Nirven, İstanbul Suları, s.224)

2. BÖLÜM

Beykoz'un ve İstanbul'un En Meşhur Kaynak Suyu: **Karakulak**

Karakulak Suyunun Yeri, Adı, Keşfi, Vakfedilmesi ve Çeşmeleri

Başlıkta da vurgulandığı üzere, Beykoz'dan çıkan Karakulak suyu, sadece bu beldenin değil, aynı zamanda İstanbul'un da en iyi, en hafif ve şöhretli memba sularından biridir[40]. Hatta bazı tanınmış yazar ve kaynaklara bakılırsa, Karakulak sadece İstanbul'un değil, aynı zamanda dünyanın da en iyi ve nefis suyudur[41]. Bu unutulmaz suyun membaı, Beykoz'un 5 km kadar doğusundaki tarihî Dereseki köyüne 1 km mesafede, etrafı ağaçlarla çevrili ormanlık bir alanda bulunmaktadır. Karadeniz Boğazı ile Marmara Denizi arasındaki Alemdağı Ormanları bölgesine dâhil olan bu ormanlar, Taşdelen, Büyük ve Küçük Elmalı, Göztepe, Çubuklu ve Karakulak gibi "Dünyanın en hafif ve en nefis sularının sıralandığı bölge" olarak tarif edilmiştir[42].

Su tiryakilerinin gönlünde adeta taht kuran bu değerli memba suyu, deniz seviyesinden 200 metre kadar yükseklikteki bir tepenin

40 Daim Oruçlu, "Eski İstanbul'dan Manzaralar: İçilen İyi Sular ve Maden Suları...", *Gece Postası*, 26 Temmuz 1950 (TT-501893); Münevver Ayaşlı, *Dersaâdet*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1993, s.108.

41 Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme,*, s.108; Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, Turing Yayınları, İstanbul tarihsiz, s.107; Refii Cevat Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak: Boğaz Gezintisi-1", 1.7.1962 (TT-583122).

42 Kerim Ömer Çağlar, "Karakulak Memba Suyu", *Akşam*, 11 Kasım 1949 (TT-501883).

hafif düzlük gösteren orta kısımlarında kaynamaktadır. 1828'de Paris'te basılan eserinde Karakulak'a dikkat çeken ilk Batılı diplomat-yazarlardan Kont Andreossy, Dereseki yakınlarındaki ana kaynağın, iki dere vadisinin arasında kalan (onun tespitine göre 225 metrelik) bir yükseltide bulunduğunu belirtir[43].

Karakulak, İstanbul'un bilinen en eski ve meşhur memba suları arasında yer alır. Durum böyle olmakla birlikte, 18. yüzyılın sonlarına kadar tanınmış bir su değildi. Birçok kaynağın ittifakla verdiği bilgiye göre, suyu ilk keşfeden kişi Karakulak[44] lakaplı Ahmed Ağa (ölümü 1741) olduğundan adını da buradan almıştır. Aynı kaynaklarda anlatılan hikâyeye göre, Tokat Köşkü'nün Çifte Çınarlar mevkiindeki has ahırlarda görevli Karakulak Ahmet Ağa, yakalandığı bir hastalıktan (mide rahatsızlığı) bulduğu bu su sayesinde kurtulduğu için suyun bulunduğu üç dönümlük araziyi sahibi olan Cennet Hatun'dan satın almış; başıboş hâlde akan suyu bir çeşme yaparak toplamıştır[45]. Bu gelişme sonrasında Karakulak adıyla anılmaya başlanan suyun şifalı olduğu inancı günden güne yaygınlaşmış, suyu içerek şifa bulmak isteyen hastalar kaynağın bulunduğu yere gelmeye başlamıştır[46]. İşte, suyun tanınmaya başlaması da bu dönemde olsa gerektir. Öyle ki, zaman içerisinde Karakulak adı, tarihi çok daha eskilere giden Dereseki adını bile gölgede bırakmayı başarmıştır.

Suyun isim babası Karakulak Ahmet Ağa Hicri 1154 (Miladi 1741)'te vefat etmiş ve yine kaynağın bulunduğu Dereseki köyü yolu

43 M. Le Comte Andréossy, *Constantinople et Le Bosphore de Thrace, Pendant Les Années 1812, 1813 et 1814, et Pendant L'Année 1826,* Paris 1828, s.290.

44 Karakulak, bir nevi postacı ve haberleşmeci, emir çavuşu anlamındadır. Osmanlı döneminde sadrazamlarla yalnız ileri gelen vezirlerin konaklarında hizmette bulunan hatırı sayılır gedikli ağalardan olan karakulak ağalar, "kara haber (yangın) bekleyen" anlamıyla bir nevi "itfaiye amirliği"; vezirlerin yeniçeri ağasıyla bostancıbaşının haberleşme işleriyle görevli "emir çavuşu"; ulakların (postacı) önlerinden gidip bir yerleşime girmeden evvel ahaliye postanın geldiğini haber veren "menzil atları sürücüleri" gibi farklı görevleri yapan kişilere verilen bir unvandı (Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri: Toplum Hayatı*, Haz. Kazım Arısan-Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.182-3.

45 Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme,* s.108.

46 Ertan Ünal, "İstanbul'un Mesireleri-2", s.48-49 (TT-580238).

üzerinde, suyun civarına defnedilmiştir. Mezarı, 1940'lı yıllarda Evkaf Umum Müdürlüğü tarafından düzenlenerek imar edilmiştir. Özenle hazırlanmış mezar taşı kitabesinde, zarif bir ta'lik yazı ile "*Merhum Karakulak Ahmed Ağa'nın ruhu içun Fâtiha, 1154*" yazısı yer almaktadır[47]. Bu bilgilere göre, Karakulak suyu muhtemelen daha eski zamanlarda mevcut olmakla birlikte, 18. yüzyılın ilk yarısında Karakulak adıyla tanınmaya başlanmış; aynı yüzyılın sonlarında da şöhretli bir hâle gelmiştir diyebiliriz. İleride değinileceği üzere, bu şöhreti bütün 19. yüzyıl boyunca artarak devam etmiştir.

Osmanlı döneminde vakfeden kişiler (vâkıf) tarafından en çok kurulan vakıflar, su vakıflarıdır[48]. Nitekim, konumuz olan Karakulak da, Padişah III. Selim devrinde (1789-1807), Bezmiâlem Valide Sultan'ın kethüdası Giritli Yusuf Ağa tarafından vakfedilmiş olup 1805 tarihli bir de vakfiyesi bulunmaktadır[49]. Dolayısıyla, bu tarihten itibaren vakfedilmiş su sıfatıyla artık "vakıf suyu" niteliği kazanmıştır ki, bu statüsü günümüze kadar devam edecektir. Diğer taraftan, aynı dönemde vakıf suyu Karakulak'ın şehre yani İstanbul'a nakledilebilmesi için de Valide Sultan tarafından bir pazar kayığı vakfedilmişti[50].

Bu dönemle ilgili olarak İstanbul camilerinin konu edildiği *Hadîkatü'l-Cevâmî* adlı eserde, Dereseki köyü ve bu namlı su sanki

47 Kerim Ömer Çağlar, "Karakulak Memba Suyu", *Akşam*, 11 Kasım 1949 (TT 501883); Süheyl Ünver, "İstanbul'un Bazı Acı ve Tatlı Suların Halkça Maruf Şifa Hassaları Hakkında", *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*, (haz: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul), İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2000, s.230.

48 Nilgün Çevrimli, "Vakfiyelerde Su Vakıfları ve Suyun Vücut Bulduğu Yapılar", *Su Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020, s.6.

49 Galip Ata, "İstanbul Evkaf Suları", *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*, (haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul), İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2000, s.157; Nazım (Nirven) Bey, "İstanbul Vilayeti Şehremaneti'ne Evkaf'dan Devr Olunan Sular", *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*, (haz: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul), İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2003, s.188; Ahmet Tabakoğlu - Ahmet Kal'a ve diğerleri, *Vakıf Su Defterleri: Boğaziçi ve Taksim Suları 2 (1813-1928)*, İBŞB İSKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2003, s.212-213.

50 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi'ne Dair*, s.107.

cennetten bir köşe olarak anlatılır: "*Dereseki köyünde fındık ağaçları gayet çoktur. Bahar mevsiminde bülbül feryatlarından durulmayan köyün yakınında bir bağ içinde Karakulak suyu adıyla şöhret bulan bir kaynak suyu vardır. Haddizatında alâ bir su olduğundan III. Selim devrinde Giritli Yusuf Ağa mermer taşlar yaptırıp bir arslanağzı lüleden bu suyu akıtmış, ayrıca iki tarafına da birer küçük köşk inşa ettirmiştir*"[51].

İstanbul su tarihiyle ilgili eserleri bulunan Said Öztürk'ün verdiği bilgilere bakılacak olursa; yukarıda zikredilen 1805 tarihli vakfiyeye göre, Giritli Yusuf Ağa vakfettiği diğer gayrimenkullerinin yanı sıra Yoros Nahiyesine bağlı Dereseki köyünde Karakulak Suyu denilen, beş masura akan içme suyu ve buraya bağlı iki çeşmeyi, Bahçeköy'deki sekiz masuralık içme suyu ile birlikte vakfetmiştir[52]. 1805 tarihli vakfiyenin yine Öztürk tarafından yayınlanan transkripsiyon metninin bir bölümü şöyledir:

"(...) ve Medîne-i Üsküdar'a muzâfa Yoros Nâhiyesi'ne tâbi' Dereseki Karyesi'nde vâki' es-Seyyid el-Hâc Ahmed bin Hüseyin nâm kimesnenin lede'l-ahâlî ve'l-cîrân ma'lûmü'l- hudûd bir kıt'a bahçesi derûnunda nübu' iden Karakulak Suyu dimekle meşhûr beş mâsûrâ mâ-i lezîz-i cârînin kanâvât-ı müsennâtına tâbi'iyyet ile fi'l-asl nübû'unun etrâf-ı selâsesinden onar zira' mahall ile yine nübû'undan ihyâsına muvaffak olduğum çeşmeye ve iki kıt'a köşke ve andan Dereseki Karyesi tarîkine varınca bir araba geçidi yol olur mahall ile zikr-i mürûr iden iki köşkün ve arsa-i hâliyenin etrâf-ı selâsesi merkûm es-Seyyid el-Hâc Ahmed'in cebel ve bahçe ve bağı ve taraf-ı râbi'i tarîk-i âmm ile mahdûd tûlen ve arzen bi-hesâb-ı terbi'i altı yüz yirmi zirâ' arsayı ve kanâvât-ı mezkûre ile cârî mâ-i lezîz-i merkûmu (...)"[53]

...

51 Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi-Alî Sâtı' Efendi-Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s.558.

52 Said Öztürk, "Osmanlı Şehirlerinin Vakıf Suları", *Z Dergisi (Kültür-Sanat-Şehir)*, Güz 2017/2, s.129.

53 Said Öztürk, "Osmanlı Şehirlerinin Vakıf Suları", s.129-130.

Karakulak suyu kaynağının aşağısında bulunan II.Mahmut çeşmesi (İÜNEK)

Sultan III. Selim döneminde, Dereseki köyünde Karakulak suyunun kaynağında ikinci bir çeşme inşa edilmişti[54]. Zamanla bu çeşmenin de harap olması üzerine, 1836/37 yılında Sultan II. Mahmut (1808-1839) tarafından, Karakulak suyu kaynağının aşağısındaki sâde görünümlü bu çeşme tamir ettirilip yeniden yaptırılmak suretiyle ihya edilmiştir. Beyaz mermerden iki yuvarlak sütunlu bir sanat eseri görüntüsüyle dikkat çeken bu çeşme, günümüzde dolum tesisi içinde kaldığından halkın kullanımına kapalı olmasına rağmen, hâlen suyu akmaktadır. II. Mahmut'un "Adlî" mahlaslı tuğrasının Pertev Mehmed Said Paşa'nın ta'lik hatla yazdığı kitabesinde, çeşmenin yeniden yaptırılarak ihya edilmesi konu edilir[55]:

54 BOA, Y.PRK.EV, nr.1/1.

55 İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri-II (Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri)*, Maarif Matbaası, İstanbul 1945, s.434; Ahmed Nezih Galitekin, *Beykoz Kitâbeleri-I*, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.95.

"Karakulak suyudur çeşmesi olmuşdu harâb
Kıldı ihyâ yeniden pâdişah-ı deryâ-cûd

Tâ ki rîzân ola mîzâb-ı semâdan bârân
Reşhasınca ede eyyâmını Hakk nâ-ma'dûd

Akdı ağzım suyu târîh yazarken Pertev
Bî-misl oldu zihî çeşme-i Sultân Mahmûd"
1252 (M.1836/37)

Karakulak suyu II.Mahmut çeşmesi (İÜNEK)

Osmanlı Döneminde Karakulak Suyunun İşletilmesi, Sıhhî Durumu, Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri

Karakulak Vakıf Suyunun İşletilmesi

Karakulak suyu kaynağı ve çeşmesinin bakımı, muhafazası ve işletilmesinde bazı kurum ve görevliler rol almıştır. İdarî açıdan bakıldığında, vakıf suların yönetimi bakımından Karakulak suyu *Beykoz Suları Paşabahçe Hizmeti*'nin sorumluluk alanında yer almıştır[56]. 19. yüzyılda, Padişah arazisi (*Emlâk-i seniyye*) dâhilinde bulunan suyun kaynağında, vakıf suyu statüsü taşımasına bağlı olarak, Vakıflar İdaresi'nce bir su işletmesi kurulmuş; akan su bu idare tarafından satılmıştır. Bu yüzyılda gelir getiren birçok alanda sıkça başvurulan bir idare ve işletme yöntemi olarak, Karakulak vb. suların da ihale ve iltizam suretiyle işletilmesi için Ali Ağa tarafından 1866 yılında bir arzuhal verildiği görülmektedir. Dolayısıyla suyun, çoğunlukla ihale ve iltizam yöntemiyle işletildiğini söyleyebiliriz. Bu yönüyle Karakulak hem "vakıf sular" hem de satışı yapılan "ticari sular" kategorisinde yer almaktadır.

Diğer yandan, Düyûn-ı Umûmiye Müfettişi olarak uzun yıllar Osmanlı'da görev yapan Fransız Vital Cuinet'nin verdiği bilgilere göre, 1890'lı yıllarda, Pomak (Bulgar Müslüman) ve Çerkesler'den oluşan bir muhacir grubu Karakulak suyunun işletilmesinde istihdam edilmekteydi. Bu meşhur suyu, muhtemelen işçi statüsünde olarak ve bir mültezimin emri altında işleten muhacirler, İstanbul (Suriçi) ve Pera'daki (Beyoğlu) birçok sucu dükkânı ve bâyii vasıtasıyla Karakulak'ı satmakta ve hatta evlere kadar dağıtım yapmaktaydı[57]. Özellikle İstanbul'da su sıkıntısının yaşandığı yaz aylarında bu durum biraz daha önem kazanıyordu. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısında, Beyoğlu Belediyesi (6. Daire-i Belediye) sınırları içinde bulunan mahallere, Çamlıca ve Karakulak gibi

56 Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Dönemi İstanbul Su Tarihi*, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.243.

57 Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, (ed: Ernest Leroux), Paris 1894, IV, s.694.

kaynaklardan getirilen memba suyundan kişi başına yaklaşık yarım kıyye (65 g.) kadar su düşmekteydi[58].

Karakulak suyuna ait olup salı, çarşamba ve cuma günleri için hazırlanmış 30 paralık üç adet rüsum (vergi) pulu (Davut Hut Arşivi)

Karakulak Suyunun Genel Özellikleri, Sıhhî Durumu ve Tahlilleri

Karakulak'ın genel özellikleriyle ilgili ilk bilgilere, Muhammed Hafîd Efendi'nin İstanbul'un kaynak sularıyla ilgili olarak kaleme aldığı meşhur risalesinde rastlıyoruz. Müellif, "*Karakulak suyına şîrdelân çekdi kulak*" mısraından sonra "*Hünkâr İskelesi verâsında (arkasında) Dereseki karyesine karîb (yakın) mahalde cârî (akan) ve derece-i sâdiseye müsâvî (altı dereceye eşit) ve mevcûd idrârî ve leziz ve latîf ve hafîf bir âb-ı rakîk ve nazîfdir*"[59] diyerek bu suyun hoş, yumuşak, lezzetli, temiz, idrar söktürücü ve hazmettirici olduğuna dikkat çeker. Daha sonraki bir dönemde, 20. yüzyıl başlarında, Sermet Muhtar da "*Yenicami önünden döner dönmez solda, durmadan çıngırağı öten*

58 İlhami Yurdakul, *Aziz Şehre Leziz Su: Dersaadet (İstanbul) Su Şirketi (1873-1933)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s.147.

59 Muhammed Hafîd Efendi, "Mehâhü'l-Miyâh: İstanbul'un Meşhur İçme Suları", *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*, (Haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul), İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2000, s.248.

kıvırcık saçlı, (çar ebru) tombalacık delikanlının dükkânında, hazımsızlar Karakulak, kum sancılılar Çırçır, müleyyinler Kayışdağı suyunu 20 paraya içerlerdi" demek suretiyle suyun hazmettirici özelliğini öne çıkarır[60]. Günümüze yakın tarihli değerlendirmesiyle Mebrure Değer ise sayılan bu özelliklerinin bir sonucu olarak Karakulak'ı "*nekahat hallerinde ve idrar söktürücü olarak içilen az madenli şifalı kaynak sularından biri*" olarak tarif eder[61]. Suyun genel özelliklerinden ileride de sıklıkla bahsedileceğinden şimdilik bu kadarla yetiniyoruz.

Suyun zaman zaman niteliklerini etkileyen bir unsur olarak sıhhî durumu da önem arz etmektedir. İleride değinileceği üzere, II. Abdülhamit döneminde güvenlik amaçlı olarak Karakulak kaynağının hemen yanına bir bina inşa edilmiş ve su bir aslanağzı ile bu binanın içine alınmıştı. 1880'li yıllarda suyun başında Sadık Ağa adında bir su memuru bulunmakta[62]; onun görev yaptığı geçici kulübede ise suların bakımı ve temizliğinde harcanmak üzere pul resmi tahsil edilmekteydi[63]. T.C. Evkaf Müdiriyyet-i Umûmiyyesi Kuyûd-ı Vakfiyye Müdiriyyeti (Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Müdürlüğü) tarafından 1928 yılında atıf yapılan Osmanlı dönemi vakıf kayıtlarına göre[64], Karakulak çeşmesi bekçiliğinin yanı sıra su tasını muhafaza eden (*hâfız-ı tas*) ve 3 akçe yevmiyesi vakıf gelirlerinden karşılanan bir görevli daha bulunmaktaydı. Bu görevliye, çeşme suyolunun bakım ve tamiri hizmetleri için de yine vakıf gelirlerinden ödenmek üzere günlük 2 akçe daha verilmesine dair kayıt mevcuttur.

Yukarıdaki bütün tedbirlere rağmen, Karakulak ve Beykoz'daki diğer suların sıhhî açıdan pek de iyi şartlarda muhafaza edilemediği anlaşılıyor. Bu konuda, karahumma (tifo) gibi salgın hastalıkların önlenmesinde mutlaka kaynak sularının içilmesi gerektiğinin altını

60 Sermet Muhtar, "Gördüklerim Duyduklarım: 1914'ten evvel 10 para, 20 para, 30 para ve 40 para ile neler başarılırdı?" (TT-581149).

61 Mebrure Değer, *İstanbul'un Şifalı Suları,* İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, İstanbul 2010, s.175.

62 BOA, Y.PRK.SGE, nr.2/30.

63 BOA, DH.MKT, nr.1361/144.

64 Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a vd., *Vakıf Su Defterleri: Boğaziçi ve Taksim Suları 2 (1813-1928)*, s.212-213.

çizen[65]Doktor Besim Ömer (Akalın) Paşa, Sırmakeş, Göztepe ve diğer pek çok kaynak suyu gibi Karakulak suyunun da sıhhî olmayan şartlarda fıçılara doldurulup tüketime sunulduğundan ve ayrıca bu sulardan hakkıyla yararlanılamadığından söz ederek Beykoz kaynak suları için genel bir soruna dikkat çekmekteydi[66].

Memba suları ve sıhhî durumları söz konusu olduğunda üzerinde sıklıkla durulan konulardan biri de bu suların fennî bakımdan tahlili ve fiziko-kimyasal özellikleri olmuştur. Osmanlı son döneminde, Mekteb-i Tıbbiye'nin tanınmış hocalarından Kimyager Ali Rıza Bey'in yaptığı ilk tahlillerden birinde suyun Fransız sistemine göre sertlik derecesi (*mikyas-ı mâ*) 2, bir litresindeki klor sodyum miktarı 21 mg, mevâdd-ı uzviyye (organik maddeler) miktarı 0,25 mg ve azonit potas miktarı da 0,1 mg olarak ölçülmüştü[67]. İstanbul suları üzerine önemli bir otorite olarak kabul edilen Saadi Nazım Nirven'in 1940'lardaki değerlendirmesine göre ise Karakulak suyu, tahlil sonuçlarına göre şehrin en temiz, en tatlı ve en kaliteli kaynak suyuydu[68]. Vasıf olarak da çok lezzetli, ince ve hafif olan bu suyun sertliği (*mikyâs-ı mâ*) eskiden (Osmanlı döneminde) 1 iken sonraları 3'e kadar yükselmiştir. Süheyl Ünver de sertliği 1 olan suyun 24 saatte 30 ton kadar aktığını kaydeder[69].

Görüldüğü üzere dönemsel olarak az da olsa farklılıklar göstermesine rağmen, belirtilen bu sertlik dereceleriyle (1-2) Karakulak suyu, sadece Beykoz'un değil, aynı zamanda bütün İstanbul'un içimi en hafif ve yumuşak sularının başında geliyordu. Zaten suyun bu kadar çok sevilmesi ve tercih edilmesindeki başlıca âmil de bu olsa gerektir.

65 Mehmet Kavak, "Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar", İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s.31.

66 Doktor Besim (Ömer), "Kağıthâne Suları ve Hamidiye Çeşmeleri", s.99.

67 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C.3, s.1177; C.5, s.2876.

68 Bu konuda, "Karakulak suyu hemen hemen İstanbul'un şimik ve bakteriyolojikman kalitesi en temiz suyu olduğu gibi en tatlı memba sularından biridir" demektedir (Saadi Nâzım Nirven, *İstanbul Suları,* Halk Basımevi, İstanbul 1946, s.235).

69 Süheyl Ünver, "İstanbul'un Bazı Acı ve Tatlı Suların Halkça Maruf Şifa Hassaları Hakkında", s.230.

Tiryakilerin Gözünden ve Yazarların Dilinden Karakulak Suyunun Efsanevî Şöhreti

Yukarıda zikredilen özellikleri nedeniyle son derece kaliteli ve iyi su olması dolayısıyla Karakulak, müptelaları ve tiryakileri tarafından her daim aranan ve methedilen bir kaynak suyu olmuştur. Bu övgü o dereceye varmıştır ki, dilden dile dolaşan suyun namı alıp yürümüş, şöhreti zamanla Beykoz ve Payitaht İstanbul'un dışına çıkarak bütün İmparatorluk topraklarına ve hatta Avrupa başkentlerine kadar yayılmıştır. Eski İstanbul hayatını ve kültürünü en iyi bilenlerden biri olarak Sermet Muhtar Alus, Karakulak suyundan övgüyle bahseder:

> "*Karakulak suyu İstanbul sularının en şöhretlisi ve namlısıydı. Nitekim suyun hafifliği de öylesine darbımesel olmuştu ki halk arasında söz arasında 'Karakulak suyu gibi hafif' tabiri kullanılırdı. Suyun müptelâsı olan birçok ünlü isim, görevleri gereği İmparatorluğun dört bir yanına giderlerken bu suyu yanlarında götürmüştür. Ayrıca, Viyana'ya ve Paris'e kadar yollanıp, zengin kontlar ve baronlar tarafından yüksek meblağlar şampanya bedeline içildiği rivayet edilirdi. Bu kadar rağbet edilen bir su olmasına rağmen Yenicami civarındaki Rum'un, Divanyolu'ndaki Habeş Hacı'nın ve Beyazıt'taki Kürt'ün sucu dükkânından başka yerde bulunmaz ve bardağı da ancak 20 paraya içilebilirdi*"[70].

Şair ve yazar Orhan Seyfi Orhon ise Karakulak'ın satıldığı yerler arasına bir dükkân daha ilâve eder; ona göre, Direklerarası Şehzadebaşı'nda bir köşebaşındaki sucu dükkânında, mahalle bekçisi de Taşdelen veya Karakulak suyu satıyordu[71].

Türk edebiyatının büyük şair ve yazarlarından Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir* adlı şaheseri, aynı zamanda Türk tarihi,

70 Sermet Muhtar Alus, *Eski Günlerde,* (haz. Faruk Ilıkan), İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.186.

71 Orhan Seyfi Orhon, "Direklerarası" (TT-500306).

Karakulak Suyu ana kaynağı ve II. Mahmut çeşmesi civarındaki mesire alanı, bu suyu arabalar ile müptelalarına ulaştırmak için bekleyen sucu esnafı ve sakalar (İÜNEK)

kültürü ve edebiyatının başyapıtlarından biridir. Yazar bu eserinde, İstanbul'un tanınmış kaynak sularıyla ilgili ilginç bir hâtırasını çarpıcı bir dille nakleder:

> *"...Çocukluğumda, bir Arabistan şehrinde ihtiyar bir kadın tanımıştık. Sık sık hastalanır, humma başlar başlamaz İstanbul sularını sayıklardı: Çırçır, Karakulak, Şifa suyu, Hünkar suyu, Taşdelen, Sırmakeş adeta bir kurşun peltesi gibi ağırlaşan dilinin altında ve gergin, kuru dudaklarının arasında bu kelimeler ezildikçe fersiz gözleri*

canlanır, bütün yüzüne bizim duymadığımız bir şeyler dinliyormuş gibi bir dikkat gelir, yanaklarının çukuru sanki bu dikkatle dolardı...İstanbul bu kadın için serin, berrak ve şifalı suların şehriydi...Kadının damadına göre, meğerse bu onun ilacıymış. Uykulardan uyanıp İstanbul'un sularını sayıklayan kadın, böylece iyileşiyormuş."[72]

Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensuplarından Namık Kemal ve arkadaşları da Karakulak müptelaları kervanına katılmıştır. Bu grup, Sultan Abdülaziz döneminde Londra'ya giderken yanlarında Karakulak suyu götürmüş.

Edebiyatçı ve münevver Mahir İz'in dedesi Servet Efendi de Mekke Kadısı iken suyu buraya götürürmüş. Ailede Karakulak suyuna duyulan sevgi o kadar büyümüş ki, Mahir İz'in babası Abdülhalim Efendi de Midilli Kadısı iken, İstanbul'dan Zindankapısı'nda Karakulak suyu bâyiliği yapan Hacı Osman Ağa'dan damacanalarla adaya Karakulak suyu getirtirmiş. Babası ve dedesi böyle olunca, hâliyle Mahir İz'in kendisi de Karakulak müptelası olmuştur. Nitekim dostlarına "Suyu sever misin?" diye sorar ve onlara su ikram edermiş. Ayrıca hoşlandığı kişilerden bahsederken "Karakulak suyu kadar hafifü'r-ruh" dermiş[73].

Şöhreti dört bir tarafa yayılan Karakulak suyu -muhtemelen İstanbul'da bu suyun tadını almış olan- Mekke Emiri Şerif Abdullah Paşa'ya dahi gönderilmekteydi. 1858 tarihli Osmanlı arşiv belgesine göre, Sultan Abdülmecit döneminde, iki adet hasırlı (damacana) şişenin Karakulak membaından doldurulup mühürlenmesinden sonra Mekke ahalisinden ilk gelenlerden mutemet bir kimse vasıtasıyla Şerif'e gönderilmesi emredilmiştir[74].

Süheyl Ünver, suyun özellikleriyle ilgili olarak "...*Bir meraklı adamın hacca giderken götürdüğü Karakulak suyundan artıp (geri) gelenin daha güzel ve daha lezzetli bulduğunu meraklıları hikâye*

72 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1989, s.140-141.

73 Mahir İz, *Yılların İzi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s.28; Haluk Dursun, *İstanbul'da Yaşama Sanatı*, s.297.

74 BOA, A.MKT.UM, nr.325/83 (5 Safer 1275/14 Eylül 1858)

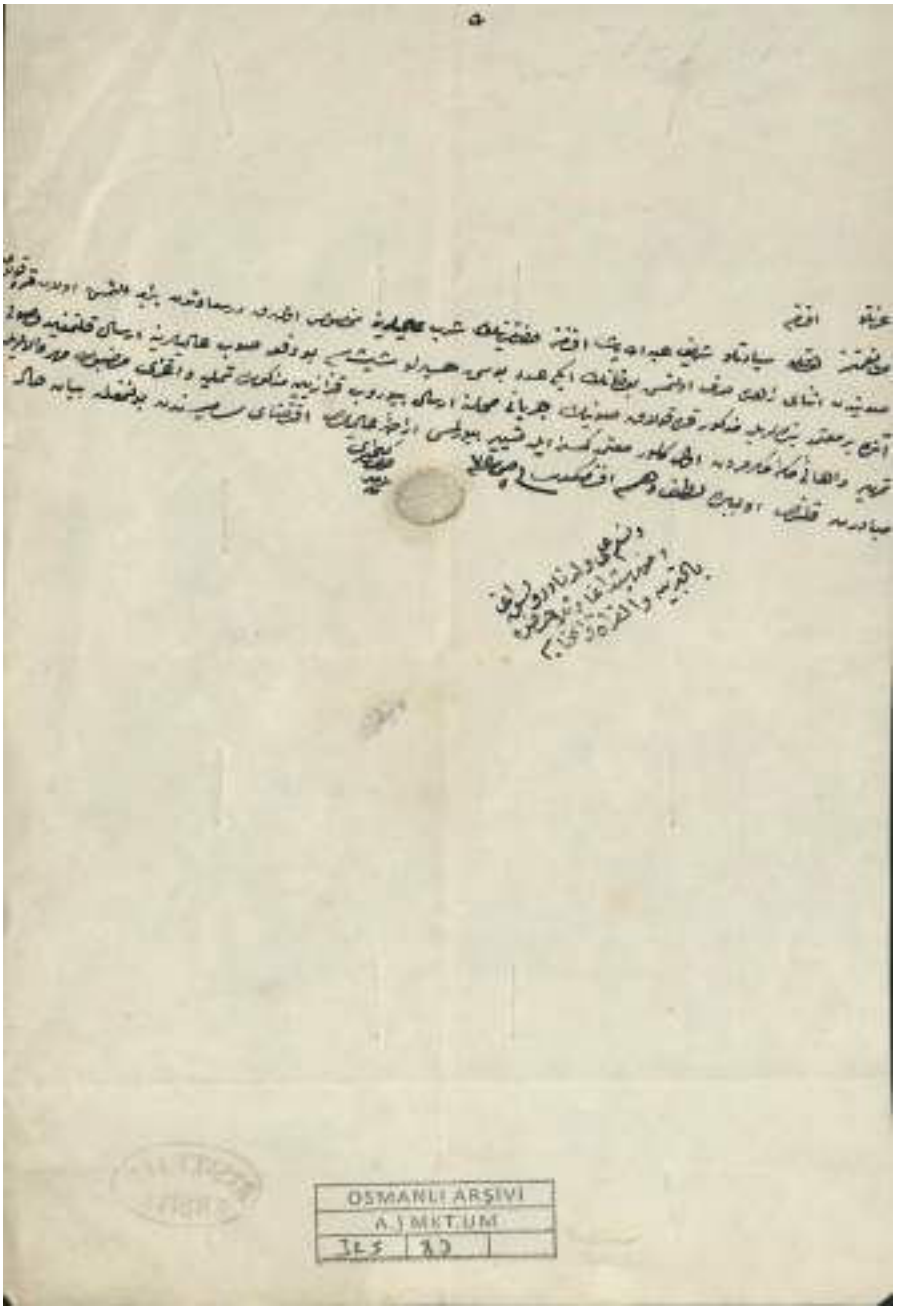

Karakulak memba suyundan Mekke Şerifi Abdullah Paşa'ya gönderilmesine dair Osmanlı Arşiv belgesi (BOA, A.MKT.UM, nr.325/83)

ederler..." demektedir[75]. İstanbul'dan bu kadar uzak yerlere götürülüp içildiğine ve üstelik de artan suya kıyamayıp geri getirildiğine bakılırsa Karakulak suyu, meraklıları tarafından büyük ilgi görmekte; uzun süre bozulmadan durabilmekte, hatta durdukça lezzeti artmaktadır[76]. Yine meşhur su meraklılarından biri olan ünlü tarihçimiz Ahmet Cevdet Paşa da Karakulak'ın yukarıda bahsedilen özelliğini öne çıkarmaktadır[77].

19. yüzyılın ikinci yarısında mevcut olan bir vakfa ait vakfiyyede, hayır işi olmak üzere bazı muteber kurumlara Karakulak suyu ikram edilmesi için tahsisat ayrılması yönünde bir şartın bulunması, kuşkusuz suyun şöhretini göstermesi bakımından ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Said Öztürk'ün çalışmasında naklettiği bu kayda göre, Abdülfettah kızı Ayşe Sıdıka Hanım'ın 1867 tarihli vakfiyyesinde, diğer hayır işlerinin yanı sıra vakfın gelir fazlasından karşılanmak üzere aylık 50 kuruş harcanmak suretiyle Karakulak suyundan getirtilmesi, Meşîhat (Şeyhülislamlık) ve Fetvahane Daireleri'nde ikram edilmesi şartı bulunmaktadır[78].

75 Süheyl Ünver, "İstanbul'un Bazı Acı ve Tatlı Suların Halkça Maruf Şifa Hassaları Hakkında", s.230. Daim Oruçlu, "Eski İstanbul'dan Manzaralar: İçilen İyi Sular ve Maden Suları...", *Gece Postası*, 26 Temmuz 1950 (TT-501893).

76 Enver Naci Gökşen, "İstanbul'un Menba Suları ne oldu?" *Yeni Sabah*, 28 Eylül 1948 (TT-502014).

77 Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir 21-39*, (Yay: Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.57.

78 Said Öztürk, "Osmanlı Şehirlerinin Vakıf Suları", s.130.

II. Abdülhamit ve Karakulak Suyu

II. Abdülhamit'in Severek İçtiği Memba Suyu Olarak Karakulak

Karakulak bu kadar hoş niteliklere ve şöhrete sahip olunca, hâliyle Osmanlı padişahlarının, hanım sultanların, şehzadelerin ve diğer saray mensuplarının da dikkatini çekerek Osmanlı sarayının içmeyi tercih ettiği bir kaynak suyu haline gelmiştir[79]. Sultan I. Mahmut'tan (1730-1754) itibaren son iki asırdaki Osmanlı padişahlarının hemen tamamı, saraylarında bulundurdukları bu suyu severek içmişlerdir. Buna göre su, kaynağından gümüş güğümlere doldurulduktan sonra ağızları mühürlenir ve saraylara nakledilirdi[80].

Sultan II. Abdülhamit'in saltanatı boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nu yönettiği bir merkez olarak Yıldız Sarayı, 19. yüzyılın sonlarında büyük bir kompleks hâline gelmiş, aynı ölçüde nüfusu da artmıştı. Bu durum, İstanbul'da asırlar boyunca etkisini gösteren su kıtlığının Yıldız Sarayı ve çevresinde de görülmesine sebep olmuştur[81]. Bu soruna ve aynı zamanda İstanbul'un genel su sorununa bir çâre olarak Kâğıthane vadisindeki memba sularının toplanıp Haliç'in kuzeyindeki bölgeye verilmesi amaçlanmıştır. Hamidiye suları adıyla şöhret bulan tesisler vasıtasıyla da 1902 yılından itibaren Yıldız Sarayı ve Beşiktaş'taki 120'den fazla çeşmeye su verilmiştir. Yıldız Sarayı'nda ayrıca, Taksim suyu ve Fransız menşeili Dersaadet Su Şirketi tarafından işletilen Terkos suyu da kullanılmıştır[82].

Yukarıda belirtilen su kaynaklarından başka Yıldız Sarayı ve II. Abdülhamit'in istifade ettiği bir önemli su kaynağı daha vardı ki, o da

79 Daim Oruçlu, "Eski İstanbul'dan Manzaralar: İçilen İyi Sular ve Maden Suları...", *Gece Postası*, 26 Temmuz 1950 (TT-501893).

80 Ali Bilir, *Çeşmibülbüle Gizlenmiş Âbıhayat Beykoz,* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s.200.

81 Balıkhâne Nâzırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, (Haz. Ali Şükrü Çoruk), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s.142-3.

82 Melek Özyetgin-Vahdettin Engin-Ayşe Ersay Yüksel, *Yıldız Sarayı*, YTÜ Sultan II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2021, s.457.

Beykoz sularının da dâhil olduğu Anadolu yakası memba sularıydı. Bu bağlamda, II. Abdülhamit ve Karakulak suyu konusuna ayrı bir bahis açmak gerekir. Bilindiği üzere Padişah, sağlığına, yediğine-içtiğine dikkat eden bir kişiliğe sahipti. II. Abdülhamit ve dönemine dair eserleriyle tanınan Ziya Şakir, "Sultan Hamit Ne içerdi?" sorusuna kısaca "Hâlis su" cevabını verdikten sonra, "Sadece muhtelif maden sularıyla İstanbul'un en saf sularını kullanmıştır." demektedir[83]. Bu cümleden olarak onun birçok konuda sergilemiş olduğu hassasiyeti ve seçiciliği su konusunda da gösterdiğini, özellikle İstanbul ve Beykoz'un en meşhur kaynak sularını içmeyi tercih eden bir "su meraklısı" olduğunu belirtmeliyiz[84].

Anlaşıldığı kadarıyla Karakulak suyu, zevk-i selim sahibi Sultan II. Abdülhamit'in de dikkatini çekmiş ve beğenisini kazanmıştır. Nitekim suyun kaynağının hemen yanına kubbeli bir bina inşa ettirerek suyu bir arslan ağzı ile bu binanın içine aldırmıştı. Bu şekilde hem kaynak hem de su mahzeni ve kubbeli bina, suyun zehirlenme ihtimaline karşı görevlendirilen tüfekli bekçiler tarafından korunmaktaydı[85]. Usul olarak ise Yıldız Sarayı'nın suyu bizzat güvenilir kişiler (muhafızlar) elinden fıçı ve şişelere doldurularak mühürlenir, denizyoluyla Dolmabahçe'ye ve oradan da karayoluyla Yıldız'a nakledilirdi[86]. Mübalağa ihtimalini de göz ardı etmeden Haluk Durukal'ın ifadesine bakılırsa "Bu korku o dereceye varmış ki; suyu tahlile gelen kimyagerin başında dört Arnavud paşası durur, muayenenin sonuna kadar gözlerini kimyagerden ayırmazlarmış"[87]. Padişahın bu sıkı güvenlik anlayışından dolayıdır ki, Karakulak'a gitmek zaman zaman

83 Ziya Şakir, *İkinci Sultan Hamit Şahsiyeti ve Hususiyetleri*, Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul 1943, s.355.

84 Davut Hut, "II.Abdülhamid'in İstanbul'un Su İhtiyacına Dair Politikası ve İçmeyi Tercih Ettiği Kaynak Suları", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, (Editörler: Fahrettin Gün-Halil İbrahim Erbay), TBMM Milli Saraylar Yayını, İstanbul 2017, s.485-490.

85 BOA, HH.İ, nr. 76/11, 3 Receb 1307; ML.EEM. 390/38.

86 Kerim Ömer Çağlar, "Karakulak Memba Suyu", *Akşam,* 11 Kasım 1949 (TT 501883); Enis Tahsin Til, "II. Abdülhamid Alâtini Köşkünden güçlükle ayrıldı" (TT-642128).

87 Haluk Durukal, "Şehirden Röportajlar: Karakulak suyunun membaında bir tetkik", *Cumhuriyet,* 8 Kasım 1949 (TT-501884).

tehlikeli olarak görülmüş, halk daha ziyade ana kaynağın alt kısımlarındaki serpintilerden faydalanabilmiştir[88].

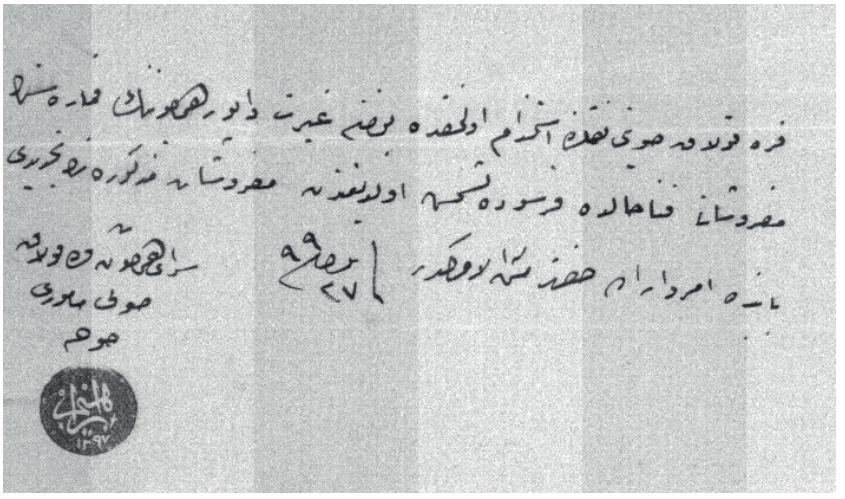

Karakulak suyunun Yıldız Sarayı'na naklinde kullanılan Gayret adlı vapurun bozulan mefruşatının yenilenmesine dair Osmanlı arşiv belgesi
(BOA, TS.MA.e, nr.206/23)

II. Abdülhamit, kendi adıyla anılan Hamidiye suyundan başka, özellikle Anadolu yakasının Karakulak, Çamlıca ve Taşdelen gibi meşhur sularını da beğenerek içmiştir. Hatta padişahın özel talebi (*nefs-i nefis-i hümayun*) olarak, 1890'lı yıllarda Karakulak ve Çamlıca sularını Yıldız Sarayı'na ve Mabeyn-i Hümayun'a getirmek için *Gayret* adlı bir vapur (istimbot) dahi tahsis edilmişti[89].

İlginç bir ayrıntı olarak padişah tahta geçip de yine güvenlik endişesiyle Yıldız Sarayı'na çekildikten sonra Karakulak ve Çamlıca sularını içmekten zaman zaman vazgeçmiştir. Bu hususla ilgili ola-

88 Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, (Haz: Ali Şükrü Çoruk), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s.81.

89 BOA, TS.MA.e, nr.206/23, 29 Receb 1300; HH.İ, nr.61/11, nr.63/45, nr.65/21; Kırimî-zâde Mehmed Neş'et Efendi, *Sultan İkinci Abdülhamid Han'a Takdim Edilen Jurnallerin Tahkik Raporları (1891-1893)*, (haz. Raşit Gündoğdu, Kemal Erkan, Ahmet Temiz), Çamlıca Yayınevi, İstanbul 2008, s.17; Davut Hut, "II. Abdülhamit'in İstanbul'un Su İhtiyacına Dair politikası ve İçmeyi Tercih Ettiği Kaynak Suları", s.486.

rak Ziya Şakir "...*Saraya Büyük Çamlıca suyu getirttiği halde, gizlice Karakulak suyu celbederek bu suyu içmiştir*"[90] demektedir. Jurnalcilik dalgasının gittikçe güçlendiği bir dönemde, her iki suyun da zehirleneceğine dair zaman zaman jurnaller verilmekteydi. Zaten vehmiyle tanınan padişahın bu durumda içeceği suları değiştirmesi, olağan olmanın ötesinde o dönem için belki de bir zorunluluktu.

Karakulak Memba Suyu reklam afişi

Diğer yandan, Osmanlı padişahlarının haricinde, Mısır'ın idarecisi Kavalalı hanedanından hıdivler de Karakulak suyunu içmeyi tercih etmişlerdir. Hatta Ali Bilir'in aktardığına göre, İngiltere'den bağımsızlığını elde ettikten sonra dahi Mısır'ın ilk kralı olan Fuat (1922-1936) ve oğlu Faruk da Mısır Sarayı'nda aynı suyu içmişlerdi[91].

II. Abdülhamit Döneminde Doğal Afetler ve Karakulak Suyu

Bilindiği üzere İstanbul, Bizans ve Osmanlı'dan günümüze kadar kuşatmalar, depremler, yangınlar, kuraklıklar ve salgın hastalıklar gibi nedenlerle zaman zaman şiddetli su kıtlığı çeken şehirlerden biri olmuştur. İşte, bu tür afetlerin hüküm-fermâ olduğu dönemlerde, temiz ve sağlıklı oluşlarıyla bilinen Beykoz'un meşhur kaynak suları,

90 Ziya Şakir, *İkinci Sultan Hamit Şahsiyeti ve Hususiyetleri*, s.357.
91 Ali Bilir, *Çeşmibülbüle Gizlenmiş Âbıhayat Beykoz*, s.200.

adeta şehrin imdadına yetişmişlerdir. Örnek vermek gerekirse, bu suların en şöhretlisi diyebileceğimiz Karakulak, şehri kasıp kavuran 1892-1895 İstanbul kolera salgınında, İstanbullular için tam bir "âbıhayat" olmuştur. Şöyle ki, salgından dolayı İstanbul şehir sularının sağlıksız hâle gelmesiyle Mekteb-i Mülkiye öğrencileri ile bir kısım kara ve bahriye askerlerine, temiz durumda bulunan Karakulak ve Göztepe kaynak suları içirilmiştir[92]. Ayrıca, 19. yüzyılın ikinci yarısında, İstanbul'da kuraklıktan kaynaklanan su kıtlığının olduğu dönemlerde de özellikle Avrupa yakasının kalabalık semtlerine dağıtılmak üzere bu sular bölgeye taşınmıştır.

İstanbul kolera salgınında (1892-1895) Mekteb-i Mülkiye öğrencileri ile bazı kara ve bahriye askerlerine temiz su olarak Karakulak ve Göztepe kaynak sularının içirildiğine dair Osmanlı arşiv belgesi (BOA, BEO, nr.26567)

92 BOA, BEO, nr.26567, 27 Receb 1311; Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s.360.

II. Abdülhamit, genel olarak İstanbul'un su ihtiyacına ve özellikle de kuraklık, deprem (1894) ve salgın hastalıkların (kolera) olduğu dönemlerde artan temiz ve sağlıklı su ihtiyacına çözüm olmak üzere pek çok tedbir almıştır[93]. Bununla bağlantılı olarak, yukarıda bahsedilen İstanbul'daki kolera salgınının etkisiyle temiz suya duyulan ihtiyacın arttığı yıllarda, Karakulak suyolları etraflıca tamir görmüştür. Daha önce 1880'li yılların başında da Karakulak suyunun deposu tamir edilmişti[94]. 1890'lı yıllara gelindiğinde ise Beykoz Hükûmet Konağı önünden ve su deposunun bulunduğu Dereseki köyünden Karakulak suyu mevkiine kadar olan yollar, kaldırımlar ve suyolları kapsamlı şekilde tamirden geçirilmiştir[95]. Bu tür tamir ve tanzimlerin, Karakulak suyunun sucu esnafı tarafından İstanbul'un pek çok yerine kolaylıkla ulaştırılması ve ayrıca sayfiye günlerinde eğlenmek için bölgeye gelen insanların ulaşımını rahatlatmak amacıyla yapıldığı anlaşılıyor. Bütün bu faaliyetleri de II. Abdülhamit'in severek içtiği Karakulak suyuna atfettiği önemle açıklayabiliriz.

Diğer yandan, aynı padişahın 12 Ocak 1897 tarihli iradesiyle de "Karakulak, Göztepe, Kayışdağı ve bunlara benzer kaynak sularının umuma, yani halka ait hayrat olmaları ve ayrıca bazı yoksul insanların da geçimlerini bu sudan sağlamaları sebebiyle, bu suların inhisar (tekel) altına alınmalarının padişahın rızasına aykırı bulunduğu" belirtilmiştir. Böylece, ilgili suların kamu yararına olduğu özellikle vurgulanmıştır[96].

II. Abdülhamid'in biraderi ve halefi V. Mehmed Reşad'ın 7 Mayıs 1909 tarihli hususi iradesiyle de söz konusu suyun âmmenin (kamunun) istifadesine mahsus olduğu bir kez daha vurgulanmak suretiyle bu durum teyit edilmiş; böylece, vakıf suyu statüsüyle işle-

93 Davut Hut, "II.Abdülhamit'in İstanbul'un Su İhtiyacına Dair politikası ve İçmeyi Tercih Ettiği Kaynak Suları", s.470-491.

94 BOA, Y.EE, nr.146/36, 22 Ramazan 1297.

95 Yapılan tamiratlar için bkz. BOA, Y.MTV, nr.207/66; nr.119/42; İ.ŞE, nr.2/37; nr.8/12; nr.9/10; İ.ŞD, nr.42/2235; nr.81/4799; ŞD, nr.719/3; nr.778/26; nr.804/16; DH.MKT, nr.102/36; nr.2255/131; nr.2279/49; BEO, nr.21335; nr.49231; nr.50886.

96 BOA, Y.MTV, nr.150/24, 7 Şaban 1314 (12 Ocak 1897).

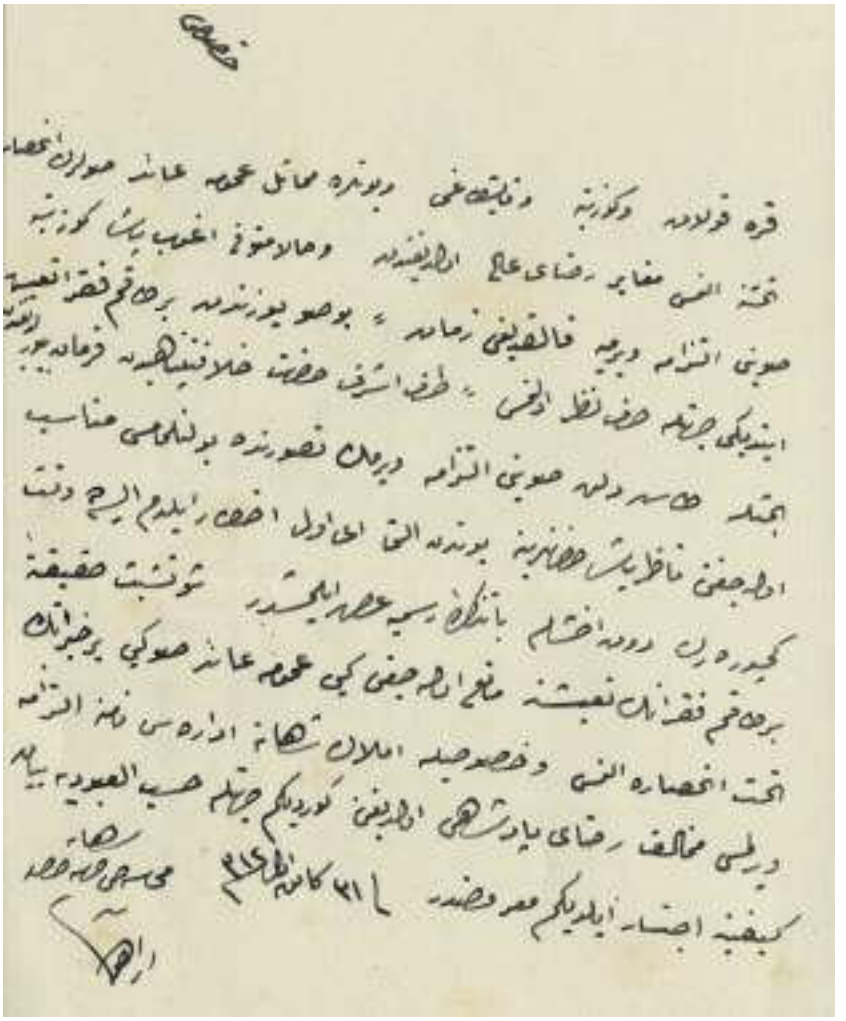

Karakulak, Göztepe, Kayışdağı vb. kaynak sularının umuma ait hayrat olmaları ve bazı fukaranın bu sulardan geçimini sağlamalarından dolayı, söz konusu suların inhisar (tekel) altına alınmalarının II. Abdülhamid'in rızasına aykırı olduğuna dair Osmanlı Arşiv Belgesi (BOA, Y.MTV, nr.150/24)

tilmeye devam eden Karakulak kaynağı suyundan halkın da yararlanmasının yolu açılmıştır[97].

97 BOA, İ.HUS, nr.1327-R/17, 16 Rebiülahir 1327; DH.MKT, nr.2810/17, 18 Rebiülahir 1327.

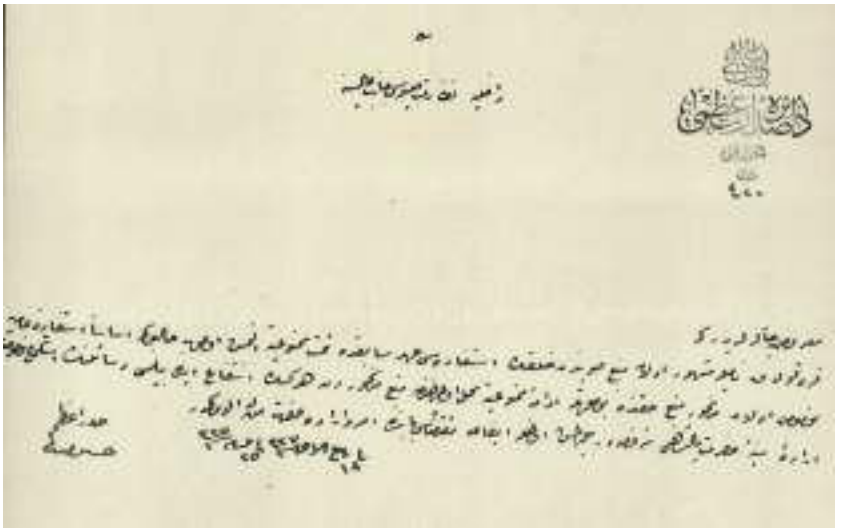

Karakulak suyundan herkesin istifade edebileceğine dair Padişah V. Mehmed Reşad'ın irade verdiğine dair Osmanlı arşiv belgesi (BOA, DH.MKT, nr.2810/17)

Karakulak suyunun kamu yararına bir su olduğunu gösteren diğer bir özelliği de Karakulak suyu kaynağı ile bağlı bulunduğu Dereseki köyünün, 19. yüzyılda İstanbul'un başlıca mesireleri arasında yer almalarıydı[98]. Netice olarak İstanbullu ve Beykozlular hem bu meşhur sudan kana kana içmek ve mümkünse evlerine götürebilmek hem de doğal güzellikleri gezerek hoşça vakit geçirmek amacıyla Karakulak suyunun yolunu tutmakta idiler. Samiha Ayverdi'nin ifadesiyle, "*İstanbul halkı Beykoz'un meşhur paçasını yemeye, Akbaba'nın ince kabuklu iri cevizini almaya ya da sadece Karakulak Suyundan içmeye gelmek itiyâdında (alışkanlığında) idi*"[99].

Beykoz Suları ve Bazı Sınırların Tespiti

Bulunduğu coğrafi konum itibariyle Karakulak'ın, İstanbul için planlanan bir kısım belediye ve haberleşme hizmetlerinde doğal bir

98 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri: Toplum Hayatı*, s.297; Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, s.270.

99 Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, s.381.

sınır olarak görüldüğü anlaşılıyor. Bu konuda II. Abdülhamit saltanatının ilk yıllarından bir örnek vermek gerekirse, İstanbul'da bazı belediye daireleri oluşturulup bu dairelerin sorumluluk alanları tespit edilirken, belediye sınırlarının Çubuklu Deresi'nin ağzına kadar ulaştığı ve Karakulak'ın da bu daire içinde yer aldığı belirtilmiştir[100].

1911 yılına ait diğer bir örnekte ise Dersaadet (Suriçi İstanbul) ve civarında tesis edilip işletilmesi konusunda en uygun şartları sunan ve bir konsorsiyum adına hareket eden Mösyö Herbert Lives Webb'e verilen 6 Mayıs 1911 tarihli telefon şebekesi imtiyaz mukavelenamesine göre, hattın Anadolu sahili kısmı; Anadolukavağı'ndan başlayarak Kabakoz, Karakulak, Çavuşbaşı Çiftliği, Çerkesköyü, Büyükbakkalköyü ve Yakacık'tan geçerek Pendik'te sonlanan bir hat olarak belirlenmişti[101].

Cumhuriyet döneminde ise 25 Mayıs 1931 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun kabul ettiği bir kararla İstanbul'da tesis edilen tek belediye ve on şubenin sınırları tespit edilirken oluşturulan bu yapı içinde, Beykoz'un dâhil olduğu kısımdan geçen yeni sınırlar da çizilmişti. Buna göre belirlenen sınırlar, Beykoz'un kaynak suları ve diğer su eserlerini de ihtiva eden; Göksu Deresi, Elmalı (Göksu) bentleri, Göztepe mevkii ve Göztepe Deresi, Çubuklu Deresi, Dedeoğlu Deresi, Kaymakdonduran mevkii, Beykoz-Karakulak şosesi, Yuşa Tepesi ve Anadolukavağı gibi yer ve mevkilerden geçmekteydi[102].

100 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C.3, s.1391-2.

101 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C.5, s.2746.

102 Şefik Memiş, *Anadolu Yakasının İlk Belediyesi: Beykoz 10. Daire-i Belediye*, s.135-136.

Cumhuriyet Döneminde Karakulak Suyunun Serüveni

Karakulak Suyu ve Mesiresi ile Dereseki'nin Genel Durumu

Hemen belirtmek gerekir ki Osmanlı döneminde bu kadar methiyeler düzülen ve aranan Karakulak suyu, Cumhuriyet dönemiyle birlikte bu özelliğini, farklı sebeplerle ve tedrici bir şekilde maalesef kaybetmiştir. Bununla birlikte 1949 yılına gelindiğinde canlılığını koruyan Karakulak mesiresi, yaz günlerinde pek kalabalık oluyordu. Bu arada birçok mesirede olduğu gibi burasının özellikle Musevi vatandaşlarca rağbet gördüğü anlaşılmaktadır[103].

Vakıf sıfatını taşıyan suyun Osmanlı'dan beri Vakıflar İdaresi tarafından işletildiğini daha önce belirtmiştik. Dolayısıyla, bu statüsü ve niteliği günümüze kadar değişmeden devam etmiştir. Yine aynı tarihlerde (1949), suyun kaynağına yakın bir mevkide bulunan kahvehane de Vakıflara ait olduğundan mesireye gelenler yiyip içme eşliğinde buradaki masaları doldurmaktaydı. Kahvehane kiracısı burayı, bir mevsimliğine 100 lira karşılığında işletirken çevresini biraz düzenlemiş ve bu arada doğal gibi gözüken seddimsi yerleri de vücuda getirmişti[104].

Kaynağın bulunduğu Dereseki ise Osmanlı son döneminde 70-80 haneli bir köy iken 1949 yılında hane sayısı 60'a kadar düşmüş, hatta burada hayatın ucuzluğu nedeniyle asırlık evlerin kiraları da gerilemişti. Şeyhülislam Molla Fenari Mehmet Efendi'nin bânisi olduğu tarihî camii, bir bakkalı ve bir de radyosu bulunmayan kahvesiyle bu tarihî köy, eskiye nazaran sönük bir çehreye bürünmüştü.

103 "Akbaba ile Dereseki", Mayıs 1949 (TT-501589).
104 "Akbaba ile Dereseki", Mayıs 1949 (TT-501589)

Unutulmaya Giden Süreçte Karakulak Suyunun İstanbul Piyasasından ve İnsanların Hatırından Çıkmaya Başlaması

Yukarıda belirtildiği üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarında Karakulak Mesiresi eski canlılığını korumuş, bununla beraber geçmişte İstanbul'un iktisadi ve sosyo-kültürel hayatına ciddi katkısı bulunan Karakulak suyu ise Osmanlı dönemindeki şöhretini ve önemini yitirmeye başlamıştır. Kuşkusuz bunda Osmanlı sonrası dönemde suyun eskisi gibi kolayca ulaşılabilir olmaması ve nihayetinde unutulmaya başlaması etkili olmuştur. Nitekim ileride ayrıntısıyla değinileceği üzere, 1940'lı ve 50'li yıllarda Karakulak ile ilgili yapılan şikâyetlerin temel konusu, suyun eskisi gibi İstanbul piyasasında bulunmaması ve tiryakilerine ulaşmamasıydı.

Bu tür şikâyetlerin artmasına paralel olarak, Karakulak'ı daha ulaşılabilir hâle getirmek amacıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında suyun, 5 km boru döşenerek Beykoz sahiline ulaştırılması ve burada bir de depo yapımı için 25 bin lira gibi ciddi bir meblağın harcanması doğrultusunda teşebbüste bulunulmuştu[105]. Bu girişimin akıbeti hakkında kesin bir bilgiye sahip olmamakla birlikte, görselini de verdiğimiz reklam afişi, Karakulak suyunun Osmanlı dönemindeki gözde ve ulaşılabilir konumunu artık bir daha yakalayamadığını belgeler niteliktedir:

Yine görselini verdiğimiz "Galata'da Fermeneciler Caddesi Su İskelesi No: 110/9" adresinde bulunan Karakulak Suyu Merkez Deposu tarafından hazırlanmış olan 25 Mayıs 1936 tarihli, resmî ve pullu reklam afişi, suyun bu tarihteki durumunu ve fennî özelliklerini ortaya koyması bakımından önemlidir:

"İçtiği suyun özelliklerine ve kaynağından içiyormuş gibi gerçekten Karakulak suyu olduğuna kanaat getirmek isteyen sayın halka" hitabıyla başlayan metinde; öncelikle bu afişin sıradan bir reklam gibi düşünülmemesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Çünkü Karakulak

105 Nazım Bey, "İstanbul Vilayeti Şehremaneti'ne Evkaf'dan Devr Olunan Sular", s.190.

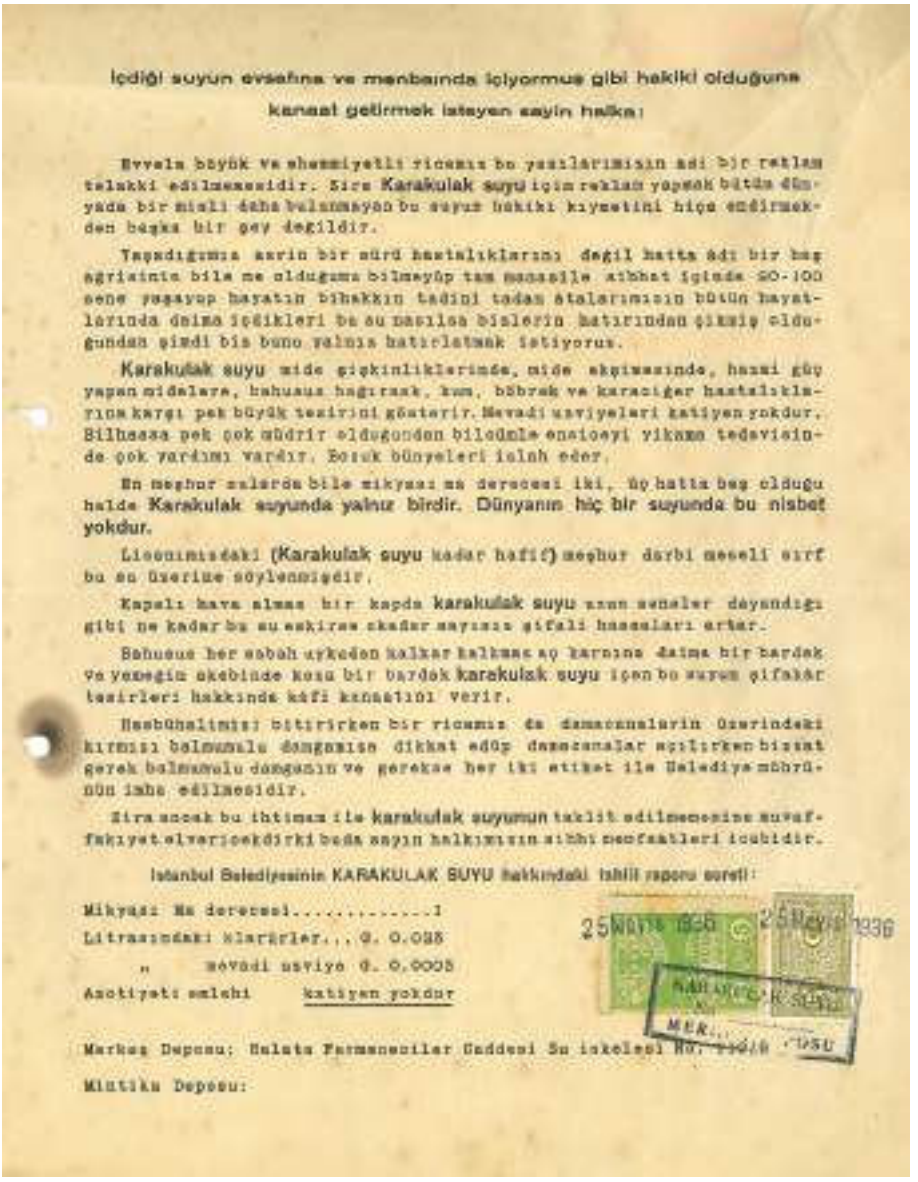

İçdiği suyun evsafına ve menbaında içiyormuş gibi hakiki olduğuna kanaat getirmek isteyen sayın halka:

Evvela böyük ve ehemmiyetli ricamız bu yazılarımızın adi bir reklam telakki edilmemesidir. Zira **Karakulak suyu** için reklam yapmak bütün dünyada bir misli daha bulunmayan bu suyun hakiki kıymetini hiçe endirmekden başka bir şey değildir.

Yaşadığımız asrin bir sürü hastalıklarını değil hatta adi bir baş ağrısında bile ne olduğumu bilmeyüp tam manasile sıhhat içinde 50-100 sene yaşayup hayatın bihakkın tadini tadan atalarımızın bütün hayatlarında daima içdikleri bu su nasılsa bizlerin hatırından çıkmış olduğundan şimdi biz buno yalnız hatırlatmak istiyoruz.

Karakulak suyu mide şişkinliklerinde, mide ekşimesinde, hazmi güç yapan midelere, bahusus hağırsak, kum, böbrek ve karaciğer hastalıklarına karşı pek büyük tesirini gösterir. Mevadi uzviyeleri katiyen yokdur. Bilhassa pek çok müdrir olduğundan bilcümle ensiceyi yıkama tedavisinde çok yardımı vardır. Bozuk bünyeleri ıslah eder.

En meşhur sularda bile mikyası ma derecesi iki, üç hatta beş olduğu halde **Karakulak suyunda yalnız birdir. Dünyanın hiç bir suyunda bu nisbet yokdur.**

Lisanımızdaki (**Karakulak suyu** kadar hafif) meşhur darbi meseli sırf bu su üzerine söylenmişdir.

Kapalı hava almaz bir kapda **karakulak suyu** uzun seneler dayandığı gibi ne kadar bu su eskirse okadar sayısız şifali hassaları artar.

Bahusus her sabah uykudan kalkar kalkmaz aç karnına daima bir bardak ve yemeğin akebinde kezu bir bardak **karakulak suyu** içen bu suyun şifakar tesirleri hakkında kâfi kanaatini verir.

Hasbühalimizi bitirirken bir ricamız da damacanalarin üzerindeki kırmızı balmumulu damgamıza dikkat edüp damacanalar açılırken bizzat gerek balmumulu damganın ve gerekse her iki etiket ile Belediye mührünün imha edilmesidir.

Zira ancak bu ihtimam ile **karakulak suyunun** taklit edilmemesine muvaffakiyet elvericekdirki buda sayın halkımızın sıhhi menfaatleri icabidir.

İstanbul Belediyesinin KARAKULAK SUYU hakkındaki tahlil raporu sureti:

Mikyası Ma derecesi.....1
Litrasındaki klarürler... G. 0.025
" mevadi uzviye G. 0.0005
Azotiyeti emlahi katiyen yokdur

25 Mayıs 1936 25 Mayıs 1936

KARAKULAK SUYU
MER... DEPOSU

Merkez Deposu: Galata Farmaceciler Caddesi Su iskelesi No. [illegible]

Mintika Deposu:

25 Mayıs 1936 tarihli Karakulak Suyu reklam afişi
(Davut Hut Arşivi)

suyu için reklam yapmak, dünyada eşi benzeri olmayan bu suyun gerçek değerini yok etmekten başka bir işe yaramayacaktır. Yaşanan yüzyılda görülen birçok hastalığın değil basit bir baş ağrısının bile ne olduğunu bilmeyip bir asır kadar sağlıklı bir şekilde yaşayan atalarının hayatları boyunca sürekli içtikleri bu su nasıl olduysa insanların hatırından çıkmış olduğundan, insanlara tekrar hatırlatılmak istenmektedir.

Suyun insan sağlığı açısından da önemine değinilerek, mide şişkinliklerine ve ekşimesine, hazımsızlıklara, özellikle bağırsak, kum, böbrek ve karaciğer hastalıklarına çok iyi geldiği; organik maddeler içermediği; kuvvetli bir idrar söktürücü olduğundan, bütün dokuları yıkama tedavisinde kullanıldığı belirtilmiştir. Karakulak bu yönleriyle, hastalıklı bünyeleri düzeltmektedir.

Geçmişte su sertlik dereceleri (*mikyas-ı mâ*) Fransız sistemine göre hesaplanırken; 1-5 dereceler arası, "en saf su"; 5-15 dereceler arası, "saf su"; 15-30 dereceler arası da "içilebilecek su" olarak değerlendirilmiştir[106]. Nitekim en kaliteli ve şöhretli sularda bile suyun sertlik derecesi 2, 3 ve hatta 5 olduğu halde Karakulak suyunda bu derece yalnızca 1'dir ve dünyanın hiçbir başka suyunda bu derece hafiflik yoktur. Bu ifadeden, suyun 1930'lu tarihlerde bile Osmanlı dönemindeki sertlik derecesi olan 1'i muhafaza edebildiğini anlıyoruz. Ancak sonraki tarihlerde bu derecenin 2 ve hatta 3'e kadar yükseldiğini daha önce belirtmiştik. Suyun her hâlükârda çok hafif ve yumuşak olmasından dolayıdır ki, Mahir İz ve Sermet Muhtar'a atfen verdiğimiz sözü doğrular nitelikte Türkçedeki "Karakulak suyu kadar hafif" darbımeselinin sırf bu su üzerine söylendiği malumdur.

Genel olarak içme suları, durdukça tadı bozulan bir tabiata sahiptir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, kapalı bir kapta tutulması şartıyla Karakulak suyunun adeta yıllara meydan okuduğu, bozulmadığı gibi daha da güzelleştiği, bu durumda şifalı özelliklerinin de arttığına dikkat çekilmektedir. Nitekim reklam afişine göre, sabah aç karnına ve yemeklerden sonra da birer bardak Karakulak

106 "İstanbul ve Boğaziçi Suları" (TT-635056).

suyu içen kişiler suyun şifalı tesirleri hakkında yeterli bir kanaate varmaktadır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e gündemden düşmeyen bir konu da kaynak sularında yapılan hilelerdir. Bu hileler, meşhur kaynak suları üzerinde daha da yoğun bir şekilde yapılmaktadır. Şöyle ki, sıradan içme suları, meşhur kaynak sularının isim ve şöhretleri kullanılarak, bir bakıma taklit edilerek satılmaktadır. Bu şekilde, İstanbul'daki kaynak suları üzerinde çeşitli yollarla hileler yapılmakta; kaynağı belirsiz birtakım sular da örneğin Karakulak ve Göztepe gibi meşhur suları adı altında, hile yoluyla satılabilmektedir. Dolayısıyla bu tür sahtekârlıklar, kaynak suları konusunda piyasada zaman zaman bir karmaşanın da yaşanmasına yol açmıştır. 1911 tarihli kayıtta belirtildiği üzere, buna karşı alınan tedbirlerden biri olarak; diğerleriyle birlikte Karakulak ve Göztepe suları da "resmen muayyen (belirlenmiş, tanınmış, tescillenmiş) memba suları" arasına dâhil edilmiştir[107].

Bu bağlamda, Karakulak suyu için de sahtekârlığın söz konusu olduğu anlaşılıyor. Nitekim mevzubahis 1936 tarihli afişte; müşterilerden, damacanaların üzerindeki kırmızı balmumlu damgaya dikkat edilmesi, damacanalar açılırken gerek bu damganın ve gerekse her iki etiket ile belediye mührünün imha edilmesi istenmektedir. Zira ancak böyle bir ihtimam gösterilmesi sayesinde Karakulak suyunun taklit edilmemesi sağlanabilirdi ve bu da halkın sağlığı gereğiydi. Bu ifadelerden hareketle, kaynak suları konusunda hile ve sahtekârlıkları önlemenin yanı sıra tüketiciyi koruma ve bilinçlendirmenin de önemsendiğini söyleyebiliriz.

Afiş, İstanbul Belediyesi'nin Karakulak Suyu hakkındaki tahlil raporu ile sona ermektedir. Buna göre,

Mikyas-ı ma (sertlik) derecesi..... 1
Litresindeki klorürler..... G. 0,023
Litredeki organik maddeler.....G. 0,0003
Azotiyet-i emlahi.....kesinlikle yoktur.

107 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C.8, İstanbul 1995, s.4218.

Karakulak suyuna ulaşmanın zorluğuna ve suyun bakımsızlığına değinen isimlerden biri olan Enver Naci Gökşen 28 Eylül 1948 tarihli gazete yazısında, "*Daha dün İstanbul'un her tarafında damacana veya bardakla tedarik edilebilen Karakulak ve Sırmakeş suları (ve diğer kaynak suları) ne oldu*" diye sorduktan sonra memba suları ve mesirelerinin bakımsız, kontrolsüz ve metruk olduklarından yakınmaktadır[108]. Onun, üzerinde durduğu en önemli sorunlardan biri de Beykoz İskelesi'nden yaklaşık 5 km içeride bulunan Karakulak kaynağına ulaşmanın zorluğu idi. Bu tarihlerde, oldukça fena durumdaki bir araçla kaynağa gelinmekte, buradan da yine bozuk bir yol vasıtasıyla yokuş yürüyerek suyun başına gidilebilmektedir. Ayrıca, II. Mahmut döneminde yeniden yaptırılan Karakulak çeşmesi perişan hâlde olup suyun yamaçlarındaki setler de "gazinolaştırılmış" durumdaydı.

Bu şartlarda, ulaşılamaz ve elde edilemez konuma gelen Karakulak, Osmanlı döneminin aksine, sadece Beykoz'un kullandığı ve içebildiği bir su hâline gelmişti. Belirtildiğine göre çok az miktarda da Ankara'ya götürülmekteydi. Ancak kaynağından buraya gelene kadar suyun fiyatı kat be kat artıyordu: Örneğin, başkentte üç teneke-lik bir damacana 4-5 liradan satılırken, Beykoz'da ise bunun fiyatı neredeyse altı kat azalarak 75 kuruşa iniyordu. Bu durum, şişe suları için de geçerliydi. Böylece, ancak Beykoz'da satılan Karakulak suyunu İstanbul'da bulmak ve içmek neredeyse imkânsızdı. Suyun dağıtımını yapacak herhangi bir deposu da olmadığı için biriktirip bol bol kullanmak ve kolayca doldurmak mümkün değildi.

1949 ve 1950 Yıllarında Karakulak Suyuna Dair Tespitler ve Tamirler

Karakulak Ahmet Ağa'nın, suyun çıktığı ve toplandığı yere yaptırdığı kümbetli havuz ile suyun çeşme ve depolara ulaşmasını sağlayan tarihi suyolları zamanla tahrip olmuştur. Bunun üzerine 1949 yılından itibaren mevcut su deposunun ve tesislerinin tamiriyle yenileri yapılmaya başlanmıştır. Bunun ayrıntıları aşağıda verilmiştir:

108 Enver Naci Gökşen, "İstanbul'un Memba Suları Ne Oldu?" *Yeni Sabah*, 28 Eylül 1948 (TT-502014).

Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Su Kürsüsü'nden Prof. Dr. Kerim Ömer Çağlar'ın Haluk Durukal ve Vakıf Memba Suları Müdürü Zeki Kökdil ile birlikte, 1949 yılı Kasım ayında suyun kaynağındaki modern tesisleri gözden geçirmek ve suyun radyoaktivitesini tahlil amacıyla yaptığı inceleme sonucundaki tespitleri, Karakulak'ın söz konusu dönemdeki genel durumu hakkında önemli bilgiler içerir[109]: Onun "İstanbul'un yıllardan beri Karakulak suyunun hasretini çektiğine" dâir tespitine bakılırsa, şehrin bir numaralı kaynak suyuyla ilgili olarak bu tarihlere kadar kayda değer bir şey yapılamadığı anlaşılıyor. Bu konuyla ilgili olarak Vakıflar Umum (Genel) Müdürlüğü yakın bir zamanda Karakulak suyunu piyasaya sunacağı müjdesini vermektedir. Vakıf idaresi, bu doğrultuda 50 bin lira sarf ederek suyun mecrasını modern bir hâle getirmişti. Müdürlük bu amaçla ilk olarak suyu, içi fayansla döşenmiş ve 41 metre genişlikte büyük bir galeri içine toplatmıştı. 41 adet cam oluktan sızan su, galerinin sağ ve solundaki fayans oluklardan geçerek bir depoya gelmektedir. Deponun suyu, II. Mahmut Çeşmesi'ne ve oradan da borular vasıtasıyla Beykoz sahiline kurulacak olan fennî dolum tesisine gidecekti. Bu şekilde su, el değmeksizin ve en ufak bozulma yaşamadan şişelere doldurulup halka arz edilecekti. Çağlar'ın suyun fiziksel özelliklerine dâir verdiği bilgilere bakılırsa, unutulmaya yüz tutan Karakulak'ın iyi vasıflarından pek de bir şey kaybetmediği anlaşılıyor: Buna göre, Alemdağı sularında görülen genel bir özelliğin yansıması olarak Karakulak, söz konusu dönemde (1949) 1,5 sertlik derecesi ile hâlâ çok yumuşak kaynak suları arasında yer alıyordu. Suyun asıl özelliği ise 10 eman derecesinde bir radyoaktivite göstermesi ve bilhassa idrar söktürücü niteliğiyle, taş yapma eğiliminde olan bünyeler için çok yararlı olmasıdır. Bu özelliği, terkibinde bulunan lityumla birlikte organik humus asitleri kompleksinden kaynaklanıyordu. Çağlar'a göre, Karakulak suyunda taşı eritici bir özellik vardı. Bu özelliği nede-

109 Kerim Ömer Çağlar, "Karakulak Memba Suyu", *Akşam*, 11 Kasım 1949 (TT 501883); Makalenin aynı başlıklı devamı (TT-501992); Haluk Durukal, "Şehirden Röportajlar: Karakulak suyunun membaında bir tetkik", *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1949 (TT-501884).

niyledir ki, Sultan III. Selim'in tuğrasının bulunduğu koca mermer yalak bir kâğıt gibi incelmiş ve yer yer de delinmişti. Aynı dönemde 13 santigratlık sabit bir ısı derecesine sahip olan suyun günlük verimi ise 30 tonu bulmaktaydı.

Sıklıkla vurgulandığı üzere, saf orman topraklarının altından sızarak toplanan Karakulak suyu, Osmanlı İmparatorluğu'nda çok bilinen ve aranan bir memba suyu olmuştur. Son olarak "*Bugün bu su bizim için mükemmel bir döviz kaynağı olabilir*" diyen Çağlar, "*Kendine mahsus türabî bir (toprak) kokusu olan Karakulak suyunu, yer aldığı sofradan bir daha uzaklaştırmaya, ondan içmiş kimsenin gönlü razı olmaz, çünkü Karakulak membaı su tiryakileri için bulunur nimetlerden değildir*" değerlendirmesini yapmaktadır.

Karakulak suyunun 6 km'lik isale hattıyla indirileceği Beykoz sahilinde kurulacak fennî dolum tesisi sayesinde İstanbul halkına ulaştırılacağı konusunda Çağlar'ın yukarıda verdiği müjdenin, aradan yaklaşık bir yıl geçmesine rağmen gerçekleşmediği anlaşılıyor. Şöyle ki, Ekim 1950'de yayımlanan makalesinde[110] Yekta Ragıp Önen, "Dünyanın en güzel suyunu mu içmek istiyorsunuz" sualinden sonra, Karakulak suyuna o dönemin şartlarında nasıl gidileceğini ve nelerin yapılacağını anlatır: "*Kaynağa ulaşınca, midenizin alabildiği kadar bu sudan içer, yanınızda götürdüğünüz yemekleri yiyerek tekrar tekrar su içer ve nihayetinde sağlığınıza sıhhat katmış olursunuz*" der; ancak, "suların şahı" olarak nitelediği Karakulak'ın neden şehir içinde bulunamadığını da Vakıflar Umum Müdürlüğünden sorar. Bir buçuk sene evvel (1949 yılı ilkbaharı) Vakıflar Umum Müdürü Hakkı Kâmil Beşe ile birlikte suyun kaynağına gittiklerini; incecik akan suyun bulanık olduğunu, etrafta da hayvanların otlatıldığını ve Umum Müdürünün de bundan çok müteessir olduğunu belirtir. Nitekim bir süre sonra kendisi tekrar kaynağa gittiğinde, suyun veriminin artırılması için mühendis, usta ve amelelerin harıl harıl çalışmakta olduğuna şahitlik eder. Dağın (toprağın) içine doğru borular sokulmak suretiyle suyun verimi artırılmıştı. Kaynağın etrafı da düzenlendiğinden

110 Yekta Ragıp Önen, "Karakulak Suyunun Macerası", *En Son Dakika*, 28 Ekim 1950 (TT-501888).

Karakulak, Osmanlı dönemindeki gibi İstanbul halkının akın ettiği bir mesire yeri hâline gelmişti. Fakat bütün bu olumlu gelişmelere rağmen, şehre bir damla Karakulak suyu gelmemektedir. Bu bağlamda, "Vakıflar Umum Müdürlüğü büyük gelir temin edeceği bir kaynağı böylece boşu boşuna israf etmekte, bundan faydalanamamaktadır" yakınmasında bulunur. Ona göre Karakulak suyu, halkın temiz ve sıhhî su ihtiyacına cevap verebileceği gibi Mısır ve Ortadoğu ülkelerine ihraç edilerek Vakıflara da büyük gelir sağlayacaktı. Bu konuda ihmal değil mesuliyet gören yazar, "Suyu boşuna akıttıran zihniyeti acaba ne zaman ortadan kaldıracağız?" diye de sormadan edemez. Anlaşılan o ki, bu sorularına cevap alamamıştır. Zira birkaç ay sonra kaleme aldığı yazısında Önen, suyun boşuna akıtılmasına dâir yetkililerden bir cevap alamadığını, suyun piyasaya ne ile ve nasıl çıkacağı yahut nasıl ihraç edileceği konusunda bir karara varılamadığını kaydeder. Yazısının bu kısmını "*ve tabii dünyanın en nefis sularından biri olan 'Karakulak' suyu daha kim bilir kaç ay, şimdiye kadar olduğu gibi, boşu boşuna akacak! ...yaz aylarında kaynak başına gidip bedava bol bol su içen şehir halkı, sonbahar ve kış aylarında şehir içinde su bulamayışının sebebini zihinlerinde nasıl cevaplandıracaklar, bu garip istifhamı nasıl çözeceklerdir? Bir ilanla halkı tenvir etmek (aydınlatmak) acaba kabahat ve günah mıdır?*"[111] şeklinde sitemkâr sözlerle tamamlar.

Anlaşıldığı kadarıyla, ekonomik ve sosyal yönlerden Karakulak kaynak suyunu ihya edebilecek tesislerin yapım işi yılan hikâyesine dönerek uzayıp gitmiştir. Nitekim kaynak suyunun 1990'ların başında dahi mevcut olan kaptaj tesisleri, ancak 1958 yılında yapılan çalışmalarla tamamlanabilmişti[112].

111 Yekta Ragıp Önen, "İki Su: Karahisar, Karakulak", *En Son Dakika*, 25 Ocak 1951 (TT-501887).

112 Erdoğan Yüzer-Turgut Öztaş-Oltan Mutlu, "İstanbul-Taşdelen ve Karakulak: Kaynak Sularının Hidrojeolojisi ve Kaptaj Sorunlarına Çözüm Önerileri", *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 41 (Kasım 1992), s.55.

1960'lardan Günümüze Karakulak Suyu

Geçmişte İstanbul'un su ihtiyacını karşılamada önemli bir konum üstlenen Beykoz, iyi su kaynakları bakımından zengin olsa da bazen yerel halkın ihtiyacını karşılamada bile zorluk çekebiliyordu. Bu konuda, Şefik Memiş tarafından nakledilen şu hâdise ilginçtir: Şöyle ki, "*Dereseki köyünün adeta ortak bir mülkü hâline gelen vakıf Karakulak suyunun işletmesi, 1961 yılında özel bir şirkete verilmişti. Şirket ile yapılan sözleşmeye göre ise köylüler, geceleyin kaynağın haznesinde biriken suyu kullanabilecekti. Ancak kârını yüksek tutmak isteyen şirketin sahibi ise suyu köylülere de ücretle satmak niyetindeydi. Bunun için ilginç bir yöntem izleyerek, köylülerin kullanacağı miktarda suyun birikmesini önlemek amacıyla, haznenin dibine bir tahliye deliği açmıştı. Köylüler bu durumu fark ederek şirkete müracaat ettilerse de bir sonuç alamadılar. Sonunda, gazetelerin yardımıyla Karakulak suyu işletmecisini hem yetkililere hem de kamuoyuna teşhir ederek amaçlarına ulaşmış oldular*"[113]. Görüldüğü üzere, Cumhuriyet döneminde İstanbullu tüketiciye ulaşma konusunda oldukça zayıf kalan Karakulak suyu, bulunduğu köyün halkının ihtiyacını karşılamada dahi birtakım anlaşmazlıkların konusu olmuştur.

1980'li yıllara gelindiğinde ise Karakulak suyu, nüfusu hızla artmakta olan İstanbul'un karşılaştığı hava, su ve toprak kirliliği gibi çarpık kentleşme sorunları ile daha fazla yüzleşmek zorunda kalmıştır. 1987 yılında Karakulak suyu kaynağına giden Mebrure Değer, gözlemlerini ve tespitlerini şu şekilde aktarmıştır: "*...çok kalabalıktı ve halk içme suyu olarak kullanmak üzere bidonlarla su alıyordu. Makbuz karşılığı para ile satılıyordu. Ayrıca çok az akan bir çeşmeden bedava su almak mümkündü. Biz de bu çeşmeden, bir miktar su alarak kimyasal ve fiziko-kimyasal analizini yaptırdık. Bu suda demir, kurşun ve bakır madenleri bulunmamaktadır. Sertlik derecesi 2.8 olan suyun klorürlü, karbonatlı, sodyumlu ve magnezyumlu olduğu saptanmıştır*"[114]. Görüldüğü üzere, suyun vaktiyle 1 olan sertlik derecesi neredeyse 3'e çıkmış durumdadır. Geçen onyıllar içerisinde İstanbul'un

113 Şefik Memiş, *Anadolu Yakasının İlk Belediyesi: Beykoz 10. Daire-i Belediye*, s.197.
114 Mebrure Değer, *İstanbul'un Şifalı Suları*, s.176.

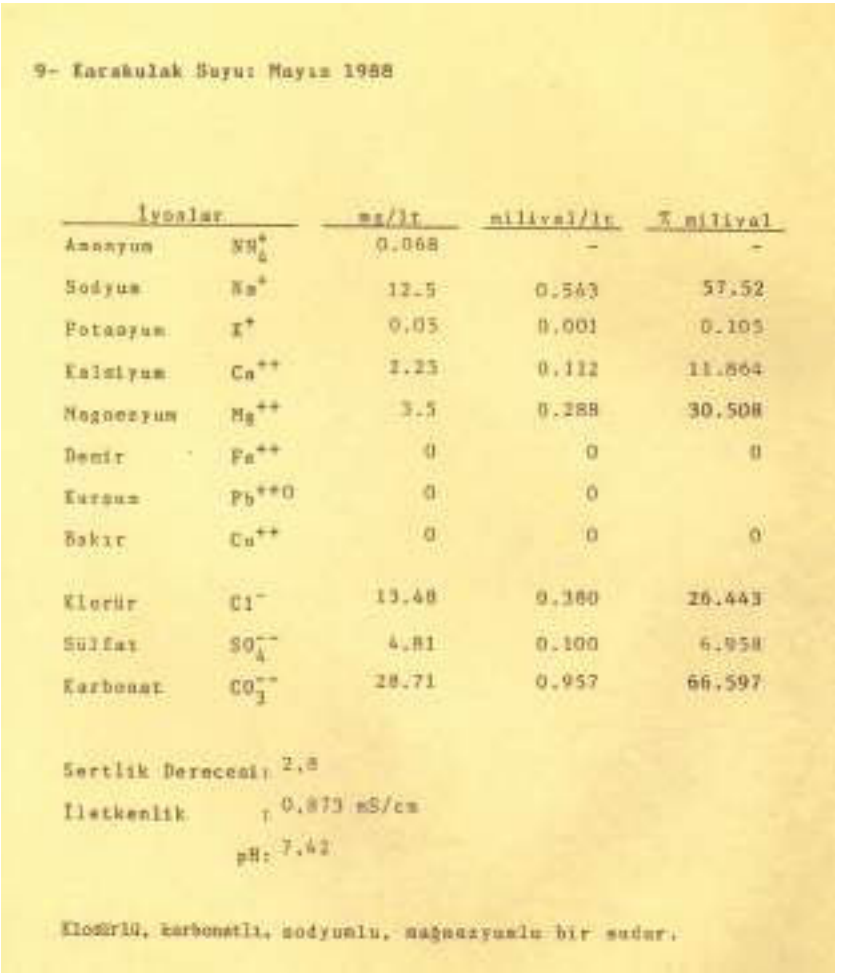

9- Karakulak Suyu: Mayıs 1988

İyonlar		mg/lt	milival/lt	% milival
Amonyum	NH_4^+	0.068	-	-
Sodyum	Na^+	12.5	0.543	57.52
Potasyum	K^+	0.05	0.001	0.105
Kalsiyum	Ca^{++}	2.25	0.112	11.864
Magnezyum	Mg^{++}	3.5	0.288	30.508
Demir	Fe^{++}	0	0	0
Kurşun	Pb^{++}	0	0	
Bakır	Cu^{++}	0	0	0
Klorür	Cl^-	13.48	0.380	26.443
Sülfat	SO_4^{--}	4.81	0.100	6.958
Karbonat	CO_3^{--}	28.71	0.957	66.597

Sertlik Derecesi: 2.8

İletkenlik : 0.873 mS/cm

pH: 7.42

Klorürlü, karbonatlı, sodyumlu, magnezyumlu bir sudur.

1988 yılında yapılan Karakulak suyu tahlilinin sonucunu gösteren belge (Mebrure Değer, İstanbul'un Şifalı Suları, s.209).

karşılaştığı ve giderek yoğunlaşan hızlı kentleşme sorunlarının, bu olumsuz seyirde kuşkusuz önemli bir etkisi vardır.

Diğer yandan, suda etkisini gösteren olumsuz bazı özelliklerin, kaynak ve çevresinde inşa edilen tesislerde ve yapılan düzenlemelerde meydana gelen yapım hatalarından da kaynaklandığı anlaşılıyor. Bununla ilgili olarak Karakulak ve Taşdelen kaynak sularını kapsayan Aralık 1988 tarihli bilimsel araştırmanın sonuçları, 1992

yılında yayımlanmıştır. Yapılan inceleme neticesinde; kaynak sularındaki debi (verim) azlığı ve bulanıklık gibi sorunların, gerekli araştırmalar yapılmadan inşa edilen kaptaj[115] tesislerindeki ve koruma alanlarındaki yapım hatalarından kaynaklandığı belirlenmiştir. Kaptaj galerilerinin yüzeye çok yakın (sığ derinlikte) sürülmüş olması ve kaynak suyunun koruma alanlarındaki çevresel düzenleme eksikliği, başta bulanıklık ve debi azlığı gibi önemli sorunların temel nedenleri olarak ifade edilmiştir[116].

Aynı araştırmada, kaynak suyu tesisleri hakkında bilgiler de verilmiştir. Buna göre; Karakulak kaynak suyunun kaptaj tesisi o günkü görünümüne, 1958 yılında yapılan çalışmalarla kavuşturulmuştu. Kaptajı, giriş yönüne göre sağ ve sol galeri olarak adlandırılan iki galeriden ibaretti. O tarih için, sadece sol galeri içinde drenlerle toplanan kaynak suyundan yararlanılmakta olup sağdaki galeri ise hemen girişinde beton bir duvar yapılarak kapatılmış ve böylece iptal edilmiş durumdaydı. Kaptaj sahası iri blok taşlarla kaplanmış ve araları harçla doldurularak, ayrıca bir çevirme hendeği yapılmış ve böylece, yerüstü sularının yeraltına sızması önlenmeye çalışılmıştı. İşleyen durumdaki sol kaptaj galerisinde bir kısmı tıkanmış olan yetersiz drenlerle toplanan su, 160 metrelik bir boru hattıyla getirildiği bir bekleme odasından geçirilip dinlendiriliyordu. Devamında, otomatik olarak klorlandıktan sonra da elle çalışan tabancalar kullanılarak damacanalara doldurulmaktaydı[117].

Bu araştırmada, verimin artması için de şu öneriler getirilmiştir: Öncelikle, tıkanmış drenlerin açılması ve ayrıca genişletilmesi öneriliyordu. Bunların yapılması durumunda suyun debisi %250-300 oranında artabilecekti. Kaynağın yakınındaki heyelanlara ilaveten yağmur sularının çatlaklar vasıtasıyla karışması sonucu ortaya çıkan

115 Kaptaj, kaynak sularından düzenli yararlanmak üzere suyun çıktığı yerde, suyu toplamak, muhafaza etmek ve bir isale hattına sevk etmek amacıyla, genellikle taş veya betondan yapılmış üstü kapalı yapı anlamına gelir.

116 Erdoğan Yüzer-Turgut Öztaş-Oltan Mutlu, "İstanbul-Taşdelen Ve Karakulak: Kaynak Sularının Hidrojeolojisi ve Kaptaj Sorunlarına Çözüm Önerileri", s.58-60.

117 Erdoğan Yüzer-Turgut Öztaş-Oltan Mutlu, "İstanbul-Taşdelen Ve Karakulak: Kaynak Sularının Hidrojeolojisi ve Kaptaj Sorunlarına Çözüm Önerileri", s.55.

bulanıklığın giderilmesi için de iri blok taşlı kaplamanın çatlamasına ve böylece sızmaya neden olan ağaçlar kesilmeli, yine sızıntıyı önlemek adına özel betonlama metoduyla kesin izolasyon sağlanmalı ve ayrıca heyelanlı alanlar temizlenerek düzenlenmeliydi[118].

Yukarıda belirtilen bütün çabalara rağmen, Karakulak suyunun gereği gibi halkın içimine sunulamadığı anlaşılıyor. Nitekim 1990'lı yıllarda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından ihale edilerek işletmesi özel bir şirkete devredildi. Aynı yıllarda "hususiyet ve nefaseti darbe yemiş bu meşhur suyun ticari gayeyle, başka kaynaklardan takviye ile sulandırıldığı" ifade edilmektedir[119]. Damacana suların henüz yaygınlaşmadığı bu dönemde Karakulak'ın en büyük rakibi, yine Alemdağı ormanları bölgesinin meşhur bir vakıf suyu olan Taşdelen idi[120]. Benzer özelliklere ve kaliteye sahip olan iki kaynak suyunun bu rekabetinde, restoranlar başta olmak üzere, su zevki olanlar Karakulak'ı tercih etmekteydi. Hasır sepetlere konulmuş balon biçimli şişelerde meraklısına sunulan Karakulak suyu, kamyonlar içerisinde depozitolu olarak satılırdı[121].

Vakıf Karakulak suyu işletmesine yaptığımız ziyaret esnasında, kurum yetkilileri tarafından verilen bilgilere göre; işletme son olarak 2010 yılında Vakıflar İdaresi tarafından şahsa ihale edilmiş. Bu tarihten önce ise doğrudan Vakıflar İdaresi ve çalışanları tarafından işletilmekteymiş. Ancak işletme etkili bir üretim ve faaliyet gerçekleştiremediğinden, belirtilen tarihte, şahsa ihale ve işletmesinin devri yapılmış. Bu tarihten itibaren de dolum tesisinde çeşitli yatırımlar ve yenileştirmeler yapılmak suretiyle üretim artırılmış. Suyun çıktığı ana kaynak, tesisten yaklaşık 150-200 metre yukarıda

118 Erdoğan Yüzer-Turgut Öztaş-Oltan Mutlu, "İstanbul-Taşdelen Ve Karakulak: Kaynak Sularının Hidrojeolojisi Ve Kaptaj Sorunlarına Çözüm Önerileri", s.61.

119 Haluk Dursun, "Yaşayan Boğaziçi", *İstanbul Armağanı 2: Boğaziçi Medeniyeti,* (Yay. Haz. Mustafa Armağan), İBŞB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.185.

120 Ali Bilir, *Çeşmibülbüle Gizlenmiş Âbıhayat Beykoz*, s.200. Taşdelen vakıf suyu için bkz. Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı,* s.27-8; *Tarihin Tanıklığında Vakıf Taşdelen Doğal Kaynak Suyu*, (Haz. Hayrettin Mustafa Dayıoğlu), Dentur Avrasya Grup, İstanbul 2012.

121 Sema Kancan, *Unutulmuş Bir Boğaziçi Yerleşimi: Beykoz*, s.49.

bulunmakta. Ana kaynağın haznesi ve galeriler ile buradan aşağıdaki tesise kadar olan isâle hattı tamamen paslanmaz metalle ve borularla değiştirilmiş. Karakulak'ın her halükârda üretimi diğer piyasa markalarına göre sınırlı olduğundan Üsküdar ve Kadıköy semtlerinde az sayıda da olsa bâyileri bulunuyor. Buna bağlı olarak da bu bâyilerin müşterileri Karakulak'ın değerini bilen farklı bir profil çizmekte. Piyasada, normal plastik damacanaların haricinde cam damacanalar ile pet bardak ambalajda ürünleri mevcut. Ana kaynak ve tesisle ilgili resimleri, görüştüğümüz yetkilileri vasıtasıyla işletme arşivinden sağladık. Bu vesileyle kendilerine teşekkür ederiz.

Karakulak'a Komşu Deliosman Memba Suyu

Karakulak suyuna komşu olarak Dereseki köyü civarında bulunan Deliosman suyu da yörenin önemli kaynak sularından biridir. Aralık 1988'de yapılan bir araştırmaya göre Deliosman suyu, Karakulak'ın ana kaynaklarından biri olan sağdaki galeriye sızması ve ayrıca karışan yağmur suları nedeniyle, Karakulak'ın bu galerisinin bulanmasına ve kullanılamamasına neden olmaktaydı[122].

Suyun statüsüyle ilgili olarak bir belirsizlik söz konusu olmuştur: Karakulak gibi Deliosman suyunun da vakıf sularından biri olduğu belirtilmekle birlikte, Cumhuriyet dönemine ait 1928 yılındaki bir kayda göre, suyun çıktığı arazinin hangi vakfa ait olduğunun bilinmediği gerekçesiyle, söz konusu suyla ilgili herhangi bir vakıf kaydının yapılamayacağı bildirilmişti[123].

122 Erdoğan Yüzer-Turgut Öztaş-Oltan Mutlu, "İstanbul-Taşdelen ve Karakulak: Kaynak Sularının Hidrojeolojisi ve Kaptaj Sorunlarına Çözüm Önerileri", s.61.

123 Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a vd., *Vakıf Su Defterleri: Boğaziçi ve Taksim Suları 2 (1813-1928)*, s.213

Karakulak suyu ana kaynağı (işletme arşivi)

Vakıf Karakulak suyu tesis ve işletmesi
(işletme arşivi)

Vakıf Karakulak suyu cam damacanası
(işletme arşivi)

Karakulak bardak ürünü
(işletme arşivi)

3. BÖLÜM

Beykozlu Ahmet Midhat Efendi'yle Özdeşleşen Meşhur Kaynak Suyu: **Sırmakeş**

Sırmakeş Suyunun Konumu, Adının Menşei, Ahmet Midhat Efendi Tarafından Satın Alınarak Beykoz'a Ulaştırılması

Sırmakeş suyunun diğerlerinden en belirgin farkı, bu suyun Osmanlı döneminin meşhur gazeteci-yazarlarından Ahmet Midhat Efendi gibi önemli bir isimle özdeşleşmiş olmasıdır. Bu girişten sonra su ile ilgili bazı genel bilgiler vermek gerekirse; Sırmakeş, Beykoz Dereseki köyündeki özel aile arazisi olan Müezzinoğlu ormanlarından çıkmaktaydı. Diğer yandan, Beykoz'un iç taraflarındaki Sırmakeş suyu ile Karakulak suyu arasında yaklaşık 2 km'lik bir mesafe vardır ki, bu yakınlıktan dolayı da Karakulak'ın bir ayağı Sırmakeş suyuna karışmaktaydı.

Ahmet Mithat Efendi, sahibi olduğu *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini bıraktıktan sonra, Beykoz'da satın aldığı yalısına yerleşerek Akbaba köyünde ayrıca bir çiftlik kurmuş, burada modern metotlarla ziraat ve hayvancılık yapmaya başlamıştı. Her türlü yeniliğe çok meraklı olan Ahmet Midhat Efendi (1844-1912), köydeki özel Müezzinoğlu ormanlarından çıkan suyu satın alarak ona Sırmakeş

adını vermiştir[124]. Dolayısıyla, suyun isim babası da muhtemelen kendisidir. Ahmet Midhat'ın bu suyu satın almasının nedenlerinden biri de hiç kuşkusuz, çiftliğinde ziraat ve hayvancılık yapmasından dolayı, iyi ve bol su kaynağına ihtiyaç duymasıydı.

Akbaba Köyünde Ahmet Midhat Efendi Çiftliği
(19. yüzyıl sonları)

Ahmet Midhat ilkin 1880 yılında Balcıoğlu Çiftliği'ni, 1884 yılı İkinci Teşrininde (Kasım) Sırmakeş suyunun da içinde bulunduğu Serdaroğlu Çiftliği'ni, son olarak da Mayıs 1888'de Yalıköy'deki yalıyı satın alarak yeniden yaptırmıştır[125]. Böylece, o artık yalısı ve çiftliğinin yanı sıra Sırmakeş suyunun da sahibi ve işletmecisi sıfatıyla

124 Zekeriya Kurşun, Mehmet Mazak vd, *Baki Kente Âb-ı Beka Hamidiye*, s.32; Mehmet Mazak, *Gündelik Hayatından Renklerle Eski İstanbul*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s.98.

125 Hakkı Tarık Us, "Ahmet Mithat'ın Kronolojisi" (Münir Süleyman Çapanoğlu, *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Midhat,* İstanbul 1964 içinde), s.233.

"Beykozlu Ahmet Midhat Efendi" olarak ömrünün son otuz yılını ailesiyle birlikte burada geçirecektir.

Suya verilen adın menşei konusuna gelirsek; bilindiği üzere, Osmanlı döneminde gümüş vb. değerli madenlerden şekilli sırma yapan kimseye *Sırmakeş* denirdi. Dolayısıyla, sırma kadar değerli olduğu veya rengi sırmaya (gümüş) benzediği için suya Ahmet Midhat tarafından bu isim verilmiş olabileceği gibi, Sırmakeş adı suyun daha önceki sahibi olan Müezzinoğlu Halil Efendi'nin mesleği ve sıfatıyla da ilgili olabilir. Nitekim Cumhuriyet dönemine ait 1953 tarihli bir arşiv vesikasında, "Sırmakeş Müezzinoğlu Halil Efendi Suyu" ibaresi yer almaktadır[126]. Diğer yandan, bazı kaynaklarda suyun adı "Simkeş suyu" olarak da geçmektedir[127] ki, ismin her iki şeklinin (*Sırmakeş/Simkeş*) aynı anlama geldiği malumdur.

Sırmakeş suyunun sahibi ve işletmecisi olan
Gazeteci-Yazar Ahmet Midhat Efendi

126 Cumhuriyet Arşivi (CA), Fon: 30-18-1-2, Kutu:133, Gömlek:78, Sıra:17.(01.10.1953).
127 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C.3, s.1178; C.8, s.4220.

Kaynakları aynı mıntıkada (Alemdağı Ormanları bölgesi) olduğu halde, Ahmet Midhat Efendi'nin yoğun gayret ve himmetiyle Sırmakeş suyu, Dereseki'nin komşusu olan tarihî Akbaba köyüne kadar indirilmiştir. Nitekim Akbaba köyünde bulunan üç adet Sırmakeş suyu çeşmesinin suları da Dereseki'den gelmektedir. Bu şekilde Beykoz merkezine yaklaştırılan Sırmakeş suyu, daha sonraları borularla Beykoz'un sahiline kadar ulaştırılacaktır[128]: Dereseki'de Ahmet Midhat Efendi'ye ait çiftlikten, toprak altından demir borularla döşenen çift isale hattı ile Sırmakeş suyu, yine Midhat Efendi'nin Beykoz sahilindeki yalısının önüne kadar getirilmiştir. Bu şekilde, denize bakan oturma odasının dış duvarında tam on iki çeşme güldür güldür akmakta ve damacanalara buradan doldurulmaktaydı. Daha sonra bu damacanalar, aşağıda genişçe anlatıldığı üzere, Melek isimli çatananın çektiği mavnalara yüklenerek Sirkeci'ye nakledilirdi. Bundan dolayıdır ki, Ahmet Midhat Efendi'nin yalısı önündeki iskele "Sırmakeş Suyu İskelesi" olarak da anılmıştır[129].

Sırmakeş suyuyla ilgili olarak Fatma Nigâr Hanım, "*Sevgili büyük babacığım derdi ki, çocuklar merak etmeyiniz, bir şeyimiz kalmasa pencereden uzanıp bu suları bardak bardak satsanız aç kalmazsınız*"[130] demektedir. Buradan, sahibi olduğu özel Sırmakeş suyunu başarılı bir şekilde işletip ticaretini yapan Midhat Efendi'nin, bu bereketli suyu aile efradı için bir "güvence kaynağı" olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Ne var ki, ileride konu edileceği üzere, kendisinin vefatından sonra suyu devralan çocukları, bu kaynağı hiç de iyi değerlendirememiştir.

128 Enver Naci Gökşen, "İstanbul'un Memba Suları Ne Oldu?" *Yeni Sabah*, 28 Eylül 1948 (TT-502014).

129 Âlim Kahraman, *Edebiyatın Belleğinde Yaşayan Beykoz*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, s.294.

130 Hikmet Feridun Es, *Tanımadığımız Meşhurlar*, (Açıklama ve Notlarla Hazırlayan: Selçuk Karakılıç), Ötüken Yayınları, İstanbul 2009, s.92.

Sırmakeş Suyunu İstanbul'a Taşıyan Boğaz'ın Meşhur İstimbotu: Melek

Ahmet Midhat Efendi'nin suyu, her gün arabalarla Beykoz sahiline kadar indirilir, buradan da kayıklarla Üsküdar'a, Beşiktaş ve Suriçi'ne kadar nakledilirdi. Ahmet Midhat Efendi'ye ait olan çatana (filika büyüklüğünde istimbot), Beykoz'dan fıçılarla Sırmakeş suyu yüklü mavnaları peşinden çekerek İstanbul'a getirirdi[131]. Suyun müptelalarına ulaşmasında önemli bir vasıta olan bu istimbot, özdeşleştiği Ahmet Midhat, Sırmakeş suyu, Boğaziçi ve Beykoz gibi isimler çerçevesinde, tarihî ve görsel bir kimlik de kazanmak suretiyle, dönemin su kültürüne maddî ve manevî katkılar sağlamıştır.

Siyah renkli römorkör (çekici) türündeki çatana, oldukça uzun bir deniz vasıtası olup ona bağlanan mavnalar eşliğinde, mütemadiyen Sırmakeş suyunu İstanbul'a taşırdı. Verilen fotoğrafta görüleceği üzere, o günlerde Boğaziçi'nin en meşhur deniz araçlarından biriydi. Midhat Efendi'nin yakın arkadaşlarından, Müze-i Hümayun Müdürlüğü'nü de yürüten Halil Ethem (Eldem) Bey, söz konusu istimbotun yapım hikâyesiyle birlikte fakir insanları ücretsiz taşıdığını anlatır:

> "*Efendi'ye ait su madenlerini (Sırmakeş suyunu) cer eden ve Boğaziçi halkına pek malum olan 'Melek' ismindeki istimbotu kendi ta'rifat (tarifleri) ve tersîmâtı (çizimleri) üzerine Kastamonulu bir Türk ustaya yaptırıp dua ile denize indirmiş idi. O zamandan beri bütün Beykoz fukarâ-yı ahalisini meccanen İstanbul'a ve İstanbul'dan Beykoz'a naklettirirdi*"[132].

Beykoz'un güzel bir köşesi olan Çubuklu'da çocukluk döneminde yaşadıklarını anlatan Gazeteci Münir Süleyman Çapanoğlu, Ahmet Midhat ile çocukluk çağında tanışmıştır. Çapanoğlu, Melek'in Boğaz'dan geçişinin yarattığı heyecanlı atmosferi ve belli ki kendisinin adeta bir ritüel hâline getirdiği davranışlarını şöyle tasvir eder:

131 Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, s.59.

132 Halil Ethem, "Ahmet Midhat Efendi", *Şehbal,* nr.70 (15 Şubat 1328), s.429'dan nakleden: Âlim Kahraman, *Edebiyatın Belleğinde Yaşayan Beykoz*, s.55.

Sırmakeş suyunu sürekli olarak İstanbul'a (Suriçi ve Beyoğlu) taşıyan "Melek" adlı meşhur istimbot

"Ahmet Midhat Efendi'nin bir de istimbotu vardı. Onun suların akıntısına takılıp Boğaz'dan aşağı doğru süzüldüğünü gördüğümüz zaman, yalının pencerelerine koşar, rıhtıma iner, deniz kenarına varır:

-Mithat Efendi'nin istimbotu geçiyor!.. diye haykırır, birbirimize gösterirdik. Bu tahtadan yapılmış, siyah boyalı, oldukça boylu bir römorkördü. Beykoz'dan köprüye, büyük bir süratle süzülür, fakat Sirkeci'den Boğaz'a doğru büyük bir zahmetle, âdeta inleye, ıhlaya yol almaya savaşırdı."[133]

133 Münir Süleyman Çapanoğlu, *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Midhat*, s.19.

Edip ve şair Abdülhak Şinasi Hisar da adeta belleklere kazınan bu manzarayı edebî bir üslupla resmeder:

> "*Şimdi gözlerimi kapasam hâlâ daha, çocukluğumda görmüş olduğum gibi, mavi, rakit ve geniş bir su tabakası üstünde, alçak bacalı bir çatananın arkasında sürüklediği sıra sıra, bir küçük donanma kadar muntazam mavnalar ve kayıkların Boğaz'ın aşağısına inerken dolu ve yukarısına dönerken boş su fıçılariyle geçtiklerini görüyorum. Bunlar, bundan otuz sene evvel, Ahmet Mithat Efendi'nin sattırdığı galiba şu tılsımlı 'Sırmakeş' ismini taşıyan Beykoz sulariydi*"[134].

Hisar, Ahmet Midhat'ın yazarlık sıfatından bahsederken velûd bir yazar oluşunu ve eserlerinin rağbet görmesini de yine Sırmakeş suyu üzerinden bir teşbihle anlatır: "*...kalemi Sırmakeş suyu kadar mebzul akıyor ve o su sattığı gibi, kaleminden durmadan akan bu yazıları da eyi bir fiatla satabiliyordu*"[135].

134 Abdülhak Şinasi, "Ediplerimize dair hatıralar: Ahmet Mithat", *Muhit*, s.27 (TT-581562).

135 Abdülhak Şinasi, "Ediplerimize dair hatıralar: Ahmet Mithat", *Muhit*, s.28 (TT-581562).

Sırmakeş'in Dağıtımı ve İşletilmesi, Ahmet Midhat'ın Yardımseverliği

Sırmakeş'i İstanbullulara tanıtan Ahmet Midhat Efendi, suyun sahibi ve işletmecisi olarak geniş ölçüde ticaretini de yapmıştır. Bu bakımdan, suyun dağıtımıyla doğrudan ilgilenmiştir. Sırmakeş'i kendi istimbotu ile şehre indirip damacanalarla evlere dağıttırdığı gibi Sirkeci'de açtırdığı bir sucu dükkânında da sattırması, fakat bu işteki kazancından çok elli kişiye ekmek parası çıkarttığıyla övünmesi, onun diğer pek çok alanda gösterdiği başarılı girişimcilik örneklerinden biri olmasının yanı sıra yardımsever kişiliğini de gösterir[136]. Ahmet Midhat ayrıca, civardaki köylülere ve Beykozlulara sık sık ziyafetler ve iftarlar verirdi. Hikmet Feridun Es'in ifadesiyle, geniş aile mensuplarının yaşadığı çiftlikte ayrıca işçi, ırgat, yoğurtçu ve çoban olmak üzere çok sayıda eleman çalışmakta; bazen günde 100 okkaya kadar ekmek çıkaran fırınıyla burası bir "Ahmet Midhat Köyü" gibiydi[137]. Başta gazetecilik, çiftlik işletmeciliği ve suculuk gibi farklı meslekleri başarıyla icra edebilmiş olan Ahmet Midhat, Mahmut Yesari'nin ifadesiyle "*muharrirlikten kazanmadığını Sırmakeş suyundan kazanmıştı*"[138].

Yardımsever ve cömert bir kişiliğe sahip olan Ahmet Midhat, köylülere Sırmakeş suyunu da bedava verirdi. Hatta oğlu Kâmil Yazgıç'a bakılırsa, Sırmakeş suyunu bütün Beykozlular on para vermeden içtiği gibi, bu nefis suyun bedava bolluğu nedeniyle birçok kimseler yazlık sayfiyelerini Beykoz'da tutarlardı. Bu sayede, Beykozluların keselerine para girer, yüzleri gülerdi[139].

Beykoz halkına iyilikleri saymakla bitmeyen Ahmet Midhat'ın her gün İstanbul'a su götüren ve römorkörle çekilen mavnaları, Beykoz'un fakirlerini de bedava taşırdı. Oğluna göre, babasının yaptığı bu iyilik, 1850'lerden itibaren Boğaziçi'nde vapur işleten Şirket-i Hayriye'ye

136 M. Orhan Okay, "Ahmet Midhat: Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikâyesi", *Vesika-lık*, No:54 (Temmuz-Ağustos 2002), s.135 (TT-581585).

137 Hikmet Feridun Es, *Tanımadığımız Meşhurlar*, s.98.

138 Mahmut Yesari, "Sudan Ucuz" 1944 (TT-516492?).

139 Kâmil Yazgıç, *Babam Ahmed Midhat Efendi*, Haz. İsmail Alper Kumsar, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2020, s.132.

epey zarar vermiş olmalı ki şirket yetkilileri, yolcu taşımak imtiyazının kendilerine ait olduğunu belirterek Ahmed Midhat Efendi'nin İstanbul'a yolcu taşımakla haksızlığa ve zarara uğradıklarını iddia ederek dava açmışlardı. Fakat bu işten bir menfaat sağlanmadığı anlaşılınca şirket davasından vazgeçmiştir[140].

Ahmet Midhat Efendi, Sırmakeş suyunu İstanbul'a (Suriçi ve Beyoğlu) taşıyan bu istimbotu kullanan kaptanın evinde, özel bir mektep de açmıştı. Bu girişimi kuşkusuz, onun öne çıkan sıfatları arasında yer alan hocalığı (*hâce-i evvel*), öğreticiliği ve eğitimciliği ile yakından ilgilidir. Mahalle çocuklarının müdavimi olduğu bu mektepte kendisi de geceleri ders vermiştir. Bu mektep epey dikkat çekmiş olmalı ki, dönemin Adliye Nazırı İbrahim Bey bile kızlarını buraya göndermişti. Ancak, talebeleri artmaya başlayınca, bu şekilde işi sürdürmenin zorluğu anlaşıldığından Beykoz'da bu sefer Ahmet Midhat ismiyle bir mektep açılmış, fahri muallimliğini yine kendisi yürütmüştür[141].

Bu derece müteşebbis ve yardımsever vasıflarıyla öne çıkan Ahmet Midhat, aynı zamanda alçakgönüllü ve gösteriş sevmeyen bir kişiliğe sahiptir. Nitekim zaman zaman Sırmakeş suyunu taşıyan arabaların üzerinde fıçılara oturup çiftliğine gidip gelmesi dikkat çekmiştir. Dahası, bu nedenle kendisine ahbabı tarafından hediye edilen pahalı bir at arabası (landon) ile bir çift Macar atını (kadana) nezaketen kabul eder ama kendisi gibi ailesi de bu arabaya binmediği için araba samanlığa terk edilir, beygirler dahi Sırmakeş suyunu taşıyan su arabasına koşulur[142].

Daha evvel bahsedildiği üzere, Sırmakeş suyunu İstanbul'da satan dükkânlardan birisi de Sirkeci'de bulunuyordu. 1960'lı yıllarda, İstanbul Bankası'nın bulunduğu yerin önünde yer aldığı tarif edilen bu küçük sucu dükkânı, Ahmet Midhat Efendi'nin sahibi olduğu Sırmakeş suyunun aynı zamanda deposuydu. Buradan su, damacanalarla evlere gönderildiği gibi, buraya gelen su tiryakisi müşte-

140 Kâmil Yazgıç, *Babam Ahmed Midhat Efendi*, s.132.

141 Âlim Kahraman, *Edebiyatın Belleğinde Yaşayan Beykoz*, s.66, 308.

142 Kâmil Yazgıç, *Babam Ahmed Midhat Efendi*, s.110-111

rilere de bardak bardak satılırdı[143]. Anlaşıldığı kadarıyla, hemen her gün Beykoz'dan İstanbul'a gidip gelirken dükkâna uğrayan Ahmet Midhat da sevimli hâliyle, bu mekânda sıkça görülürdü. Dükkâna, birçok başka işletmenin de kurucusu olan ünlü Mıgırdıç Tokatlıyan nezaret etmekteydi. Bundan sonrasını bir anekdot eşliğinde, Ahmet Midhat'ın oğlu Kâmil Yazgıç'tan dinleyelim:

Sırmakeş suyuna ait olup İstanbul Şehremaneti (Belediyesi) tarafından verilen rüsum (vergi) pulu

143 Münir Süleyman Çapanoğlu, *İdeal Gazeteci Efendi Babamız Ahmet Midhat*, s.19.

Sırmakeş Kaynak suyunun mührü
(Mebrure Değer, İstanbul'un Şifalı Suları, s.168).

"Bir gün babamla birlikte bu dükkâna uğramıştık. Zaten, Babıâli'ye giderken ara sıra bu dükkânda mola vermek babamın âdetiydi. Biz otururken dükkâna ihtiyar bir müşteri geldi. Elindeki meteliği Ahmed Midhat Efendi'ye uzatarak 'Sucu baba' dedi, 'bana şuradan soğuk tarafından bir bardak su doldur!' Babam profesyonel bir sucu tereddütsüzlüğü ile yerinden kalktı. Meteliği aldı, bir bardak bulup gıcır gıcır yıkadı, ihtiyar müşteriye verdi. İhtiyar, buz gibi suyu üç yudumda içti. Sonra elinin tersiyle ıslanan sakallarını silerek : 'Hay' dedi, 'Allah bu suyu İstanbul'a getiren hayır sahibinden razı olsun!' Babamın yüzüne baktım. Siyah parlak gözleri, samimi bir tahassüsle ıslanmıştı. O da hâlâ mermerin üzerinde duran meteliği aldı. Sakalına sürerek: 'Bereket versin baba!' dedi ve çekmeceye attı. O gün babama sorduğum sual şuydu: 'Acaba, bu suculuktan daha kârlı bir ticaret yok muydu?' Babam, yine hiç düşünmeden cevap verdi: 'Oğlum, ben, bu ticaret sayesinde, belki diğer tüccarlardan daha az para, fakat onlardan çok fazla sevap ve dua kazanıyorum. Bunun bir hakikat olduğunu, pek az evvel, kendi gözlerinle gördün. Ve ihtiyarın candan ettiği duayı kulaklarınla duydun. Hangi ticaretin kârı, insana, o yüreği yanmış ihtiyarın içinden kopan duayı işitmenin keyfini duyurabilir?"[144].

144 Kâmil Yazgıç, *Babam Ahmed Midhat Efendi*, s.111-112.

Sırmakeş suyunun tiryakilerinden, Ahmet Midhat Efendi'nin damadı olan tanınmış şair ve edip Muallim Naci

Sırmakeş Suyunun Fiziko-Kimyasal Özellikleri ve Yurt dışına Yayılan Şöhreti

Beykoz'un aranan ve kaliteli suları arasında ilk sıralarda yer alan Sırmakeş, çok berrak, adeta şeker gibi içenin içmeye doyamadığı meşhur bir su olarak tarif edilmiştir. Piyasada bugün dahi mevcut olan bu su içildiğinde, gerçekten de şekerli/tatlı bir su olduğu hemen fark edilebilmektedir. Sertlik derecesi geçmişte (Osmanlı dönemi) 2 olarak ölçülen Sırmakeş bu yönüyle oldukça yumuşak ve berrak bir sudur. Ancak, Cumhuriyet döneminde (1928) 24 saatte 25 ton aktığı tespit edilen suyun sertliği bu sefer 4 olarak ölçülmüştür. Bu durum, verimi nispeten bol olan suyun zamanla az da olsa sertleştiğini gösterir[145].

Şu örnekler, İstanbul'un başta gelen ve sevilen kaynak sularından biri olan Sırmakeş'in yurt içi ve yurt dışında sahip olduğu şöhreti ortaya koymaktadır: Ahmet Midhat'ın kızı Mediha ile evli olan çok sevdiği damadı, edip ve şair Muallim Naci de belli bir süre Beykoz Dereseki'deki çiftlikte yaşamıştır. Belki de bu yüzden, burada bulunduğu dönemde o da kayınpederinin sahibi olduğu Sırmakeş suyunun müptelalarından biri olmuştur. Öyle ki, çiftlikten ayrılıp da İstanbul'da kaldığı zamanlarda uşaklar bu sudan özel olarak kendisine getirirlerdi. İyi su meraklısı ve tiryakisi olduğu anlaşılan Muallim

145 "İstanbul ve Boğaziçi Suları" (TT-635056).

Sırmakeş'e ait Osmanlı dönemi su şişesi (https://sirmakes.com.tr/ Erişim: 15.07.2021).

Sırmakeş'e ait eski su şişeleri (https://sirmakes.com.tr/ Erişim:15.07.2021).

Sırmakeş suyu cam şişe kapağı (https://sirmakes.com.tr/ Erişim: 15.07.2021).

Naci sudan bolca içer, bundan başka Beykoz'un balığı ve meşhur paçasını da pek severmiş[146].

Sırmakeş'in şöhreti, kısa zamanda farklı sosyal kesimlere, bölgelere ve ülkelere de yayılmıştır. Örneğin, 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında diğer ülkelere gönderilen hediyeler arasında, bir şişe ya da damacana Sırmakeş suyu makbul tutulurdu. Ayrıca, Hacca gidenlerin götürdükleri hediyeler arasında yer aldığı gibi, geleneksel cam işlemeciliğinin "çeşm-i bülbül" süslemeli Sırmakeş su şişeleri de yabancı sefirlere armağan edilirdi. Bu su aynı zamanda, saray, konak ve köşklere taşınıp özellikle misafirlere ikram edilir, özel ve muteber misafirlere yine bu sudan kahve pişirilirdi. Zengin Osmanlı ailelerinin sofralarından eksik etmediği Sırmakeş, bu bakımdan ekseriyetle ekâbirin rağbet ettiği bir su olmuştur. İleride

146 Hikmet Feridun Es, *Tanımadığımız Meşhurlar*, s.92, 95-96.

değinileceği üzere, günümüzde de ticari su sıfatıyla piyasada varlığını sürdürmektedir. Ülkenin ilk ambalajlı özel su işletmelerinden olan Sırmakeş suları, yurt dışına ihraç edilen ilk sular arasında yer almayı başarmıştır[147].

Ahmet Midhat Efendi'den Sonra Sırmakeş Suyunun Serencamı ve Akbaba Köyünün Diğer Su Kaynakları

Ahmet Mithat Efendi'nin vefatından sonra mirasçılarına kalan Sırmakeş suyu, şahsa ait olmasından dolayı "sahipli" ve "hususi" sular sınıfına girmektedir[148]. Oğlu Kâmil Yazgıç'ın verdiği bilgilere göre[149], babası öldüğünde, Tophane'de küçük bir arsa, Beykoz'da Yalıköy'de küçük bir ev, Akbaba'daki çiftlik ile Sırmakeş kaynak suyunu (hissesini) miras olarak bırakmıştı. Cömertliği ve yardımseverliğine karşın paraya ve lükse değer vermediği bilinen Ahmet Midhat, nakit olarak ise herhangi bir meblağ bırakmamış, hatta cenazesi başkalarının yaptıkları masrafla defnedilmişti. Hâlbuki binasını satın alamadığı Tercüman-ı Hakikat gazetesi ve karantina müdürlüğü ile birlikte Sırmakeş suyunun gelirleri, ona, toplamda aylık üç yüz altından fazla kazandırabiliyordu.

Ahmet Midhat'ın bir oğlu, dört kızı vve dört damadı vardı. Damatlardan üçü hekim olmakla birlikte Hafize Melek Hanım'dan olan kızı Ziba Hanım'ın kocası Suphi Kâmil Bey ise avukat olup Sırmakeş sularının ticaretiyle meşgul olmuştur[150]. Bununla birlikte, Ahmet Midhat'ın ölümünden sonra, muhtaç durumda kalan mirasçıları Sırmakeş suyunun onda dokuz hissesinin her birini, beşer yüz kâğıt liraya satmak mecburiyetinde kalmıştı. Bu durumda, suyun toplamdaki on hissesi, beş bin lira gibi bir meblağa denk geliyordu. Aynı dönemde Akbaba Çiftliği ise gelirleriyle vergisini dahi ödeye-

147 Zekeriya Kurşun, Mehmet Mazak vd, *Baki Kente Âb-ı Beka Hamidiye*, s.32-33; Mehmet Mazak, *Gündelik Hayatından Renklerle Eski İstanbul*, s.99.

148 Osman Nuri Ergin, "Vesâit-i İtfâiyyeden İstanbul Suları", *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*, (haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul), İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000, s.138; Nazım Bey, "İstanbul Vilayeti Şehremaneti'ne Evkaf'dan Devr Olunan Sular", s.188.

149 Kâmil Yazgıç, *Babam Ahmed Midhat Efendi*, s.142-143

150 Uğur Kökden, "Ahmet Midhat Efendi'nin Büyük Ailesi", *Vesika-lık*, s.158 (TT-583436).

mediği için haciz altındaydı. Bu bilgilerden, Ahmet Midhat ile özdeşleşmiş Sırmakeş suyu ve Akbaba Çiftliği'nin, mirasçıları tarafından iyi işletilemediği ve yönetilemediği için zarar ettiği ve elden çıkarıldığı anlaşılıyor. Midhat Efendi'nin şahsî mülkü olan bu su, neticede Beykoz Deri Fabrikası'na satılmıştır.

Kuşkusuz, maddi açıdan düşülen bu sıkıntılı durumun ortaya çıkmasında, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle birlikte oluşan siyasi ve ideolojik atmosfer içinde Ahmet Midhat Efendi ve dolayısıyla ailesinin de gözden düşmüş olması önemli bir etkendir. Diğer bir ifadeyle, II.Abdülhamit yönetimiyle gelen servet ve ikbal, siyasetin ve yönetimin değişmesiyle birlikte önemli ölçüde kaybedilmişti.

1948 yılına gelindiğinde ise Sırmakeş suyu amme hizmetinden tamamen çıkmış durumdaydı.[151] Akbaba'daki Sırmakeş suyu çeşmelerinin boşa aktığı bu tarihte, suyu işletmek mümkün gözükmüyordu. Dolayısıyla, Midhat Efendi ailesinin elinden çıkmasından sonra da suyun makûs talihinin değişmediği anlaşılıyor. Aynı tarihlerde, Sırmakeş suyunun bulunduğu Akbaba köyünün genel durumuna bakıldığında, onun da pek iyi olmayan vaziyetinin zamanla iyileşmeye başladığı görülür.

Akbaba, Karakulak'ın bulunduğu Dereseki'ye komşu tarihi bir köydü. Adını, Fatih devrinde yaşamış dervişlerden Akbaba Sultan'dan almıştı. Evliya Çelebi, bu köyden mamur bir belde ve "Teferrücgâh-ı Akbaba Sultan" (*Akbaba Sultan Mesiresi*) olarak bahseder[152]. 1949 yılına gelindiğinde Akbaba, Karakulak'ın bulunduğu Dereseki köyüne kıyasla daha büyük ve mamur bir köy (90-100 hane) olmasına rağmen henüz elektrikle tanışmamıştı. Bu dönemde köyde; iki adet radyolu kahvehane, mektep, muallim evi, birkaç dükkân, fırın ve etin satıldığı salhanenin bulunduğu meydandan başlayıp komşu Dereseki köyü yoluna paralel giden kaldırımlı bir yol üzerinde

151 Enver Naci Gökşen, "İstanbul'un Menba Suları ne oldu?" *Yeni Sabah*, 28 Eylül 1948 (TT-502014).

152 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1-6. Kitaplar*, 1/229.

çoğu büyük ve ikişer katlı ferah evler sıralanmış vaziyetteydi. Yolun sonunda ise Karakulak suyu bahsinde anlatılan Cennet Hatun tarafından yaptırılmış büyük cami ve köye adını veren Akbaba Sultan'ın mezarı bulunuyordu. Bir "sular beldesi" olan Dereseki'ye göre bu köyde hayat pahalıydı. Nitekim Dereseki'de 10 liraya kiralanan bir eve burada 30 lira vermek gerekiyordu. Bu dönemde köyün bütün halkı yerli ve Türk olup çiftçilik, sebzecilik ve ormancılık temel geçim kaynakları imiş. Komşu Dereseki ile burada hiç vukuat olmadığından karakol da yoktu[153].

Akbaba köyü, Sırmakeş suyu haricinde de su kaynakları bakımından oldukça zengindi. Bunlardan biri olan Akbaba köyünün tarihî suyu, Fener Caddesi'nin üst tarafındaki meşeliğin içerisindeki kaynaktan gelirdi. Hüseyin Bey suyunun çıktığı Subaşı da köy sınırları dâhilindeydi. Ayrıca, Solucak suyu ile ünlü Kaymakdonduran Suyu ve üç adet (suları Dereseki'den gelen) Sırmakeş suyu çeşmesi de Akbaba'nın diğer tarihî su kaynakları arasında yer alıyordu[154].

Diğer yandan, Beykoz'a olan düşkünlüğüyle tanınan Fahrettin Kerim Gökay'ın İstanbul Vali ve Belediye Başkanı olduğu dönemde başlatılan örnek köy projesinin ilk uygulandığı yer Akbaba olmuş; kısa sürede imar ve ihya edilerek örnek köy haline getirilmişti. Yine bu kapsamda, köyün şifalı kaynak sularının aktığı çok sayıda su haznesi yapılan ve bilahare elektrik de getirilen Akbaba, böylece havası ve suyuyla İstanbulluların rağbet ettikleri bir dinlenme ve turizm beldesi haline gelmiştir[155].

Pek iyi durumda olmasa da Sırmakeş Suyu Tesisleri 1960'lı yıllarda faal haldedir[156]. Bu şekilde Sırmakeş kaynak suları, özel şahıs ve gruplar tarafından işletilen hususi bir işletme olarak günümüze kadar varlığını sürdürmüş olsa da hiçbir zaman Ahmet Midhat Efendi dönemindeki etkinliğine ve şöhretine ulaşamamıştır. Hasır örgü sepetler içerisinde ağızları mühürlü cam damacanalarda

153 "Akbaba ile Dereseki", Mayıs 1949 (TT-501589).
154 Ali Bilir, *Çeşmibülbüle Gizlenmiş Âbıhayat Beykoz,* s.168.
155 Şefik Memiş, *Anadolu Yakasının İlk Belediyesi: Beykoz 10. Daire-i Belediye*, s.172.
156 Şefik Memiş, *Anadolu Yakasının İlk Belediyesi: Beykoz 10. Daire-i Belediye*, s.192.

satılan suyun ticaretinde özellikle İzmir'in önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde Sırmakeş, Beykoz'dan gemilerle nakledildiği İzmir şehrindeki elit kesimin sofralarında aranan bir suydu[157].

Sırmakeş, su sektörünün köklü ticari firmalarından biri olarak, günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Suyun çıktığı Beykoz'un ormanlık alanı içinde; Dereseki köyü Sırmakeş Caddesi'ndeki adresinde bulunan tesiste, çeşitli ürünleriyle kaynak suyu üretimi sürdürülmekte ve bayileriyle de dağıtımı yapılmaktadır.

Sırmakeş damacana (https://sirmakes.com.tr/ Erişim: 15.07.2021).

Sırmakeş cam damacana (https://sirmakes.com.tr/ Erişim: 15.07.2021).

Akbaba Köyündeki Kaymakdonduran Suyu ve Mesiresi

Yukarıda da belirtildiği üzere, Akbaba köyü sınırları içinde bulunan Kaymakdonduran suyu, aslında Solucak suyu ile ünlüdür. Osmanlı döneminde, Beykoz Hünkârtepe'de İbrahim Sârım Paşa Vakfı'ndan olan ve çiftlik içinde bulunan Kaymakdonduran suyu, çeşmenin sol

157 Sema Kancan, *Unutulmuş Bir Boğaziçi Yerleşimi: Beykoz*, s.43-44.

tarafındaki sırtta yer alan kaynaktan gelirdi[158]. İsmiyle de müsemma olan Kaymakdonduran, çok soğuk bir su olmasıyla rağbet görmüş ve ünlenmiştir.

Burası Beykoz merkeze yaklaşık 2,5 km mesafededir. Kaymakdonduran aynı zamanda, 19. yüzyıldan itibaren gidilen bir piknik yeri olarak da ünlenmiştir[159]. İçinde bulunan çınar ağacı 6.30 metrelik çevresiyle Beykoz'daki tarihi anıt-ağaçlardan biri[160] olup mesirede ayrıca görkemli meşe ağaçları da vardır.

Eski İstanbul hayatını iyi bilenlerden Musahipzade Celal, "Karakulak ve Kaymakdonduran sularının biraz ötesinde, Fethi Paşa Çiftliği'nde mermer havuz içine yerden kaynayan ve üzeri kubbe ile örtülü Elmalı suyu"ndan bahseder[161] ki bu, ileride mevzubahis edeceğimiz Elmalı Bendi suyundan farklı olmalıdır.

158 Nazım (Nirven) Bey, "İstanbul Vilayeti Şehremaneti'ne Evkaf'dan Devr Olunan Sular", s.188.

159 Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, s.270.

160 Ali Bilir, *Çeşmibülbüle Gizlenmiş Âbıhayat Beykoz*, s.162.

161 Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.215.

پاره شهر امانتی پاره

معروف صول رسمنه مخصوصه

کوز تپه صوم

۸۰

بالکز اوتوز پاره در

4.

BÖLÜM

"Toprak Kokulu" Göztepe ve "Gazozu Meşhur" **Çubuklu Kaynak Suları**

Göztepe ve Çubuklu kaynak sularını, coğrafya ve mevki olarak birbirlerine yakın bulunması, kaynakları oluşturan bazı kollarının müşterek olması ve hatta her iki suyun adının zaman zaman birbirinin yerine kullanılmasından dolayı aynı bölüm içinde anlatmayı tercih ettik. Şimdi, geçmişin su kültürü ve iktisadi-sosyal hayatında önemli izler bırakmış olan meşhur sularımızın ayrıntısına geçelim:

Göztepe Kaynak Suyu

Adı, Konumu ve Genel Özellikleri

Coğrafî ve tarihî olarak yine Alemdağ bölgesi sularından biri olan Göztepe suyunun çıktığı Göztepe'yi Kadıköy'deki Göztepe semtiyle karıştırmamak gerekir. Suyun çıktığı Göztepe, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında, Kanlıca'nın 4 km kadar doğusundaki Kanlıca sırtlarında ve Çubuklu'nun gerisindeki Çubuklu sırtında bulunan 385 metre irtifada bir tepedir. Burada kuvarsitlerden meydana gelen arazi, Boğaz civarının genel yapısını yansıtır. Su kaynağının içinde bulunduğu alan yüksek bir mevkide olduğundan, manzarası oldukça güzeldir. Ancak suyun ana kaynağı çukur bir alanda kalmaktadır ve buranın manzarası pek cazip değildir.

Burada şunu vurgulamak gerekir ki, ileride anlatılacak olan Çubuklu suyunun ana kaynaklarından biri de Göztepe'de bulunduğu için her iki suyun adı (Çubuklu-Göztepe) zaman zaman birbirinin yerine kullanılabilmektedir[162]. Oysa Çubuklu suyunun ana kaynağı Göztepe'de bulunmakla birlikte, aynı yerde (Göztepe) çok sayıda başka kaynak da vardır. Dolayısıyla, birbirinden farklı olarak su pullarına, arşiv belgelerine ve ilgili literatüre girmiş olan iki ayrı kaynak suyu söz konusudur.

Göztepe'de Çubuklu suyu kaynağı (Fotoğraf: Davut Hut)

Geçmişte, Kavacık köyüne de yakın olan Göztepe, suyu gür akan bir çeşmeye sahipti. Tepenin yamacından çıkan suyun tadı gayet hoş ve leziz olup toplam sertliği (Cumhuriyet döneminde, 1928'de) 1, daha sonraları 1,5 Fransız derecesi olarak ölçülmüştür[163]. Bu dereceler, Beykoz'un diğer suları gibi Göztepe'nin de çok yumuşak/hafif

162 Şefik Memiş, *Anadolu Yakasının İlk Belediyesi: Beykoz 10. Daire-i Belediye*, s.192.
163 Mebrure Değer, *İstanbul'un Şifalı Suları*, s.169.

bir kaynak suyu niteliği taşıdığını göstermektedir. 24 saat içinde 6 tonluk bir verime sahip olan Göztepe suyu, bu yönüyle verimi az kaynak suları sınıfında yer almıştır[164]. Fiziko-kimyasal özellikleri bakımından zaten çok rağbet edilen bir su olan Göztepe'nin kıymetini artıran özelliklerinden biri de veriminin düşüklüğü olsa gerektir. Zira genel olarak su gibi bir metâ, herhalde azaldıkça değer kazanır. Hazırladığı doktora tezi için 1980'lerin sonunda bölgeyi ziyaret eden Mebrure Değer, Göztepe suyunun köylüler tarafından içme ve kullanma suyu olarak kullanıldığını belirtir[165].

Kalitesi ve şöhretinden dolayı İstanbul'un Karakulak'tan sonra en maruf sularından biri olduğu; ancak -1914 yılı için- kaynak ve çevresinin bir mesire olabilecek tarzda düzenlenmediği vurgulanmıştır[166]. Samiha Ayverdi, suyun niteliği ve rivayet edilen bir hikâyesiyle ilgili olarak; "*Kanlıca'dan ayrılırken, bulsak da o toprak kokulu Göztepe Suyundan bir yudum olsun içsek...Bu suyun hikâyesi ne kadar da efsaneye benzer. Güneş battıktan sonra akmaya başlayan pınar, gün doğmadan bir saat evvel, sabahın ilk ışıklarıyla beraber kesilirmiş.*" demektedir[167].

Suyun Nakli, Dağıtımı ve Doğallığının Korunması

Eserlerinde İstanbul suları ve su kültürü konularına sıklıkla değinen Sermet Muhtar, Göztepe suyunun naklini, dağıtımını ve tiryakilerine ulaştırılmasını şöyle özetler: "*O zamanlar Karaköy börekçisi Hasan Bey Çubuklu'daki gazinosu yanına getirdiği su, dar patikalardan sırık arabalarıyla ve beygir sırtında zorlukla nakledilir; denizyoluyla mavna ve pazar kayıklarıyla İstanbul'un hemen her tarafına ve özellikle de karşı sahilde, Yeniköy'deki Mısırlı Fuad Bey yalısıyla Tarabya'daki sefarethanelere taşınırdı*"[168]. Osmanlı son döneminin

164 "İstanbul ve Boğaziçi Suları" (TT-635056).
165 Mebrure Değer, *İstanbul'un Şifalı Suları*, s.169.
166 Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme*, s.114.
167 Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, s.405.
168 BOA, DH.MKT, nr.1285/27; BEO, nr. 251766; Sermet Muhtar, *Eski Günlerde*, s.186.

meşhur mekânlarından Karaköy fırınına/börekçisine gelen müşteriler de meşhur poğaçasını ve böreğini afiyetle yedikten sonra 20 para karşılığında buradaki musluklu küpten Göztepe, sonraları Çubuklu suyunu dikerek içerlerdi. Özellikle yaz sıcaklarında, bu âbıhayat gibi leziz suyun tadına doyum olmazdı[169].

Ömrünün çoğunu Kanlıca'da geçirip Boğaziçi tarih ve kültürünü en iyi bilenlerden biri olan Abdürrahim Cabir Vada ise Göztepe suyunun, kaynağından tüketicisine ulaşmasına kadarki aşamaları ve bu süreçte suyun doğallığını/lezzetini korumak adına gösterilen özeni ayrıntılı bir şekilde anlatır: Buna göre Kanlıca'ya memba suyu, biri Göztepe, diğeri de Yazıcı Çiftliği membalarından getirilirdi. Ancak Göztepe'den getirilenlerin büyük kısmı ertesi gün pazar kayığı ile İstanbul'a götürülür ve kalan kısmı ile Yazıcı Çiftliği'nden getirilenler, Kanlıca'nın ve karşı köylerin ihtiyacı için ayrılırdı. Bu nakliyatta üç beygir arabası ile on beş kadar merkep kullanılırdı. 1940'lara gelindiğinde ise Kanlıca'da artık, sadece iki merkebin Çubuklu'dan getirdikleri memba suyu satılmaktaydı[170].

(Göztepe) dağından çıkan gayet lezzetli ve toprak kokulu bu suyun İstanbul'a (Suriçi ve Beyoğlu tarafı) naklini ise 13 metre uzunluğundaki pazar kayığının reisi Salih efendi sağlıyordu. Boşu 16-17 kilo, dolusu ise 60-70 kilo gelen iki adet büyük veyahut boşu 8 kilo, dolusu ise 20 kilo ağırlığında olan dört adet küçük ve meşe ağacından yapılmış tapalı fıçı yükletilen beygirlerle kaynağından sahile indirilen sular, ertesi gün pazar kayığına yüklenerek İstanbul'a nakil edilir ve her gün en az 150 ve en çok 160 fıçının sevki yapılırdı.

Nakil sürecinde suyun doğallığını ve nefasetini korumak da son derece önemliydi, şöyle ki; grup vaktinin bir saat sonrasından itibaren sabaha kadar kaynaktan çıkan Göztepe suyu, doğal bir şekilde soğumuş olarak aktığı ve lezzeti de pek tatlı olduğundan özel şekilde nakline ihtimam gösterilirdi. Bu zamanlarda kaynaktan doldurulan

169 Sermet Muhtar Alus, *İstanbul'un Geçmiş Günlerinde Yeme İçme,* (haz. Tuncay Birkan), Can Yayınları, İstanbul 2021, s.48-49.

170 Abdürrahim Cabir Vada, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1943, s.86.

fıçılar vakit kaybetmeksizin sahile indirilir ve cami harimi duvarı yanına istif edilirdi. Güneşin doğmasından iki saat önce hareket ettirilen pazar kayığının en alt kısmına bu fıçılar konmak suretiyle havanın sıcaklığından muhafaza edilerek İstanbul'a götürülürdü. Kayığın iskeleye yanaşmasını müteakip, fıçıların depolarına naklini taahhüt etmiş olan hamallar, evvela bu fıçıları yüklenerek o saatte tulü etmiş (açmış) olan güneşin sıcaklığından muhafaza için sokakların gölgeli tarafından götürmek suretiyle depolara gönderirlerdi.

Kapalıçarşı'daki Kuyumcular Sokağı'na bitişik olan sokaktaki sucu Mihran, dükkânının zeminine yerleştirdiği büyük küpler sayesinde, kendisine gönderilen gece sularının doğal soğukluğunu, akşama kadar muhafazaya muvaffak olurdu. Bu dükkândan içilen su, kaynağındaki lezzet ve nefaseti haiz olduğundan pek çok müşterisi vardı.

Kaynak suyuna daha fazla talebin olduğu yaz mevsiminde ise bu nakliyata Çubuklu'nun dört çiftesiyle Kanlıca kayıkçılarından Deli Cemil'in iki çiftesi de yardım ederlerdi. Suyun lezzet ve nefaseti, İstanbul halkının rağbetini artırdığından, beygir ile iş görmek talebi karşılamaya yetmediğinden, her birine 20 küçük veya 10 büyük fıçı yüklenebilen arabalarla kaynaktan su indirme işine ağırlık verilmiştir.

Çubuklu Vapur İskelesi'nin arkasındaki araziye, Karaköy börekçi fırını sahibi Hasan Bey tarafından inşa ettirilen depoya, Göztepe dağındaki Dedeoğlu merasından çıkan ve Göztepe suyu gibi leziz başka kaynakların suları borular vasıtasıyla akıttırıldığından, bin bir zorluk ve masraf ile Göztepe suyunu nakledenler, bu işten vazgeçmiş ve bir müddet sonra da asıl Göztepe kaynağındaki çeşme de kapatılarak suyu bu depoya gelen sulara katılmıştır.

Göztepe kaynak suyunu kimin keşfettiği ise tahkik edilememiştir. Kırk beş sene öncesine (1890'ların sonu) kadar bu su bir yârda bulunan kestane ağacının kökleri altındaki topraktan damla damla oraya yerleştirilmiş mermer yalağa dökülür ve yalağa biriken sular kurşun borulu savağından doğrudan doğruya fıçılara alınırdı. İşte su tabii olarak bu hâlde aktığı zaman, Samiha Ayverdi'nin de vurgu-

ladığı gayet hoş toprak kokusuna sahip iken, bir süre sonra etrafına bir su hazinesi inşa edilerek, damla damla akan su biriktirilmek suretiyle kaybının önüne geçilmek istenilmiş ise de o güzel koku kaybolmuştur.

Abdürrahim Cabir Vada, son olarak "Şimdi ise ne kokusu ve ne de hazinesinin eseri bile mevcut olmadığından suyun önceki lezzet ve nefasetini bilenler, yalnız haresti yadigâr kalmıştır" demek suretiyle bu lezzetli suya ulaşmanın artık mümkün olmadığına dikkat çeker[171].

Göztepe Suyunun Adı Üzerinden Yapılan Sahtekârlıklar

Bu kadar aranan meşhur bir su olması nedeniyle Göztepe'nin, kaynak suları üzerinde yapılan bazı sahtekârlıklara da konu olduğunu görüyoruz: 20. yüzyıl başlarında, devrin önemli kimyagerlerinden ve su uzmanlarından biri olan Doktor Besim (Ömer) Paşa iyi suların nasıl olması gerektiğini izah ederken;

> "*Suyun kokusuz olması yani bir lezzet-i mahsûsayı hâiz olması îcâb eder. Bizde Göztepe ve sâir memba sularının yerine sürülen memba'ı mechul sularda bir lezzet-i uzviyye duyuluyor. Hattâ birçokları o lezzeti suyun safvet ve sâfiyetine haml ediyorlar ki bu oldukça garîb bir safdillikdir. Halbuki iyi ve saf bir menba' suyunda lezzet denecek hiçbir şey bulunmaz. Öyle lezzetli, kokulu sular değil içmeğe hattâ çamaşur ve umûr-ı beytiyede (ev işlerinde) bile kullanılmağa yaramazlar.*"[172]

Buradan şu anlaşılıyor ki, kalitesiz ve kaynağı belli olmayan bazı sular, meşhur ve rağbet edilen bir su olması nedeniyle Göztepe suyu adı altında satılmakta, böylece yapılan sahtekârlıkla birlikte haksız kazanç da sağlanmaktaydı. Dahası, Dersaadet (Suriçi İstanbul), Kadıköy, Bakırköy ve Adalar civarında tüketilmekte olan içme sularının karışık ve hileli olduğundan bahseden Ağustos 1910 tarihli

171 Abdürrahim Cabir Vada, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihi*, s.46-48.
172 Doktor Besim (Ömer), "Kağıthâne Suları ve Hamidiye Çeşmeleri", s.97-98.

Göztepe suyuna ait mühür (Mebrure Değer, İstanbul'un Şifalı Suları, s.168).

Osmanlı arşiv belgesi, su meselesinin genel bir sorun hâline geldiğini ve buna dâir etkili bir çözüm bulunamadığını göstermektedir[173]. Buna karşı alınan tedbirlerden biri olarak Karakulak suyunu anlattığımız bahiste de zikredildiği üzere, Karakulak gibi Göztepe suyu da 1911 yılında resmen muayyen (belirlenmiş) olan kaynak suları sınıfına dâhil edilmiştir.[174] Böylece ilgili kaynak suyu, bir bakıma resmen de tescil edilmiş oluyordu.

173 BOA, DH.MUİ, 138/42, 5 Ağustos 1326 (18 Ağustos 1910).

174 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C.8, s.4218.

Göztepe memba suyuna ait, 20 ve 30 Para değerlerinde olup Salı ile Pazar arasındaki günleri kapsayan rüsum (vergi) pulları (Davut Hut Arşivi)

Göztepe Suyunun Mülkiyeti, İdaresi ve İşletilmesiyle İlgili Mukaveleler

Hatırlanacağı üzere Göztepe suyunun nakli, dağıtımı ve saflığının korunması gibi hususlardan daha önce bahsedilmişti. Mülkiyet ve idare/işletme yönlerinden bakılacak olursa, Göztepe kaynak suyu, II. Abdülhamit döneminde Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı Emlâk-ı Hümayun Dersaadet 3. Şubesi tarafından idare edilen Çavuşbaşı (Çavuşlu) *Çiftlik-i Hümayunu* (Padişah Çiftliği) dâhilinde bulunmaktaydı.[175] Bu bakımdan, doğrudan Hazine-i Hassa Nezareti tarafından

175 Arif Kolay, "Beykoz'un Çiftlikleri ve Çiftlikât-ı Hümâyûn", *Beykoz 2019 Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, İstanbul 2020, s.195.

idare edilen ve işletilen padişah arazileri (*emlâk-i şahane*) statüsünde yer aldığını öncelikle belirtmek gerekir.

Bu durumla birlikte Beykoz'un bu ünlü suyu, 19. yüzyılda doğrudan bağlı olduğu Hazine-i Hassa Nezareti tarafından değil de ihale ve iltizam yöntemiyle; başka kişi, grup ya da müesseseler/şirketler tarafından işletilmekteydi[176]. Ayrıca diğer kaynak sularında olduğu gibi, suyun ticaretini yapanlardan da vergi (*pul resmi*) alınıyordu[177]. Nitekim Göztepe suyunun işletme imtiyazı, 1891 yılında Alman sermayeli Anadolu Şimendüfer (Anadolu-Bağdat Demiryolu) Şirketi Komiseri Yusuf Nebih Efendi'ye verilmişti.

Hazırlanan 6 Ağustos 1891 tarihli mukaveleye göre su, Anadolu Hisarı ile Çubuklu arasındaki sahile demir borularla indirildikten sonra buraya çeşmeler yapılacak ve Kanlıca iskelesinde fıçısı 2.5 kuruşa satılacaktı. Göztepe kaynağına yakın Çırçır ve Fındıklı gibi kaynakların zikredildiği ve ayrıca çiftlik çalışanlarıyla mahalli halkın ve sucuların bedelsiz alabileceği suyun naklinde uyulacak sıhhî şartların da belirlendiği bu mukavelenin tam metni mühim olduğundan, sadeleştirilmiş şekliyle aşağıda verilmiştir:[178]

"Çavuşbaşı Padişah çiftliği içinde bulunan Göztepe kaynağı ile aşağıda zikredilen kaynaklardan elde edilecek suyun Anadolu Hisarı ile Çubuklu arasında ve deniz kenarında belirlenecek mahalle akıtılmasıyla satışını dilekçe ile talep eden Anadolu Demiryolu Komiseri Yusuf Nebih Bey ile Hazine-i Hassa-i Şahane aşağıdaki şartlar üzerinde mukavele imzalanmıştır.

Birinci madde: Zikredilen Göztepe kaynağı ile hususi haritasında gösterildiği üzere zikredilen kaynağa iki yüz elli metre mesafede bulunan Çırçır adlı mahalden ve yine Göztepe civarında bulunan Çınarlı çeşmeye yedi yüz metre mesafede bulunan Fındıklı kaynağından künk veya demir borular döşenerek su akıtılması ve satışı, mukavele tarihinden itibaren otuz sene müddetle ve

176 BOA, Y.PRK.BŞK, nr.20/66.

177 BOA, ŞD, nr.2885/13; Y.A.Hus, nr.194/82.

178 BOA, Y.MTV, nr.56/45, 19 Rebiülahir 1309; Zekeriya Kurşun - Mehmet Mazak vd, *Baki Kente Âb-ı Beka Hamidiye*, s.33-35.

Hazine'nin bilgisi ve muvafakatı olmaksızın başkasına devredip kiraya verememek şartıyla adı geçen kişiye (Yusuf Nebih Efendi'ye) ihale edilmiştir.

İkinci madde: Zikredilen Göztepe kaynağında bir su deposu inşa edilerek ve altlı üstlü iki musluk konularak altındaki musluk geceli-gündüzlü Padişah çiftliği ile halkın ve sucuların alacağı suya münhasır olacaktır ve su alınmadığı zamanlarda terâküm ederek (yükselerek) ikinci musluktan akacak olan su borulara alınarak bu şekilde sahile akıtılarak adı geçen kişi (Yusuf Nebih Efendi) yararlanacaktır; fakat yukarıda zikredilen Çırçır ve Fındıklı mevkileri suları bugün boşa akmakta olduğundan bunların menfaati münhasıran adı geçen kişiye ait olacaktır.

Üçüncü madde: Adı geçen kişi, suları sahile akıtmak için masrafları kendisine ait olmak üzere demir boru ve künk döşeyecek ve sahilde satış mahalli olmak üzere lüzumu kadar su deposu ile suların iyi bir şekilde akıtılması için gerekli olan muslukları tesis edecek ve yapılacak depolar ve döşenecek borular suyun ta'mını (tadını, lezzetini) bozmamakla beraber sağlığa zararlı bir halde bulundurulmayacaktır.

Dördüncü madde: Suların sahile alınması için bi-şartı's-selâme belediye nizamlarına uygun olarak yapılacak işlerden ve boruların gerek Padişah arazisi ve gerek kamu yollarından geçirilmesinden dolayı adı geçen kişiye herhangi bir tazminat verilmesine mecbur tutulmayıp açılacak olan yolların arızalı bırakılmayarak kendisi tarafından düzenlenip düzeltilmesiyle eski hâline döndürülecektir.

Beşinci madde: Bugün Kanlıca İskelesi'nde eski kıyye (1 eski kıyye=1282 gram) hesabıyla bir fıçısı üç kuruşa satılmakta olan yirmi beş kıyye su için rayiç akçe olarak adı geçen kişi son olarak altmış para alıp hiçbir isim ile başka akçe talep ve almaya hak ve salâhiyeti olamayacaktır.

Altıncı madde: İşlerin ve inşaatın bitmesinden itibaren adı geçen kişi Hazine-i Hassa'ya senelik yüz kırk adet Osmanlı altını ödeyeceği gibi mukavele süresinin bitiminde bütün işler ve inşaat ve binaları

ve döşedikleri künk veya demir boru vs. o anki vaziyetleriyle Padişah hazinesine (Hazine-i Hassa-i Şahane) bedelsiz olarak verilecektir.

Yedinci madde: İşbu inşaata mukavele teâtisi tarihinden itibaren bir sene zarfında başlanılmasını ve nihayet iki senede bitirilmesini adı geçen kişi taahhüt etmiştir, şayet belirlenen süre zarfında inşaata başlanmaz veya başlanıp da inşaat ikmal edilemez ise işbu mukavele keen-lem-yekün hükmünde (yok hükmünde) tutulacak ve adı geçen kişinin bundan dolayı bir çeşit zarar veya ziyan talebinde hak ve salâhiyeti olamayacağı gibi icar (kira, ihale) bedeli, belirlenen zamandan en geç on beş gün zarfında ödenmez ise bu hâlde dahi suyolları ile diğer müştemilatı tamamen Hazine-i Hassa tarafından zapt ve idare edilecektir."

İşbu mukavele iki nüsha olarak düzenlenerek teâti edilmiştir.

Fî 30 Zilhicce (1)308 ve fî 24 Temmuz sene (1)307 (6 Ağustos 1891)

Anadolu Demiryolu Komiseri Yusuf Nebih

Göztepe suyu, bundan sonra da ihale ve imtiyaz verme yöntemiyle işletilmeye devam etmiştir. Nitekim Göztepe suyuyla ilgili bir diğer sözleşme de Milli Mücadele'nin devam ettiği bir sırada, 14 Eylül 1921 tarihinde yapılmıştır**.** Sultan Abdülaziz'in, 1916 yılında intihar ederek ölen oğlu Yusuf İzzettin Efendi'nin tasarrufunda bulunan Hekimbaşı ve Çavuşbaşı çiftlikleri dâhilinde bulunan Göztepe memba suyunun işletilmesi ve ticaretinin yapılması için Galata'da Hürriyet Hanı'nda akdedilen mukavelenin sadeleştirilmiş şekli aşağıda verilmiştir:[179]

Cennet-mekân Yusuf İzzeddin Efendi Hazretleri'nin tasarrufu altında bulunan Çavuşbaşı ve Hekimbaşı Çiftlikleri dâhilinde bulunan ve Göztepe adıyla bilinen memba suyunun kaynağını borular vâsıtasıyla Kanlıca'da merhûm Abdurrahman Tevfik Bey'in vârislerine ait köşke akmakta olan suyun aktığı musluklara bağlamak ve su ticareti yapmak üzere bir taraftan sözü edilen çiftliklerin kiracısı İsveç Devleti

179 Ahidname: Yusuf İzzettin Efendi'nin mutasarrıfı olduğu Hekimbaşı ve Çavuşbaşı çiftlikleri dâhilinde bulunan Göztepe memba suyunun ticaretinin yapılması için Galata'da Hürriyet Hanı'nda akd edilen mukavele (Atatürk Kitaplığı, Bel_Mtf_000036).

tebâsından Mösyo Osgarbrand(?) adına hareket etmeye yetkili olan Yusuf Münir Bey ve diğer taraftan Abdurrahman Tevfik Bey'in mirasçılarından eşi Ayşe Nâciye ve kızı Safiye Servet Hanımlar ve oğulları Muhammed Kudret ve Osman Beyler adına hareket etmeye yetkili vekilleri Osman Tayyar ve belirtilen ticaretin yapılması hususunda ortakları Galata'da Hürriyet Hanı'nda ikamet eden Ali Nihad Beylerin aralarında, aşağıdaki akit mukavele olunmuştur. Şöyle ki;

İlk olarak - Bu çiftliklerin hududuna haksız bir şekilde tecavüz ederek bugün suyun kaynağından fuzulen su almakta olan Çubuklu köyünden İbrahim Bey'in bu müdahale ve tecavüzünü defederek ve adı geçen kişinin çiftliğine olan bağlantısını keserek suyun kaynağından itibaren borular döşenerek ve yukarıda zikredilen köşke giden suyoluna bağlayıp akıtmak ve bu suretle zikredilen suları ihale etmeyi Yusuf Münir Bey uygun bulmuş ve adı geçen vârisler ile Ali Nihad Bey de işbu mukavelenin imza tarihi ve teâtisinden itibaren iki ay müddet zarfında bütün masrafları kendilerine ait olmak üzere gerekli tesisleri yaparak kaynağı köşkün suyoluna bağlayarak ve zikredilen suyu mukavele müddeti zarfında işletmeyi kabul ve taahhüt etmişlerdir. Şayet adı geçen İbrahim Bey'le bu yüzden bir ihtilaf ve anlaşmazlık meydana gelirse masrafları kendilerine ait olmak üzere ilgili mahkemeler ve daireler nezdinde kanuni takibatın yapılması, Abdurrahman Tevfik Bey'in, adı geçenin vârisleri ile Ali Nihad Bey'in üzerine aldıklarından bu konuda icap eden vekâletnâmeyi verdirmeyi Yusuf Münir Bey kabul ve taahhüt etmiştir.

İkinci olarak – Mukavele ve işletme süresi on senedir. Şu kadar ki, beş sene sonra Yusuf Münir Bey tarafından işbu mukavelenin feshi istenildiği takdirde bir sene öncesinden haber verilmek şartıyla gelecek seneler için feshetmek hakkı olacak ve mültezimler (suyu işletenler) bu işletmelerini on sene müddetle yapmaya mecbur olacaklardır. Şu şekilde, suyu işletenlerin sudan faydalanma hakları en azından altı seneden ibaret olacaktır.

Üçüncü olarak - Kaynağın bağlanması tarihinden itibaren ilk üç sene için mültezimler yıllık maktû olarak biner Osmanlı Lirası nakit

olarak ödeyeceklerdir. Senelik işletme bedeli dört taksitte olarak her üç ayda bir peşinen ödenecektir. Yalnız birinci senenin birinci ve ikinci taksitleri suyun bağlanma tarihinden itibaren altı ay sonra ödenecektir. Üç seneden sonra senelik işletme bedeli de dört taksitte ve her üç ayda bir peşinen ödenmek üzere nakdî olarak bin beş yüz liraya yükseltilecektir.

Dördüncü olarak – Zikredilen sudan faydalanma hakkı münhasıran mültezime ait olacaktır. Şu kadar ki, civar köyler ahalisinin şahsî ihtiyaçlarına mahsus olarak eskiden beri alınmakta olan suyun eskiden olduğu gibi bedelsiz verilmesi ve teâmülün muhafazasına mültezimler mecbur olacaklardır.

Beşinci olarak - Mültezimler kaynak civarında masrafları kendilerine ait olmak üzere en azından iki odalı bir bina inşa edeceklerdir. Bunun için gerekli taş ve ağaçlar, bina mevkiinde Yusuf Münir Bey tarafından karşılıksız teslim olunacaksa da diğer lüzumlu şeyler mültezimler tarafından tedarik olunacaktır.

Altıncı olarak - Mültezimler şimdiden döşeyecekleri borularla çiftlik dâhilinde mukavele müddeti zarfında yapacakları bütün gayrimenkul tesislerin işbu mukavelenin bitiminde veyahut üçüncü fıkra gereğince feshi takdirinde bedelsiz olarak Yusuf Münir Bey'e terk olunacaktır.

Son olarak - İşbu mukavelenâme üç nüsha halinde düzenlenerek bir nüshası Yusuf Münir Bey'e, bir nüshası adı geçen Abdurrahman Tevfik Bey mirasçılarına ve üçüncü nüshası Ali Nihad Bey'e verilerek teâti edilmiştir.

Yusuf Münir	Ali Nihad	Tayyar
(İmza)	(İmza)	(İmza)

14 Eylül [1]337 (14 Eylül 1921)

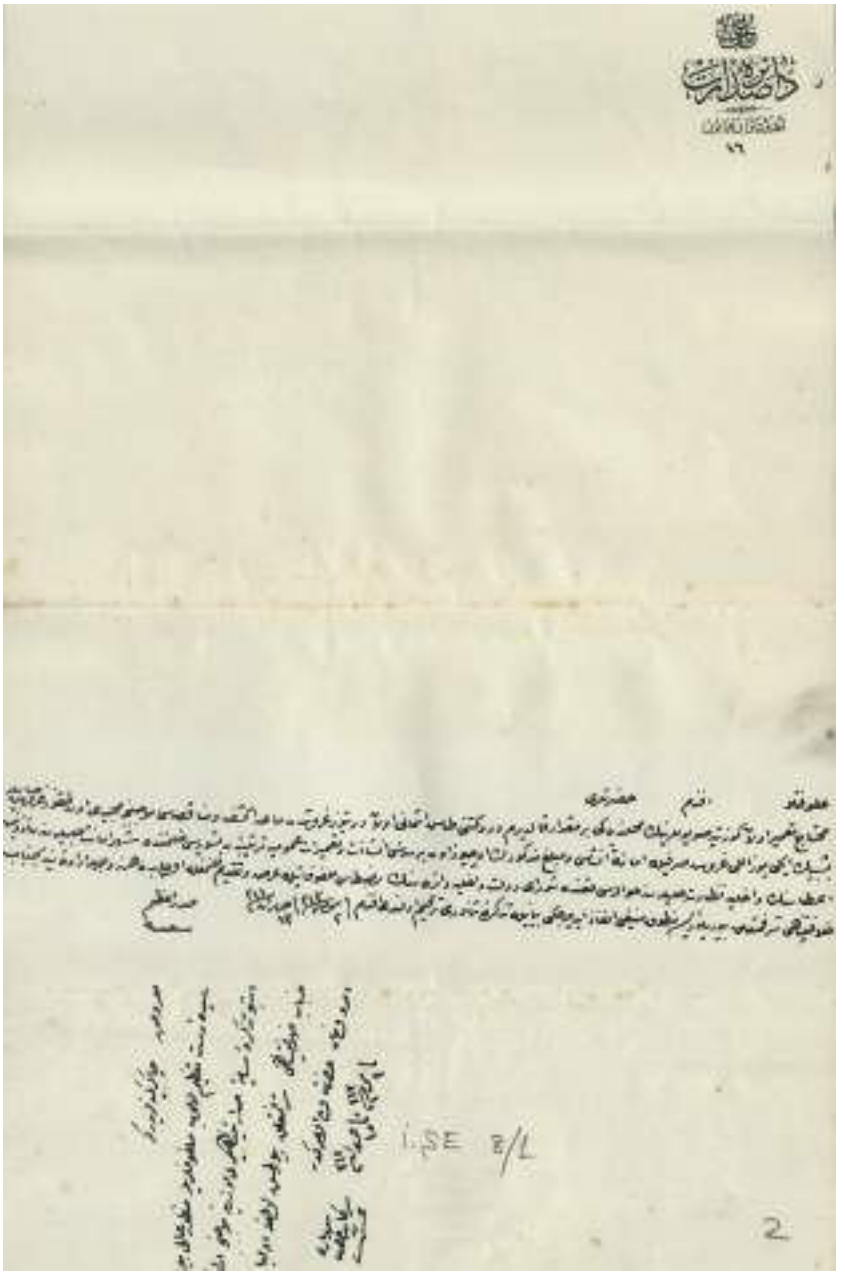

Tamire muhtaç olan Göztepe suyollarının inşa ve tamiri hakkında Osmanlı Arşiv belgesi (BOA, İ.ŞE, 1313 M-1)

Görüldüğü üzere, ilgili taraflar arasında yapılan bu sözleşmede; gayrihukuki bir şekilde müdahalede bulunulan ve bu nedenle anlaşmazlığa konu olan Göztepe suyunun işletme şartları ve müddeti belirlenmiş; kaynak sularının ihale ve iltizam yöntemiyle işletilmesinde izlenen genel bir teamül olarak civar köyler halkının bedelsiz olarak alabileceği belirtilen suyun işletilmesi ve gerekli tesislerin yapılmasına dair teknik hükümler bulunmaktadır.

Göztepe Suyollarının Tamiri ve Göztepe Mesiresi

Oldukça yoğun bir şekilde kullanılan Göztepe suyolları zamanla harap olduğundan, 1890'lı yıllarda kapsamlı bir şekilde tamir görmüş; böylece, İstanbulluların âbıhayatı olarak kaliteli ve lezzetli su ihtiyacının bir kısmını karşılamaya devam etmiştir[180]. Söz konusu tamiratların, 1892-1895 döneminde şehri derinden etkileyen kolera salgınında artan temiz su ihtiyacına cevap vermek; suyun verimini arttırarak kayıpları azaltmak maksadıyla yapıldığı anlaşılıyor. Hatırlanacağı üzere, Mekteb-i Mülkiye öğrencileri ile bazı kara ve bahriye askerlerine temiz durumdaki Karakulak ve Göztepe kaynak suları içirilmişti[181]. Aynı sular, kuraklıktan kaynaklanan su kıtlıklarında da şehrin imdadına yetişmişti.

Karakulak suyu gibi Göztepe suyunun da kaynağı olmasa bile özellikle çevresi 19. yüzyılda İstanbul ve Anadolu yakasının mesire yerlerinden biri hâline gelip[182] bu yönüyle de Dersaadet halkına hizmet vermiştir. Bununla birlikte, uygun bir arazi parçasının bulunmamasından dolayı Göztepe kaynağı ve çevresinin bir mesire yeri olarak yeterince iyi düzenlenmediği anlaşılıyor. Ayrıca başta da ifade edildiği gibi, su kaynağının içinde bulunduğu yüksekçe alanın manzarası oldukça güzel ve havadar olmakla birlikte, suyun ana kaynağı ise manzarası pek hoş olmayan çukur bir alandaydı. Nitekim

180 BOA, İ.ŞE, nr.1313/M-1; Y.PRK.HH, nr.31/26; DH.MKT, nr.380/72; BEO, nr.48561; ŞD, nr.777/25.

181 BOA, BEO, nr.26567, 27 Receb 1311; Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s.360.

182 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri: Toplum Hayatı*, s.297.

Abdürrahim Cabir Vada'nın 1940'lardaki değerlendirmesine bakılırsa, yakınında bir dağ yarması bulunduğu gibi gayet kasvetli bir mahal olduğundan mesire hâline getirilmek üzere düzenlenmesi için sarf edilecek masrafa karşın mesireden en ufak bir yarar umulmazmış[183]. Gerçekten de ziyaretimiz esnasında işletmenin çalışkan ve yardımsever görevlisi Öner Sadıkoğlu ile birlikte yaptığımız fotoğraflama ve saha araştırmasında, tepede Orman İşletmesi'nin idaresi altında bulunan ve özel şahıs tarafından işletilen 700 dönümlük alandaki Göztepe mesiresinin oldukça bakımlı, havadar ve güzel manzaralı olduğunu; buna karşın, su kaynaklarının bulunduğu aşağıdaki kısımların ise iyi durumda olmadığını gördük. Bu nedenle, diğer kaynak sularından farklı olarak suyun ana kaynağı mesire yeri olamamıştır.

Göztepe suyunun kaynaklarından biri
(Fotoğraf: Davut Hut)

183 Abdürrahim Cabir Vada, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihi*, s.64-65.

Göztepe mesire alanı
(http://goztepe.tabiat.gov.tr/)

Karakulak suyu bahsinden hatırlanacağı gibi, Göztepe suyu ayrıca Osmanlı son döneminde İstanbul şehrinin sınırlarını oluşturan belli başlı noktalardan biri olarak kabul edilmiştir[184] ki, bu da değişik özellikleri arasında kayda değerdir.

Çubuklu Kaynak Suyu

Çubuklu ve Kaynak Suyu

Boğaziçi ve Beykoz'un gözde semtlerinden biri olan Çubuklu, adını ve şöhretini, burada esnafın yapmış olduğu çubuk lülelerinden almıştır. Yine Osmanlı döneminde Çubuklu, padişah bahçelerinden (Çubuklu Has Bahçesi) biriydi. Semte büyük katkı yapan, Lale Devri Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın gayretiyle Çubuklu'ya bir büyük havuz ile birlikte güzel bir çeşme inşa edilmiş ve Osmanlı döneminin en meşhurlarından biri olarak oluşturulan mesireye de *Feyzâbâd* adı verilmişti[185]. Hatta II. Selim ile mahdumu III. Murad'ın buraya pek rağbet ettiği söylenir.

184 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C.3, s.1475.

185 M. Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi" (Tarih), s.258; Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1966, Cilt 8, s.4142 ve 4148; Erdem Yücel, "Çubuklu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, Cilt 2, s.534.

BOĞAZİÇİ'NİN MASALI

ÇUBUKLU VE

Yazan : İstanbullu

İkinci Beyazıd, Trakya'da vali bulunan oğlu Şehzade Birinci Selim'e acilen haber göndermiş ve kendisini derhal İstanbul'a getirtmişti. Baba ile oğul Boğaziçi'nin Anadolu yakasındaki ilk bir köyde sabahki görüşmek üzere ayrılmışlardı. İkinci Beyazıd burada oğlunu falaka ya yatırtıp bir kızılcık sopasıyla sekiz değnek vurdurmuş sonra da karşısına alıp:

— Oğlum, elem çekme, ak reyle. Hilâfet meydanı senindir. Al bu kızılcık çubuğunu dik yere de yeşert, demiş. Babasının uzattığı kızılcık çubuğunu alan Birinci Selim kızmış uzağa fırlatmış ve:

— Yarabbi, bu çubuk taze meyve versin ve meyvası her yerde bir kanuna» diye dua etmiştir.

Bu duaya İkinci Beyazıd ile Kara Şemseddin de «Amin» demişlerdi.

Çubuk derhal yeşermiş ve meyva vermiş dalların dar rini kaplayan kızılcıklara tarihlerinin 5 fırtınayı gördüğü hayretle görülmüştü. İşte o günden sonra bu semt «Çubuklu Bahçe» diye anılmaya başlanmıştı.

«Çubuklu»ya ait bu hikâyeyi naklederken Evliya Çelebi, sekiz çubuk yiyen Birinci Selim'in sekiz yıl hilâfette kalmasında bunda bağlar batık...

Bir başka rivayete göre de İstanbulun en iyi çubuk fidanı burada yapıldığı için «ÇUBUKLU» adıyla anılan semtin tarihi Bizans devrine kadar uzanmaktadır.

Milâttan sonra 620 yılında Bizanslılar, «Uykusuzlar» adıyla anılan rahipler için burada büyük bir manastır inşa ettirmişler ve büyüklükle Boğaziçi'nin bu şirin köşesi o tarihten bu yana manzum bir yer olagelmiştir. Bu manastırla bulunan 300 kadar rahibin gece - gündüzlü ibadet okudukları için «Uykusuzlar» adıyla anılmaları bilinmektedir.

Bugün daha Bizans devrinden kalma surlar ve su yolları bulunmuş ve su yolları kullanılmaktadır.

Çubuklu'ya ismi nasıl adını, Üçüncü Ahmet'in damat ve sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa'dır. Çubuklu deresinin kıvrımını ağaçlandıran İbrahim Paşa üçyüz sene evvel bir havuz ile aynı günlerde bir de çeşme yaptırmıştı.

Dört köşe olan havuzun ba-

Çubuklu'nun sevilen ağaçları (en üstte). konutlar içinde tarihi Ahmet Mithat Paşa'nın köşkü ile deniz kenarında deniz Askeriyesi okulu.

Çubuklu'nun adını taşıyan ünlü suyunun membaı ve su dolduranlar...

şimdiki kitabede Vehbi'nin bir tot'nun ile tarih düşürülmüştür. Bu kitabeden, o tarihlerde Çubuklu'nun «Feyzabad» adıyla anıldığı anlaşılmaktadır.

Bir zamanlar buraya bir de kişla yaptırıldığı, fakat sonraları burasının yıktırıldığı bilinmektedir. Köyün camii de ufaklığına rağmen çok güzel bir yapı olup tarihî bir değer taşımaktadır.

Boğaziçi'nin en güzel sularından biri olan «Çubuklu Suyu»nun membaı da buradadır. Deniz kenarındaki bir koruyu andıran gazinu, zamanın en ünlü mesire yerlerinden biri idi. Devrin en tanınmış sanatkârları «Çubuklu suyu»na eğlenmeye gidiyor sevk ehil kimselere konserler verirlerdi buralarda.

Boğaziçi'nin bu kısız ve ünlü suyu Çubuklu'nun Kanlıca tarafına rastlayan Çakalburnu mevkiinde Keçiçeşmede İzzet Molla'nın 1238 yılında yaptırdığı bir çeşmeden de aktmaktadır.

Çubuklu suyunun bugünkü kapasitesi 24 saatte 15 tona bulmaktadır.

Çubuklu sırtlarında bir çeteyu andıran küşk, havalinin en güzel ve en ünlü yapısını teşkil etmektedir. Uçsuz bucaksız bir koru içinde yükselen bu şahane küşk Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa tarafından o zamanki para ile tam 150 bin altın liraya yaptırılmıştır. Bütün iç mermer ve bilinlerle elâlâ olan bu bina halen Belediyenin malı bulunmaktadır. Köşkün bahçesi park olarak halka açılmış ancak muhteşem binasın nasıl bir hizmette kullanılması gerektiği hususunda bir türlü karara varılamamıştır.

Burama ya turistik bir kumarhane, yahut da turistik lüks bir otel olarak kullanılması düşünülmektedir.

Çubuklu Suyunun Membaı ve Su Dolduranlar "Boğaziçi'nin Masalı: Çubuklu ve Suyu" (TT-501997)

Tepede Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın yaptırdığı Hıdiv Kasrı ile de tanınan Çubuklu, yalıların sahilini kaplamasından evvel meyve ve sebze bostanlarıyla meşhurdu. Bir de yine meşhur olan bülbüllerini hesaba katmak gerekir ki; Osmanlı'da zevk-i selim sahibi kimseler özellikle ilkbaharda kayıklarla Çubuklu'ya bülbül dinlemeye giderlerdi[186]. Fakat, Osmanlı sonrası için aynı şeyi söylemek pek mümkün değildir.

Meşhur bir kaynak suyuna da ismini veren Çubuklu Mahallesi, geçmişte, İstanbul ve Beykoz'un aynı zamanda kaynak sularıyla meşhur bir semtiydi. Misâl olarak, Ermeni yazar İnciciyan, 18. yüzyıl sonlarında Boğaziçi sayfiyelerini tasvir ettiği eserinde, Çubuklu için "Enfes su akan çeşmelerinden" ifadesini kullanarak kaynak sularının hoşluğu ve güzelliğine dikkat çeker[187]. Münevver Ayaşlı'nın tarifiyle de "Çubuklu'nun içine girince hemen mahalle içinde o lâtif Çubuklu suyu hemen sizi karşılamaktadır"[188].

Sultan Abdülmecid döneminde Çubuklu'da çeşmibülbül diye bilinen çeşmenin yanında bir de cam imalathanesi kurulmuştu ki, bu imalathanede daha ziyade suyla ilgili eşyalar üretilirdi. Göz kamaştıran fincanlar, çeşit çeşit bardaklar, süslü avizeler, kâseler ve şamdanlar bunlar arasındaydı. Üretilen bu eşyalara ise "çeşmibülbül" tarzı denilirdi.

İstanbul ve Boğaziçi'nin en güzel ve sevilen memba sularından biri olan Çubuklu suyu ise sahilden 2 km içeride bulunan Dedeoğlu Çiftliği arazisinde, Göztepe denilen yer ile o civardaki üç kaynaktan toplanırdı. Mevkii bakımından Çubuklu suyu, Göztepe suyu ile aynı bölgeden (Göztepe-Kanlıca sırtları) çıkmaktadır. Buralardan çıkan sular, yine demir borularla aynı çiftliğin Batakdere mevkiindeki 150 metreküplük bir su deposunda birikirdi. Bu depodan da deniz kenarına, Çubuklu Vapur İskelesi'nin arkasındaki 200 metreküplük ikinci

186 Erdem Yücel, "Çubuklu", s.534.

187 G. V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfiyeleri*, (Ermenice aslından çeviren: Kandilli Ermeni Kilisesi Papazı; Düzelti, Önsöz ve Notlar: Orhan Duru), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s.170.

188 Münevver Ayaşlı, *Dersaâdet*, s.185.

bir depoya inerdi[189]. İlk isale hattı, II. Abdülhamid döneminde 1901 yılında yapılmış; 1910 yılında ise suyun içime ve kullanıma uygun olmadığının tespit edilmesi üzerine suyollarının temizlenmesi için çalışma başlatılmıştır[190]. Diğer yandan, Boğaziçi'nin bu leziz ve meşhur suyu, Çubuklu'nun Kanlıca tarafına bakan Çakalburnu mevkiinde Keçecizade İzzet Molla'nın 1238 (Miladi 1822/3) yılında yaptırdığı bir çeşmeden de akardı.

Saadi Nazım Nirven'in belirttiğine göre, Küçükmaden ve Mehmedoğlu suları da Çubuklu suyu adıyla satılırdı[191]. Zaten zikredilen sular da aynı bölgeden çıkmaktaydı. Bunlardan Küçükmaden suyu, kaynağında yağmurlarla cüz'i derecede bulanmaktaydı. Sahipli olan[192] Çubuklu suyunun sertliği ise 20. yüzyıl başlarında 1.5 civarında ölçülmüştür ki, bu değer suyun oldukça yumuşak olduğunu gösterir.

Verimli olan Çubuklu suyu, yaz aylarında günlük 60 metreküp, kışın ise bu miktarın üzerinde akardı. 1950'lerdeki kapasitesi ise günlük 16 tonu buluyordu ki, Göztepe suyuna (6 ton) göre bu oldukça iyi bir miktardır.[193] Yine bu tarihlerde (1950), Çubuklu suyu perakende olarak iki boy şişe içinde piyasaya sürülmekte olup İstanbul'un diğer kaynak suları gibi şişelerdeki Çubuklu suyunun da oldukça pahalı olduğu dile getirilmiştir[194].

20. yüzyılın başlarında Çubuklu Vapur İskelesi yanında Börekçi Hasan Bey'in Göztepe ve Madensuyu adıyla ünlenen suları vardı. Hasan Bey Gazozu adı ile şöhret bulan ve halkın rağbetini kazanmış olan bu gazoz, Çubuklu ve Göztepe sularıyla yapılırdı[195].

189 Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi,* Cilt 8, s.4149.
190 BOA, DH.İD nr.41/2.
191 Dr. Saadi Nâzım Nirven, *İstanbul Suları*, s.234.
192 Osman Nuri Ergin, "Vesâit-i İtfâiyyeden İstanbul Suları", s.138.
193 "İstanbul ve Boğaziçi Suları" (TT-635056).
194 Cemal Refik, "İstanbul Hayatı: Memba Suları", *Akşam*, 9 Kasım 1950 (TT-501890).
195 Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme*,, s.113; Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 8, s.4141 ve 4147; Hakkı Günal, *İstanbul İli İçme Suyu Tarihçesi,* Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1969, s.47.

Çubuklu'da deniz kenarındaki bir koruyu andıran ve iskele önünde bulunan gazino (Çubuklu Gazinosu) ise 18. yüzyılın başlarından itibaren ünlü mesire yerlerinden biriydi. Devrin şöhretli sanatçıları, Çubuklu suyuna eğlenmeye giden İstanbullulara konserler verirlerdi[196]. Çubuklu ayrıca Osmanlı döneminde bir gelenek olarak yapılan esnaf teferrüçleri (gezintileri) ile de ünlü bir yerdi.

ÇUBUKLU
Memba Suyu Bayii
Bakırköy - Taşıskele
Fatura No. 249 17/11/1962
B. Davit Tarasyan
Yeşil bahçe sok. No: 19
Yeşilköy

Miktarı	MALIN CİNSİ	FİATI	Lira K.
410	Damacana m. Suyu	110	451 10

Y. Dört yüz elli bir liradır. 17.11.62

Beher damacana için otuz kuruş belediye rüsûmu ödenmiştir

457

Çubuklu Memba suyu bayii faturası
(Davut Hut Arşivi)

Çubuklu suyu ile ilgili Cumhuriyet dönemine ait bazı bilgileri, Bakırköy Taşiskele'deki Çubuklu Memba Suyu Bayii tarafından düzenlenen 17 Kasım 1962 tarihli bir faturadan öğrenebiliyoruz. Buna göre, suyun o tarihte bir litresi 1 lira 10 kuruştan (110 kuruş) satılmakta olup 410 litre karşılığında 451 liralık bir satış yapılmıştı. Ayrıca, satılan her bir damacana için de 30 kuruş belediye rüsûmu (vergisi) ödenmişti ki, bu durum Osmanlı döneminde şehremaneti (belediye) tarafından alınan verginin devam ettiğini gösterir.

Çubuklu suyunun bundan sonraki hikâyesini, tüm ömrü Kanlıca'da geçen ünlü yapımcı ve yönetmen Türker İnanoğlu'ndan dinleyelim: "Beykoz'un birçok içilir su kaynağı vardı" diyen İnanoğlu, bunlardan

196 "Boğaziçi'nin Masalı: Çubuklu ve Suyu" (TT-501997).

birinin de Çubuklu suyu olduğunu söyler. Ona göre, Cumhuriyet döneminde suyun mülkiyeti, sanat dünyasından bazı ünlü ailelerin elinde bulunuyordu. Mesela, Çubuklu suyu, dünyaca ünlü opera yıldızımız Leyla Gencer'in de mensup olduğu Safranbolulu bir ailenindi. Ayrıca ünlü modacı Cemil İpekçi'nin annesi de suyun hissedarları arasında yer alıyordu.

Çubuklu Suyunun Göztepe'deki kaynaklarından biri
(Fotoğraf: Davut Hut)

Osmanlı dönemindeki sakaların geleneksel su dağıtım şeklini hatırlatırcasına, şişelenmeden önceki devirde Çubuklu suyu eşek sırtında satılırdı. Bu işi kendine meslek edinen Sucu Salih Efendi ile Sucu Necip adlarındaki iki Kanlıcalı, kaynak suyunu sokak sokak dolaşarak kapıya kadar getirirdi[197].

Çubuklu suyunun Göztepe'deki kaynağından aşağıdaki tesise kadar olan isâle hattının eski metal boruları, 1980'li yıllarda paslanmaz nitelikte olanlarla değiştirilerek yenilenmiştir. Günümüze gelirsek; 150.000 m²lik alana yayılmış Çubuklu Korusu, bugün de aynı ismi taşıyan suyu ile ün yapmıştır. Çubuklu'da hemen kaynağın yanı başında kurulan Çubuklu Doğal Kaynak Suyu Tesisi ile piyasada özel bir marka olarak üretimine devam etmektedir. İşletmenin resmi internet sayfasında verilen bilgilere göre[198], 50 dönüm arazi içinde 5000 m² kapalı alana sahip olan tesisin günlük üretim kapasitesi ise 300 ton polikarbonat damacana ambalajlı sudur. Daha önce de belirtildiği üzere, geçmişte olduğu gibi bugün de başta Göztepe kaynağı olmak üzere, Maden ve Fındık gibi su kaynakları da Çubuklu suyunu beslemektedir. Diğer yandan, kaynak suyunun dışarıdan herhangi bir kirleticinin bulaşmasını engellemek amacıyla suyun kaynadığı çıkış noktalarına yapılar kurulmuştur.

197 Türker İnanoğlu, *En Güzel Köy: Kanlıca*, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s.65-66.

198 http://www.cubuklukaynaksuyu.com.tr/hakkimizda (Erişim: 15.07.2021)

Çubuklu Kaynak Suyu Tesisi-1
(www.cubuklukaynaksuyu.com.tr)

Çubuklu Kaynak Suyu Tesisi-2
(www.cubuklukaynaksuyu.com.tr)

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Çeşmesi ve Suyu

Çubuklu'da kaynak sularının yanında İbrahim Paşa Çeşmesi de bulunmaktadır. Geçmişte Çubuklu Çayırı olarak da bilinen mesirede, kışladaki neferlere mahsus Çubuklu Ocağı Mescidi bulunuyordu. Bu mahalde, III. Ahmet döneminin (Lale Devri) ünlü Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın hayır eserleri olarak; havuz ve sütun ile birlikte bir de 1720-1721 tarihli memba suyu çeşmesi mevcuttur[199]. Çubuklu Camii'nin kenarındaki Ma-i leziz Çeşmesi'nin bugün akmayan suyu, Hıdiv Kasrı'na çıkan yolun kenarındaki kaynaktan gelirdi.

Mermerden yapılan zarif çeşme, üzerinde bazı kabartma ve süslemeleri de bulunmakla birlikte genel itibariyle sade ve iyi korunmuş bir görünüme sahiptir. Çubuklu Ocağı camiinin ek müştemilatı arasında kalan çeşmenin, ta'lik hatla ve her biri farklı hattatlar tarafından yazılmış üç kitabesi vardır. Çevresindeki asırlık söğüt ve çınar ağaçlarının altındaki çeşme, suyu akmadığı zamanlarda bile ruhlara serinlik hissi verebiliyordu[200].

Beykoz'un geçmişinde yer edinmiş Çubuklu, Göztepe, Karakulak, Sırmakeş ve Deli Osman gibi meşhur suların yanı sıra Kırklar, Beyaz Pınar ve Kirazlı Dermal gibi adları pek duyulmamış olsa da yine aranan kaynak suları vardı.

199 Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi-Alî Sâtı' Efendi-Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*, s.563.

200 İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri-II (Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri)*, s.304, 306.

5. BÖLÜM

Beykoz ve Çevresinin Bazı Çeşmeleri ve **Diğer Kaynak Suları**

Bu bölümde Beykoz'un; önceki bölümlerde anlatılan en bilinen memba sularının dışında kalan ve bu yönüyle de kaynaklara daha az yansıyan kaynak suları ile birlikte Beykoz'un geçmişinde önemli roller üstlenmiş ve kalıcı izler bırakmış olan bazı çeşmeleri konu edilecektir.

Bilindiği üzere, su vakıfları kuran şahısların (vâkıf) yaptırdıkları hayratlar içinde en çok inşa edilen yapı türü olan çeşmeler[201], Osmanlı ve İstanbul su kültürünün temel bir unsuru olarak temâyüz etmiştir. Bu bakımdan, Orhan Erdenen'in belirttiği gibi, İstanbul ve ayrılmaz parçası Boğaziçi, Osmanlı Türklerinin çeşme yapımına ve hayrata verdikleri büyük önemden dolayı dünyada en çok çeşmesi olan şehir ve yöre hâline gelmiştir[202]. Yüzlerce yıldır varlığını koruyan bu su eserleri; kaynak sularını insanlara ulaştırmada "son köprü" olmanın yanı sıra mimari, estetik ve sanatsal özellikleriyle de dikkat çekerler. Bu bakımdan, farklı tür ve niteliklerde olmak üzere büyük ya da küçük yüzlerce tarihi çeşme, Beykoz ve civarının tarihine, coğrafyasına ve kültürüne büyük katkı sunmaktadır. Beykoz'un sahip

201 Nilgün Çevrimli, "Vakfiyelerde Su Vakıfları ve Suyun Vücut Bulduğu Yapılar", *Su Kitabı*, s.16.

202 Orhan Erdenen, "Boğaziçi'nde Su ve Su Yapıları", *İstanbul Armağanı 2: Boğaziçi Medeniyeti,* (Yay. Haz. Mustafa Armağan), İBŞB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.157.

olduğu bu çeşmeler ve kitabeleri konusunda şimdiye kadar bazı çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, söz konusu çalışmalar daha ziyade çeşmelerin yapımı, kitabeleri, mimari ve sanatsal özellikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Oysaki kuşkusuz önemli olan bu hususiyetlerinden başka, her bir çeşmenin işlevsel hâle gelmesini sağlayan bir su kaynağı, yani membaı ile yakın-uzak çevrelere ve toplumlara yaptığı sosyokültürel etkileri vardır. Ve tabii ki bunlar da önemlidir.

Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere, çeşmelerin bu kaynakları bazen çok yakın bir mesafede bulunabileceği gibi, bazen de oldukça uzak mevkilerde yer alabilmektedir. Çeşmeler hakkında bu kısa izahtan sonra Beykoz'un en önemli sembolü olan İshak Ağa Çeşmesi'nden başlamak herhalde hakkaniyetli olacaktır.

Beykoz'un Yüzyıllara Meydan Okuyan Sembolü: İshak Ağa (Behruz Ağa / Onçeşmeler) Çeşmesi ve Suyu

Çeşme ve Suyunun Tarihçesi, Genel Özellikleri

Beykoz çeşmeleri denilince ilk akla gelen, İshak Ağa ve onun farklı yerlerde yaptırdığı çeşmeleri olacaktır. Bu şekilde Beykoz'u âdeta çeşme ve suya boğan İshak Ağa, bu bakımdan gerçekten de müstesna bir yere sahiptir. Öyle ki, Beykoz'da onun adına bir mahalle, okul ve muhtelif eserleriyle yer adları vardır.

Galata (İstanbul) Gümrük Emini İshak Ağa, Beykoz merkezinde tatlı suyu pek bol olan büyük bir çeşme, Osmanlı dönemindeki adıyla *Beykoz İshak Ağa Çeşme-i Kebiri*'ni[203] yaptırmıştır. Lüle (musluk) sayısından dolayı *Onçeşmeler* olarak da bilinen bu görkemli ve harikulâde "su köşkü"; onun asırlardır akan gür ve tükenmez su kaynağıyla birlikte, Beykoz'un yanı sıra Üsküdar ve Kadıköy gibi tarihî yerleşimlerin ve dahası Boğaz'dan gelip geçen yerli ve ecnebi gemilerin "hayat bulduğu" bir büyük kaynak olmuştur. Beykoz merkezinde, çarşı

203 İbrahim Hakkı Konyalı, "Beykoz İshak Ağa Çeşme-i Kebîri", *İstanbul Ansiklopedisi*, Ed: R. E. Koçu, V, 2652-2655.

boyunda bulunan ve debisi çok bol olan İshak Ağa Çeşmesi'nin bu bereket timsâli suyu, hayli yakın bir yerden, çeşmenin hemen arkasındaki kayalardan kaynar[204].

Samiha Ayverdi, hayırsever İshak Ağa'nın İstanbul sayfiyelerini suya gark ettiğini, harap olan bu çeşmeyi 1746 yılında yeniden yaptırarak ihya ettiğini, bu çatılı saçaklı, yalaklı nakışlı "su köşkü"nün bir huzur mimarisi, sadelikle karışmış bir haşmet ve mehabet örneği olduğunu belirtir[205]. Bu bakımdan, suyunun bolluğu kadar, klasik Osmanlı/Türk çeşmelerinin formlarından farklı olan mimarisi ve estetiğiyle de dikkat çeken çeşmenin özgün değeri vardır[206].

Asırlar boyunca bu kadar çok insanın ve farklı kesimlerin su ihtiyacını karşılayan Onçeşmeler'in suyu, oldukça soğuk fakat kaba bir su olarak tarif edilmiştir[207]. Bununla birlikte, Sermet Muhtar bu olumsuz duruma bir çare bularak suyu bekletmeyi tavsiye eder: "Çeşmenin lülelerinden güldür güldür boşanan buz gibi su biraz acımtıraksa da testiye, bakraca koyup biraz dinlendirdin mi, hikmeti hüda tatlılaşıveriyor"[208] demektedir. Bu konuda son sözü, Çubuklu suyunu iyi bilenlerden Kanlıcalı Türker İnanoğlu'na vermekle haksızlık yapmış olmayız: "İstanbul'da musluğundan akan suyun içildiği ender çeşmelerden biri İshak Ağa Çeşmesi'dir"[209]. Gerçekten de bu ünlü çeşmeyi seyretmek ve fotoğrafını almak için gittiğimde; çeşmeyi ve hatta iç mekânını zaman zaman masa ve sandalyelerle birlikte dükkân olarak kullanan seyyar satıcıların verdiği nâhoş görüntü bir yana bırakılırsa, insanı asırlar öncesine götüren tarihî ortam eşliğinde lülelerinden içtiğimiz suyun tadı gayet hoş idi. Bu özellikleri nedeniyledir ki, Beykoz çarşısına gidenlerin yaptığı ilk şeylerden biri, çoluk çocuk

204 Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme,* s.108.

205 Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, s.380.

206 Enis Karakaya, "İshak Ağa Çeşmesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4, s.194.

207 Zekeriya Kurşun, Mehmet Mazak vd, *Baki Kente Âb-ı Beka Hamidiye*, s.33.

208 Sermet Muhtar, "İstanbul Kazan Ben Kepçe: Beykoz'dan Kanlıca'ya...", *Akşam*, 9 Şubat 1939 (TT-50/59). *Boğaziçi Salnamesi*'nde de benzer bir bilgi vardır: "Gayet soğuk ve biraz da acı olan suyu, bekleyip ısındığında ise tatlılaşırdı" (Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme*, s.109).

209 Türker İnanoğlu, *En Güzel Köy: Kanlıca*, s.38.

İshak Ağa Çeşmesi
(Kaynak: Beykoz Belediyesi Fotoğraf Arşivi)

eşliğinde Onçeşmeler'e gidip şifalı olduğuna inanılan suyundan içmekti[210].

Çeşmeye kaynaklık eden suyun varlığı, oldukça eski devirlere dayanıyor. Öyle ki, 17. yüzyıl müellifi Eremya Çelebi, Beykoz İskelesi'nin yanında yerden fışkıran bir su ve haç şekillerini içeren Rumca kitabeli eski bir su haznesi bulunduğunu söylemekle, aslında İshak Ağa çeşmesinin eski devirlerden beri mevcut olduğunu ifade etmekteydi[211]. Hatta bu bilgiler ışığında, söz konusu su kaynağı ve haznesinin çok eskiden beri, muhtemelen Bizans döneminden kalma bir kaynak (belki de bir ayazma) olduğu söylenebilir[212]. Bu bakımdan, Beykoz'un yanı sıra İstanbul'un da en eski ve büyük su kaynaklarından biri olduğu şüphesizdir.

1949 tarihli bir gazete yazısında yer alan "*...On çeşmelerimiz Allah'a şükür yerli yerinde. İkinci Beyazıt zamanında Kırkçeşmeleri kuruyarak susuz kalan İstanbul'u kurtaran bu Onçeşmelerimiz –Şeytan kulağına kurşun- hâlâ işte gördüğünüz gibi bilek kalınlığında ve hiç ayarlarını bozmadan yazın aynı soğuklukta, kışın da ılık ılık akar dururlar*" şeklindeki ifadeler[213] ise belki aynı çeşme ve bilinen adıyla olmasa da bu bereketli kaynağın mevcut olduğunu ve İstanbul'un şiddet-

210 Sema Kancan, *Unutulmuş Bir Boğaziçi Yerleşimi: Beykoz*, s.31.

211 Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul,* (Tercüme ve tahşiye eden: Hrand D. Andreasyan, Yeni notlarla yayıma hazırlayan: Kevork Pamukciyan), Eren Yayıncılık, İstanbul 1988, s.270.

212 Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, s.95-96.

213 "Günden Güne Sönen Bir Güzellik Boğaz'ın İncisi: Beykoz", *Son Saat*, 30 Mart 1949 (TT-501591).

lenen su ihtiyacı için "kurtarıcı rol" oynadığını gösterir. Nitekim ilk defa, Kanuni'nin Hasodabaşısı Behruz Ağa tarafından 16. yüzyılda yaptırılan çeşme, I. Mahmut döneminde ise Gümrük Emini İshak Ağa tarafından yeniden olmak üzere ikinci kez inşa edilmiştir. Dolayısıyla bugünkü hâli ile yenilenerek yapılan bir çeşme olduğu anlaşılıyor. İlk yapılan çeşmenin suyunun kesilmesi üzerine perişan olan halk[214] I. Mahmut'a müracaat ettiğinde, padişah da bu iş için İstanbul Gümrük Emini İshak Ağa'yı görevlendirir. Oldukça büyük mekânı ve kare planıyla kâgir olarak inşa edilen çeşmeye kayda değer bir meblağ harcanmış, adını da bânîsinden almıştır. Hayırsever İshak Ağa'nın Beykoz Çayırı'nda iki ve Kireç Burnu'nda da bir olmak üzere Beykoz'da üç çeşmesi daha bulunmaktadır ki ileride bunlardan bahsedilecektir.

İshak Ağa Çeşmesi içindeki kitabe ve lüleler
(Kaynak: Beykoz Belediyesi Fotoğraf Arşivi)

214 İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi,* (Haz: Ziya Yılmazer), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s.224.

Çeşmenin Kitabesi, Mimarî ve Estetik Özellikleri

18. yüzyılın sonlarında İshak Ağa Çeşmesi, İnciciyan tarafından "deniz kıyısında güzel bir çeşme" olarak tarif edilir[215]. Merhum sanat tarihçimiz Semavi Eyice ise İstanbul'da ve belki Türkiye'de tek örnek olarak nitelediği bu çeşmeyi, Beykoz'u süsleyen en önemli, başka hiçbir yerde olmayan *eşsiz bir sanat eseri ve su anıtı* olarak kabul eder[216]. Enis Karakaya da "*İstanbul'da bir eşi bulunmayan ve mimari yapısıyla antik devrin anıtsal çeşmeleri (nimfeum) havasında olan bir çeşmedir*" der[217]. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde bazı tamir ve düzenlemelerin yapıldığı İshak Ağa Çeşmesi, genel olarak orijinal hâliyle günümüze kadar gelebilmiştir. İSKİ tarafından, Mimar Ekrem Hakkı Ayverdi'nin nezaretinde yapılan son tamirlerden birinde, özellikle tavan, kemer ve duvarlardaki orijinal kalem işi süsleri ve nakışları bakımından çeşmeye özgün şeklinin kazandırılması amaçlanmıştır[218].

Kare planlı çeşmenin eni 8 metre, yüksekliği ise 4 metre olup çeşmenin ön tarafında zarif mermer sütunlar ve kesme taştan kemerlerin oluşturduğu revakların üzerinde duran oldukça geniş bir saçağı vardır. Fotoğrafını almaya gittiğimizde lülelerin sekizinden su akmaktaydı. Ancak genel olarak, ikisi büyük olmak üzere çeşmede mevcut 10 adet tunç oluktan (lüle) uzun bir tekneye su aktığından buraya "Onçeşmeler" de denmektedir.[219] Büyük mermer plakalarla kaplanmış ön cephe üzerinde yer alan bu olukların bulunduğu alan, çeşme zemininden bir hayli aşağıda bulunduğu için buraya dokuz ayak merdivenlerle inilerek gidilmektedir.

215 G. V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfiyeleri*, s.173.
216 Semavi Eyice, "Beykoz ve Tarih", s.36-37.
217 Enis Karakaya, "İshak Ağa Çeşmesi", C.4, s.195.
218 Ali Bilir, *Çeşmibülbüle Gizlenmiş Âbıhayat Beykoz*, s.91.
219 Dr. Saadi Nâzım Nirven, *İstanbul Suları*, s.235.

İshak Ağa Çeşmesi'nin 1940'lardaki eski ve özgün fotoğraflarından biri (Saadi Nazım Nirven, İstanbul Suları)

Beykoz'un merkezinde özel bir konumda bulunan, dahası yanında bütünleyici bir unsur olarak ulu bir çınarın da yer aldığı, tarihî olduğu kadar zarafetiyle de öne çıkan çeşmenin tek satırlık kitabesi vardır. Bu kitabe, güzel bir celî sülüs hatla Edirneli Mehmed Emin Efendi tarafından yazılmıştır. Kendisi, İshak Ağa'dan himâye görmüş olup aynı zamanda yine onun yaptırmış olduğu diğer çeşmelerin de kitabelerini yazmıştır[220]:

Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât

Es-Seyyid İshak Ağa

Emîn-i Gümrik-i Âsitâne

Sene 1159 (Milâdi 1746)

220 Ahmed Nezih Galitekin, *Beykoz Kitâbeleri-I*, s.61; Enis Karakaya, "İshak Ağa Çeşmesi", s.194.

Şair Nevres ise söylediği tarih kasidesine şu beyit ile son vermiştir:

Beykoz'ın buldı suyın yapdı bu dil-keş çeşmeyi (1159)

Şah-ı bâlâ-menzilet Sultân Mahmûd-ı Velî (1159)[221]

Çeşmenin Suyundan Faydalananlar

Yukarıda ifade edildiği üzere, İshak Ağa Çeşmesi'nin önemli bir özelliği, suyunun on ayrı oluktan, mebzul miktarda ve sürekli akmasıdır. İşte bu sebepledir ki, çeşme olağanüstü dönemlerde sadece Beykozluların değil, aynı zamanda Beykoz dışından olanların ve hatta uzaklardan gelen Avrupalıların dahi ilgisini çekerek onların içme suyu ihtiyacını karşılayan vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Nitekim çeşme, 19. yüzyıl başlarında, III. Selim devrinde Polonyalı Seyyah Edward Raczynski tarafından ziyaret edilerek daha sonra basılan seyahatnamesinde de anlatılır: "...*Bu yerde (Beykoz) geniş çınar ağaçlarının gölgelediği ve kemerli on sütun üzerine oturtulmuş bir şadırvan (taksim) gördüm. Su dört borudan akıyor ve ortada mermerle yapılmış küçük havuzu dolduruyor*"[222].

Gece gündüz durmadan akan bu su, Beykoz merkezinin bütün su ihtiyacını karşılayıp kasabaya hayat verdiği gibi, Boğaz'dan gelip geçen gemilerin tayfaları dahi fıçılarla gelip buradan su alırlardı[223]. Sürekli aktığı için kullanılmayan fazlalık su ise çeşmenin orta bölümünden Boğaz'a doğru adeta küçük bir ırmak oluşturarak, üstü örtülü bir kanal vasıtasıyla denize dökülürdü.

Boğaz'dan gelip geçen ya da İstanbul'a gelip giden gemiler, Antik Çağlardan beri genel ihtiyaçlarını ve özellikle de su ikmalini, sularının

221 Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme,* s.108; Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi-Alî Sâtı' Efendi-Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmî' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*, s.561.

222 *Edward Raczynski'nin Türkiye Seyahati Günlüğü*, (Çev. Sabire Arık), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s.108-109.

223 Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme*, s.109.

bolluğu ve lezizliğiyle bilinen Beykoz'dan yapmışlardır[224]. Tarihî kayıtlara geçen bir örneği Osmanlı döneminden, Kırım Harbi'nden (1853-1856) verelim: Bu savaşta, İstanbul kadar Beykoz da önemli bir konum üstlenmişti. Savaş esnasında, Çarlık Rusya'sına karşı Osmanlı Devleti ile birlikte savaşan İngiltere ve Fransa'nın donanmaları İstanbul'a gelerek Beykoz sahilinde demirlemişlerdi[225]. Fransız denizcilerinin Hünkâr İskelesi'nde top talimi yaptığı bu dönemde, yine Fransızlar Kanlıca'da geniş ve ferah bir yalıyı deniz hastanesi yapmıştı. Dahası, müttefik donanmanın subay ve erleri Boğaz'ın Tarabya ve Büyükdere ile birlikte Beykoz taraflarında da evler ve yalılar tutmuşlardı[226].

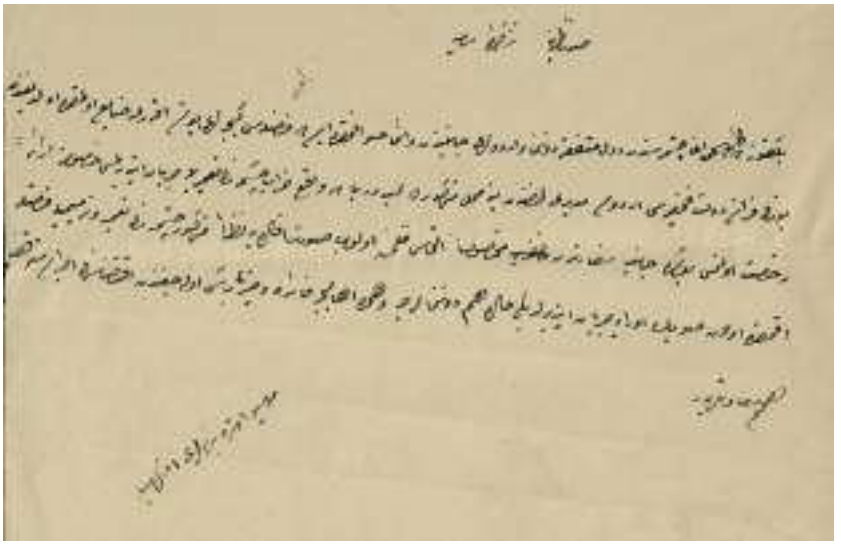

İshak Ağa Çeşmesi'nden boşa akan suyun, deniz kenarındaki harap çeşmenin tamir edilerek buraya akıtılmasına dair Osmanlı arşiv belgesi (BOA, HR.MKT, 126/24)

224 Philipp Anton Dethier, *Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl Sonu)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.89; Celâl Esad Arseven, *Eski İstanbul (Abidât ve Mebânisi)*, Haz. Dilek Yelkenci, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1989, s.75.

225 Hayr Simon Yeremyan, *İstanbul İzlenimleri,* s.311.

226 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Kırım Harbi Esnasında Boğaziçi", *İstanbul Armağanı 2: Boğaziçi Medeniyeti,* (Yay. Haz. Mustafa Armağan), İBŞB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.178.

Duckett'e göre, bütün bunlar Beykoz'un meşhur olmasını sağlayan gelişmelerdi[227]. Müttefik savaş gemileri ve askerleri ise su ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü İshak Ağa Çeşmesi'nden karşılamışlardı. Dahası, Fransız Ordusu Müdürü Mösyö Ötre, geceleyin boşa akarak zâyi olan suyun hem kendileri hem de ahalinin ihtiyacını yeterli biçimde karşılaması için deniz kenarında harap hâlde olan diğer bir çeşmenin tamir edilerek İshak Ağa Çeşmesi'nden boşa akan suyun da buraya akıtılmasını talep etmişti[228].

Yine savaş dönemiyle ilgili olan diğer bir örnekte ise Birinci Dünya Savaşı'nın olanca şiddetiyle devam ettiği bir sırada, 1917 yılı sonbaharında, Üsküdar ve Kadıköy'deki mektepler ve talebelerinin kuraklık nedeniyle gittikçe artan su ihtiyacı üzerine âcil tedbirler alınması gerekmişti. Bunun üzerine, İstanbul Vali Vekili Süleyman Kâni Bey imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Beykoz sahiline yakın bir mevkide bulunan İshak Ağa Çeşmesi'nin bolca akıp giden ve böylece zâyi olan fazla suyunun hortum ve borularla, sahile yanaşacak olan su dubalarına akıtılması, bu dubalar vasıtasıyla da Kuzguncuk'tan itibaren Üsküdar, Haydarpaşa ve Kadıköy semtlerine ulaştırılması, oluşacak nakil masrafları için de ahaliden cüz'i bir ücretin alınması, böylece halkın ve öğrencilerin su ihtiyacının biraz olsun karşılanması istenmiştir[229]

227 W. A. Duckett, "1850'lerde Boğaziçi Sahilleri", *İstanbul Armağanı 2: Boğaziçi Medeniyeti,* (Yay. Haz. Mustafa Armağan), İBŞB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.78.

228 BOA, HR.MKT, 126/24, 6 Kasım 1855.

229 BOA, DH.İ.UM.EK, nr. 41/50, 11 Muharrem 1336 (27 Ekim 1917).

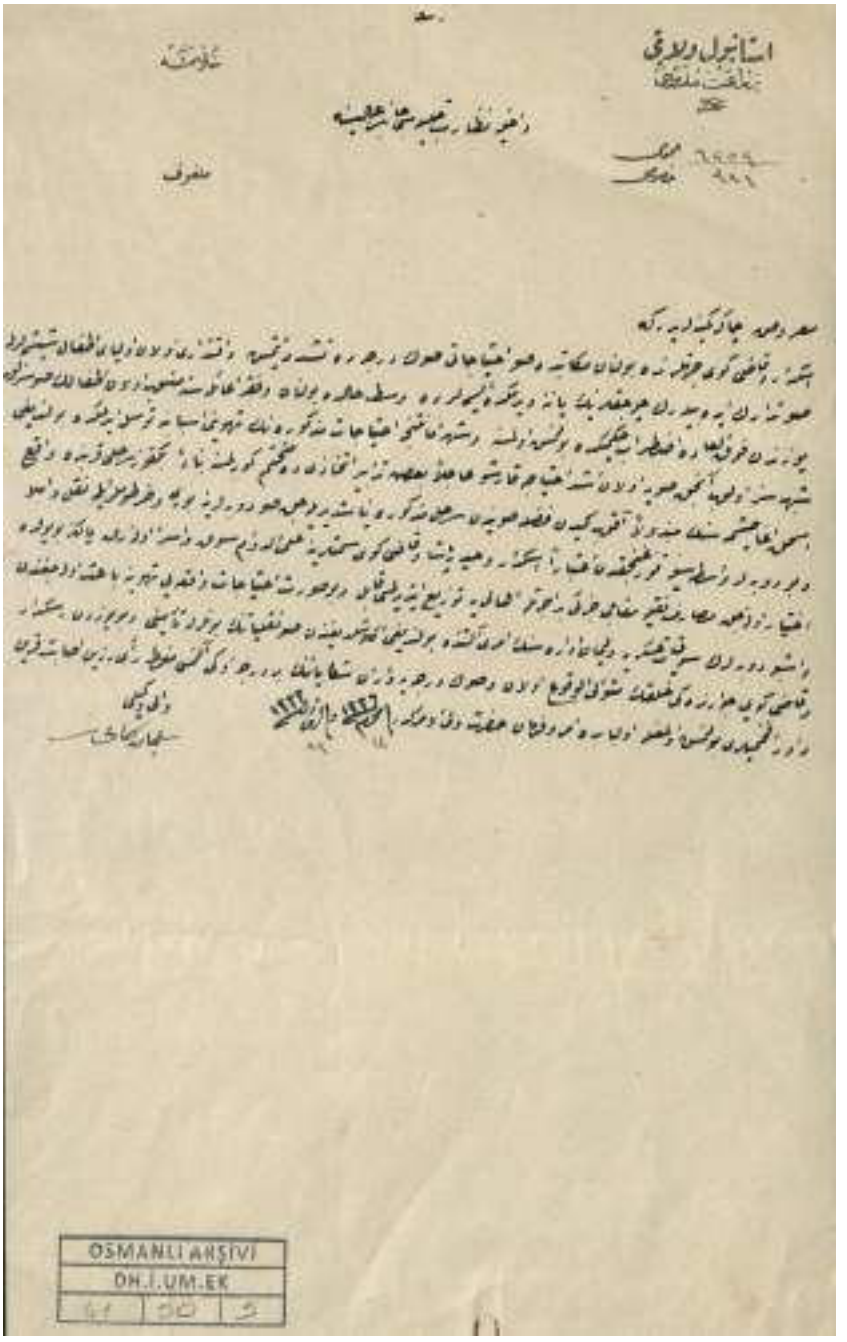

Üsküdar ve Kadıköy'deki mekteplerin şiddetlenen su ihtiyacının İshak Ağa Çeşmesi'nden temin edilerek dubalar ile nakledilmesine dair Osmanlı arşiv belgesi (BOA, DH.İ.UM.EK 41/50)

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere, birçok farklı kesimin su ihtiyacını karşılamasıyla ünlenen İshak Ağa Çeşmesi, Cumhuriyet döneminde de zaman zaman civardaki bazı müessese-lerin dikkatini celb ederek, bol ve gür olan suyunun bir kısmı kulla-nıldığından şikâyete konu olmuştur[230].

Çeşme suyunun, Beykoz'un meşhur paçasına da dolaylı yoldan katkı sunduğunu söyleyebiliriz. 1949 tarihli bir gazete yazısına göre, bu paçacı Onçeşmeler'in tam karşısında idi. Elli sene gece gündüz demeden bu işi yapan paçacı Eftim Usta, işkembe ve paçalarını durmadan bolca akan bu Onçeşmeler'in sularına bırakır, sabaha kadar orada yıkar ve böylece eşi bulunmaz bir paça yapardı. Bazen sadece bu enfes yemek için Beykoz'a gidenler, buraya ayak basar basmaz soluğu orada alırlardı[231]. Günümüzde, yine Onçeşmeler civa-rında olmak üzere Beykoz paçacıları bulunuyor ise de –Eftim Usta'nın işkembe ve paçalarını bu çeşmenin suyuyla yıkaması artık tarihe karıştığından olsa gerek- buralarda eski lezzeti bulmak maalesef pek mümkün gözükmemektedir.

Bir Kültür ve Sosyalleşme Mekânı Olarak İshak Ağa Çeşmesi

Pek bilinmeyen bir özellik olarak, 1903 yılına kadar Onçeşmeler'in üzerinde bir sıbyan mektebi bulunmaktaydı. Ancak, bu ahşap mektebin yanmasından sonra çeşmenin üzeri örtülerek bugünkü şeklini almıştır[232]. Bu görkemli ve estetik çeşmenin lülelerinden akan bol sular sebebiyle, çeşme ve çevresi 18. yüzyılın sonlarından itibaren meşhur bir nüzhetgâh (mesire, eğlence yeri) hâline geldiğinden, gece-gündüz demeden insanların toplanıp eğlendiği bir yer olma özelliğini taşımıştır[233]. "Yazlık bir eğlence yeri haline getirilmiş olan

230 "Beykoz'da İshak Ağa Çeşmesi ve Boğaziçi'nin Eski Su Tesisleri", *Turing Belleteni* (TT-502049).

231 "Günden Güne Sönen Bir Güzellik Boğaz'ın İncisi: Beykoz", *Son Saat*, 30 Mart 1949 (TT-501591).

232 Sema Kancan, *Unutulmuş Bir Boğaziçi Yerleşimi: Beykoz*, s.38.

233 Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi-Alî Sâtı' Efendi-Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmî' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*, s.560.

bu yerde toplanan halk, suyun etrafındaki üstü kapalı (saçaklı kısım) yerlerde oturup fışkıran suyun sesi ile şâd olurdu"[234]. Bu noktada sözü tekrar Polonyalı Raczynski'ye vermek gerekirse: "*...yazın çok sıcak günlerde yakın köylerin ahalisi burada buluşuyor ve serine konulmuş sedirler üzerinde, herhalde, hani Horatius'un 'ducere iucunda oblivia vitae' (Dert dolu hayatı unutmanın ne güzel şey olduğunu düşünün) adını verdiği bir ruh dinginliği hali içinde birkaç saatlerini geçiriyorlar*"[235] demek suretiyle, mekânın toplanma ve dinlenme yeri olma niteliğini lirik bir dille anlatır. Yine Raczynski tarafından çizilen aşağıdaki gravür de çeşmenin bilinen en eski tasvirlerinden biridir.

Beykoz'un meşhur paçasını yemeye giden halk bundan sonra da ilk iş olarak, İshak Ağa Çeşmesi'nin başında ve tarihi çınarları altında çubuk ve kahve içerlerdi[236]. Çeşmenin pek bilinmeyen bir özelliği de yapıldığı yıllardan itibaren uzunca bir süre kullanılan saçak altı mermerlerinin, üzerlerine hasır serilmek suretiyle namazgâh olarak kullanılmış olmasıdır[237]. Bu yönleriyle çeşmenin, Beykoz'un tarihinde ve gelişmesinde kayda değer bir katkısı olduğu, insanların hem su hem de eğlenme/dinlenme, toplanma, sohbet ve ibadet ihtiyaçlarını karşılayan önemli bir mekân hâline geldiği görülür. Bu müstesna konumuyla İshak Ağa Çeşmesi, İstanbul'un muhtelif insan ve toplum manzaralarına asırlar boyunca tanıklık eden bir mekân olmuş; Sema Kancan'ın ifadesiyle "Beykoz'da hayat âdeta Onçeşmeler ve onun etrafında dönmüştür[238].

Ünlü şairlerimizden Faruk Nafiz Çamlıbel'in doğrudan çeşmeyi anlattığı şiiriyle bahsi kapatmak isteriz:

234 P. Ğ. İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, Tercüme ve Notlar: Hrand D. Andreasyan, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1976, s.127.

235 *Edward Raczynski'nin Türkiye Seyahati Günlüğü*, s.109.

236 Balıkhâne Nâzırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s.126.

237 Orhan Erdenen, "Boğaziçi'nde Su ve Su Yapıları", s.160.

238 Sema Kancan, *Unutulmuş Bir Boğaziçi Yerleşimi: Beykoz*, s.30.

İshak Ağa Çeşmesi'nin bilinen en eski görüntülerinden biri olan Polonyalı seyyah Raczynski'nin gravürü (Edward Raczynski'nin Türkiye Seyahati Günlüğü, s.100).

İshak Ağa Çeşmesi

Nasıl her gün yayarsa davarını bir çoban,
Sürükler düşüncemi sükûndan tevekküle
Sekiz mermer direğe dayanmış bir şadırvan,
Bilek kalınlığında su akıtan on lüle...

Uzanır ezan vakti musluğa doğru yüzler,
İçinde bir mum yanan kâğıt fenerden sarı;
Ve her gelen sükûta ayrı bir sükût ekler,
Ve çağlar her tarafta Akif'in mısraları...

Bu yerde meyvalaşır uzletin baygın tadı,
Ve bir tas şarap olur bir yudum su bu yerde.
Kurnada ak köpükler bir güvercin kanadı,
Kumrunun dem çekişi, dönen sesler kemerde...

Gönlüm yaşar içinde sonu yok bir masalın,
Derim, mutlak bir pınar perisidir gördüğüm:
Çıplak ayaklarında tahtadan birer nalın,
Kollarında boyundan daha yüksek bir güğüm...

On lüleden fışkırıp mermeri oyan sular,
Asırlarca Kerem'in Aslı'yla dertleşmesi.
Mermer bir kalp önünde su kesilmiş duygular.
Bir gönül destanıdır İshak Ağa Çeşmesi!..

İshak Ağa'nın Beykoz ve Yalıköy'e Hayat Kaynağı Olan Diğer Çeşmeleri

İshak Ağa'nın diğer çeşmeleri, merkezdeki Onçeşmeler kadar büyük ve şaheser vasıflarda olmasa da farklı bir özellik olarak "sütun çeşme" görünümleriyle dikkat çekerler. Bunlardan yapılış tarihi bakımından en eskisi, İshak Ağa Meydan Çeşmesi ya da *Yalıköy Çeşmesi* adıyla bilinir. Bu eser, kendisine ait yalısının da üzerinde bulunduğu Ahmet Midhat Caddesi'nin Yalıköy kısmında, Yalıköy Mescidi'nin hemen önünde kendine yer bulmuştu.

Çeşmenin suyu, Yalıköyü Mahallesi'nin sağ tarafındaki sırtta bulunan kaynaktan gelir. Yapılış tarihi (1741/2) itibarıyla İshak Ağa'nın bina ettirdiği ilk çeşme olup suyu akmaktaydı[239]. Ancak yapılan tamirat ve tadilatlardan dolayı, kare planlı ve geniş saçaklı geleneksel görünümlü çeşme mekânı ortadan kalkarak yerine silindirik mermer sütun üzerine musluk konulmuş; bu sütun üzerinde

239 Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi-Alî Sâtı' Efendi-Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmî' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*, s.559.

kitabe ve ayrıca kavuğa benzeyen bir şekle yer verilmiştir. Beykoz Belediyesi tarafından yapılan yenilemeden (1999) sonra çeşme orijinal görüntüsünü kaybetmiştir. Üç satırdan meydana gelen çeşme kitabesinde ise şunlar yazılıdır[240]:

Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât

Es-Seyyid İshak Ağa

Voyvoda-i Galata, Sene 1154 (1741/1742)

İshak Ağa'nın 1749 yılında yine Yalıköy'de yaptırdığı bir başka çeşmesi, İshak Ağa Çeşmesi ya da *Terazi Çeşmesi* olarak bilinir. Çeşme, ünlü mesire yeri Beykoz Çayırı'nın orta yerindeki kır kahvesinin önünde yer alır. Çevresinde, büyük çınarlar göze çarpar. Eni yaklaşık 1 metre, boyu da 4 metre olarak, dört cepheli ve kare şekilli mermer bir sütun biçiminde inşa edilmiştir. 1970'lerde bir kanalizasyon çalışması esnasında kaybolan suyu, çeşmenin toprak seviyesinin altına indirilmesiyle tekrar akıtılmıştır. Son onarımı 2005 yılında gerçekleştirilen çeşme, çevre düzenlemesi de yapılarak eski özgün hâline kavuşturulmuştur[241].

Yalıköy'deki İshak Ağa Çeşmesi ya da Terazi Çeşmesi (Fotoğraf: Davut Hut)

240 Ahmed Nezih Galitekin, *Beykoz Kitâbeleri-I*, s.59.

241 Ali Bilir, *Çeşmibülbüle Gizlenmiş Âbıhayat Beykoz,* s.92; İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri-II (Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri),* s.354.

İshak Ağa'nın yine Beykoz'da yaptırdığı dördüncü çeşme ise İshak Ağa Çeşmesi ya da Palamar Çeşmesi olarak bilinir. Beykoz-Yalıköy'ün devamında Akbaba köyüne giden yolun başlarında, çınar ağaçlarının bulunduğu mesirededir. Suyu, karşılıklı bulunan iki lülesinden devamlı surette akmaktadır. Bir önceki gibi bu da mermerden kare şekilli bir çeşme olup üzerindeki celî sülüsle yazılmış kitabesine göre Hicri 1166 (Miladi 1752) tarihlidir[242].

Beykoz'un Merkezindeki Diğer Bazı Çeşmeler ve Sular

Ahmet Midhat Efendi Yalısı Arkasındaki Kethüda Çeşmesi

Beykoz-Yalıköy yolu üzerinde bulunan Ahmet Midhat Efendi'ye ait yalının hemen arkasında yer alır. Verilen fotoğrafta da görüleceği üzere, birçok yaşanmışlıkların mekânı olan ve ayrıca Sırmakeş suyuyla da özdeşleşen Ahmet Midhat Yalısı ile yan yana bulunması, yalı-çeşme ilişkisine ayrı bir anlam katmaktadır. Ancak çeşme, 1960'lı yıllarda, yol yapımı nedeniyle bugünkü yerine taşındığından bazı bozulmalar meydana gelmiştir. 2018 yılında İSKİ tarafından yapılan restorasyondan sonra suyu akmakta olup tamamıyla beyaz mermer kaplıdır. Fotoğraf almaya gittiğimizde, çeşme genel olarak bakımlı ve iyi bir kondüsyonda gözüküyordu.

Bir buçuk kıtalık kitabedeki, Şair Abdi'ye ait tarih beyti şöyledir:

"*Dedim itmâmını gûş eyledikde Abdiyâ târih*

Bu ayn-ı dil-güşâdan âb-ı zemzemdir olan icrâ"

242 İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri-II (Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri)*, s.354.

Kitabenin altında yer alan ayna taşı ise orijinal süsleri, kabartmaları ve zarafetiyle dikkat çeker. Defterdar Şıkk-ı evvel İskender Çelebi'nin kethüdası tarafından, 16. yüzyılın ilk yarısında (1533) yaptırıldığı bilinmektedir. Anadolu yakasının en eski çeşmelerinden biri olarak kabul edilir. Dört farklı yüzyılda; 1715, 1845, 1868, 1983 ve 2018 yıllarında olmak üzere kapsamlı tamirler görmüş ve ihya edilmiştir[243].

Kethüda Çeşmesi
(Fotoğraf: Davut Hut)

Mehmet Bey Çeşmesi (Sultaniye Çayırı Çeşmesi)

Namazgâh çeşmesi türünde olan bu çeşme, Beykoz'un önemli mesirelerinden olan Sultaniye Çayırı'ndaki namazgâhın yanında yer alır. 1763/4 yılında inşa edilen çeşme mermerden yapılmış olup sadeliği ve önündeki küçük havuzuyla dikkat çeker. Dört cephesi bulunmakla birlikte, bunların üçünde muslukları mevcuttur. 2005 yılında Beykoz Belediyesi ile Vakıf Suları'nın restorasyon çalışmaları neticesinde suyu tekrar akıtılmıştır. Üç beyitlik kitabesindeki tarih mısraları ise şöyledir[244]:

243 İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri-II (Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri)*, s.253, 255-256.

244 Ahmed Nezih Galitekin, *Beykoz Kitâbeleri-I*, s.85.

Zebân-ı lülesi atşâna Feyzî dedi târîhin

Zülâl akdı için bu çeşme-i mîr-i mükerremden

Sene 1177 (1763/4)

Meryem Hatun Camii Karşısındaki Çeşmenin Suyu (Şahinkaya Suyu)

Bu su, aynı adı taşıyan Beykoz merkeze bağlı Şahinkaya Tepesi'ndeki kaynaktan çıkar. Nitekim Şahinkaya kaynak suyu adıyla da bilinir. Su, Cumhuriyet döneminde Beykoz isale hattının yapılmakta olduğu 1950'li yıllarda yapılan çalışmalar neticesinde, yine Beykoz'un diğer suları olan Alibey, Yalıköy ve Palamar sularıyla birlikte tamamen fennî bir hâle getirilerek halkın hizmetine sunulmuştur[245].

PAŞABAHÇE VE CİVARINDAKİ KAYNAK SULARI

İncirköy Mahallesi ile komşu olan Paşabahçe'nin adını, Sultan İbrahim'in Veziriazamı olan Hezarpâre Ahmed Paşa'nın (17. yüzyıl) burada bulunan kasır ve bahçesinden (*Paşanın bahçesi*) aldığı tahmin ediliyor[246]. Reisülküttap ve kazasker gibi bazı devlet ricâlinin mazullerinin yalıları da burada bulunuyordu. Daha çok gayrimüslimlerin oturduğu bu semt, III. Mustafa'nın imar faaliyetleriyle birlikte devlet ricali ve Türkler tarafından da tercih edilmeye başlanmıştır[247]. Geçmişte şişe ve cam üretimiyle meşhur olan Paşabahçe'nin muhtelif yerlerinde türlü çeşmeler bulunmaktadır. Suları ise iyi olup ekseriyetle Göztepe'nin kolları durumundadır. Paşabahçe'nin çeşmelerinden başka, Gümüşsuyu ve Madensuyu adlarıyla iki adet şifalı suyu bulunmaktaydı[248].

245 T.C. İstanbul Sular İdaresi, *Sular İdaresi Faaliyetleri*, İstanbul 1958, s.9, 11 (TT-635053).

246 Çiğdem Aysu, "Paşabahçe", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 6, s.228.

247 M. Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi" (Tarih), s.258.

248 Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme*, s.110.

Gümüşsuyu (Ayios Kostantinos Ayazması)

Nirven'e göre, Paşabahçe'deki Sultaniye Çayırı'nın kuzeydoğusunda, bu çayırın üst tarafındaki Mezit Köyü ile Beykoz Korusu'nun altında Gümüşsuyu adıyla bilinen çeşmenin suyu; bu korunun Kavakdere tarafındaki kaynağından gelirdi[249]. Kaynağa, dar bir geçit ile varılırdı. Gezi ve eğlence yeri olan Sultaniye çayır ve mesiresine yakın bir mevkide bulunan Gümüşsuyu, geçmişte Boğaziçi'nin en iyi suları arasında yer alıyordu. Tek bir kaynaktan oluşan su, yazın temmuz ve ağustos sıcaklarında biraz azalmasına rağmen, şifalı ve hazmettirici özellikleriyle çok aranan bir su olarak tarif edilmiştir[250]. Cumhuriyet döneminde (1928) verimi 24 saat içinde 6 ton olarak ölçülmüştür ki, bu da Gümüşsuyu'nun düşük bir verime sahip olduğunu gösterir[251].

Gümüşsuyu sırtlarındaki Ayazma suyu
(Fotoğraf: Davut Hut)

249 Nazım (Nirven) Bey, "İstanbul Vilayeti Şehremaneti'ne Evkaf'dan Devr Olunan Sular", s.188.

250 Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme*, s.110.

251 "İstanbul ve Boğaziçi Suları" (TT-635056).

III. Selim suyun bulunduğu yere bir nişan taşı koydurarak çeşme ve sedirler inşa ettirmişti[252]. İstanbul suları hakkındaki meşhur risalesinde Muhammed Hafid Efendi, Gümüşsuyu'nun "*Sultâniye nâm teferrücgâh-ı enâmda (adlı mesirede) şâhik-i cebelde (yüksek tepede) bir ayazmadır. Eğerçi bu derecelerde rû-nümûn (görünen, meydana çıkan) ve mevzûn (ölçülü) lâkin mâ-i uyûndan (kaynak suyu) olmasıyla redâ'et ile meşhûndur (kötülük, bayağılık ile doludur?)*"[253] demek suretiyle geçmişte aslında bir ayazma (*Ayios Kostantinos Ayazması*) olduğunu belirtir. İlgili ayazmaya, çalışmamızın ayazmalar bölümünde ayrıca değinilecektir. Bu örnekten hareketle, İstanbul ve Beykoz'daki bazı kaynak sularının ve bu arada çeşmelerin, Bizans döneminden kalma tarihî birer ayazma olduğunu söylemek mümkündür.

Madensuyu

1914 yılına ait bilgilere göre Madensuyu, Paşabahçe'ye iki saatlik mesafede, doğuda ve Tepeköy isimli muhacir köyünün kuzeydoğusunda bulunuyordu. Yukarıda anlatılan Gümüşsuyu'na yakın bir mevkide bulunduğu ifade edilen Madensuyu, çok miktarda demiri içermekte olduğundan, güç verici olduğu vurgulanmıştır.[254] Bu yönüyle de ismiyle müsemma olduğunu, tıpkı adı gibi tam bir maden suyu niteliği taşıdığını söyleyebiliriz.

Mustafa Şerif Paşa Çeşmesi ve Suyu

Paşabahçe; Atatürk Parkı'nda, Paşabahçe Camii'nin arkasındaki ayazma seddi ortasında yer alır. Bu zarif çeşmenin suyu, Paşabahçe'nin Şehitlik mevkiine yakın bostan içindeki kaynaktan gelirdi. Çeşitli valiliklerden sonra Haremeyn (Hicaz) Şeyhülharemliğinde bulunan, Mevlevi tarikatına mensup Serasker İşkodralı (Arnavut) Mustafa Şerif Paşa tarafından 1841 yılında

252 Balıkhâne Nâzırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s.126.

253 Muhammed Hafîd Efendi, "Mehâhü'l-Miyâh: İstanbul'un Meşhur İçme Suları", s.248.

254 Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme*, s.110-111.

yaptırılmıştır. Tepesindeki süslü küresiyle dikkat çeken, mermer sütun şeklinde inşa edilen çeşmenin suyu kesiktir. Musluğun üst tarafında yer alan kitabesinde ise şunlar yazılıdır[255]:

"Ve minel mâi külle şey'in hayy

Ayn-ı cûdundan Serasker
Mustafa Paşa bugün

Verdi Paşabağçesi'ne
çeşme inşâdıyla şân

Menba'-ı feyz-i mürüvvetdir
ki cûy-i şefkati

Teşnegânı katre-i
eltâfıyla kâm-yâb

Su gibi ezberleyüb Sermed
kulu târîhini

Mustafa Paşa akıtdı
zemzem-âsâ âb u nâb

Sene 1257" (1841)

Mustafa Şerif Paşa Çeşmesi

255 İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri-II (Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri)*, s.436, 438; *Ahmed Nezih Galitekin, Beykoz Kitabeleri-I*, s.79.

Sinan Ağa Çeşmesi Suyu

İncirköyü'nde bulunan Sinan Ağa Çeşmesi'nin suyu, İncirköyü'nün üst tarafında bulunan tarladaki kaynaktan gelirdi. İncirköyü vaktiyle incirlik olduğundan bu adı almıştır. 16. yüzyılda, Petrus Gyllius da yakınındaki incir ağacından dolayı Rumca Sykia (İncirköy) adı verilen ve suyu hiç kesilmeyen bir kaynaktan bahseder ki bu, muhtemelen Sinan Ağa Çeşmesi'nin suyunu sağlayan kaynaktı[256]. 18. yüzyılın sonlarında, Ermeni yazar İnciciyan ise suyun, bir hekim ve ilaçtan daha çabuk etkisini gösteren şifa verici özelliğini öne çıkarır:

"*Bulunmaz suyu şifa verici*

Bir hekimden ve ilaçtan daha çabuk,

Dik tepelerde kalıntıların

Çukur yerlerinden gelir fışkırıp"[257]

III. Mustafa Camii Büyük Memba Suları ve Çukurçeşme Üzerindeki Çeşme-Ayazma Kavgası

Osmanlı Padişahı III. Mustafa tarafından 1177/1763-64 yılında yaptırılan bu çeşme, aynı padişah tarafından inşa ettirilen Paşabahçe Camii'nin arka tarafında bulunan ayazma seddinin kenarındaki çukurda bulunur[258]. Bugünkü lokasyona göre ise Atatürk Parkı'nın hemen önünde, -daha doğrusu çukur sıfatına da uygun olarak- alt tarafında yer alır. Gerçekten bir çukurda bulunduğu ve kitabesinde de bu ibâre yer aldığı için "Çukurçeşme" adıyla bilinir.

Tanışık'ın 1940'lara dair verdiği bilgiye göre çeşme, bu tarihlerde sık ağaç dallarının gölgesi altında hoş bir manzarası olan mamur

256 Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı,* (Latinceden çeviren: Erendiz Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s.208-209, 214.

257 G. V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfiyeleri*, s.172.

258 Ayvansarayi'ye göre, aynı mahalde bir ma-i leziz çeşmesinden başka Çukurçeşme'nin inşası buyrulmuştu. Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi-Alî Sâtı' Efendi-Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmî' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*, s.563.

bir çeşmeydi. Ancak, günümüz şartları itibariyle bu ağaçlar ve mamurluk ortadan kalkmış gibidir. Görmek için ziyaret ettiğimiz bu mekân, yine de Paşabahçe'nin merkezinde yer alarak soluklanacak küçük bir meydan görüntüsündedir. Sonradan konulduğu anlaşılan küçük kitabesinde ise yalnızca "Mustafa-yı sâlis (Üçüncü Mustafa) hayrâtından çukur çeşme-1177" (1763/1764) yazılıdır[259].

Çukurçeşme'nin kitabesi
(Fotoğraf: Davut Hut)

1904 yılı Eylül ayında, III. Mustafa'nın Paşabahçe'deki cami-i şerifine ait "büyük memba suyu"na yapılan bir müdahale, dönemin Osmanlı arşiv belgelerine yansımıştır. Buna göre, padişah tarafından yaptırılan camiye, "büyük memba suları" adıyla kaynak suları da tahsis edilmişti. Bu tarihte, civardaki diğer bir suyolunun da sahibi olan –Çubuklu Kaynak Suyu bahsinde zikredilen- Börekçi Hasan Efendi tarafından, toprak künkler döşenmek suretiyle kaynak sularına müdahale edilerek camiye ulaşması engellenmişti. Alınan Şura-yı Devlet (Danıştay) kararı üzerine II. Abdülhamit tarafından çıkarılan bir irade (ferman) ile söz konusu müdahalenin önlenmesi ve vakfedenin (III. Mustafa) koyduğu şartlar gereğince bu kaynak suyunun akıtılması gerekiyordu. Ancak ahalinin verdiği bir dilekçe ile gerçekleşen müdahalenin henüz önlenmediği bildirilerek şikâyette bulunulmuştur. Şehremaneti (Belediye), Evkaf, Zaptiye ve

259 İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri-II (Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri),* s.360.

Dâhiliye Nezaretleri ile Sadaret (Başbakanlık) arasındaki yazışmalar çerçevesinde ve alınan karar gereğince, yapılan müdahalenin önlenerek suyun eskisi gibi akıtılması amacıyla Polis Komiseri Hamdi Efendi ile halktan bir-iki kişi daha bölgeye gönderilerek döşenen künklerin parçalanmasına başlanmıştır. Böylece söz konusu vakfın hukuku da korunmuş oluyordu. Ayrıca, suyun dışarı akmasının önlenerek halkın istifadesine sunulması için Paşabahçe'ye nakledilmesi amacıyla bir kısım inşaat çalışmalarına da başlanmıştı[260].

Sayfa 162'de verilen görselde de görüldüğü gibi çeşmenin konumu için verilen "ayazma seddinin kenarındadır" ifadesi, burasının bir ayazma ile bitişik olduğunu göstermektedir. Nitekim Çukurçeşme'nin suyu da hemen yanındaki ayazmadan (Paşabahçe Ayia Kiryaki Ayazması) gelmektedir. Her ikisi de tatlı su kaynakları üzerinde yer aldığına göre, İstanbul ve/veya Beykoz çeşmelerinden bazılarının ayazmalarla yan yana yahut da bu çeşmelerin/kaynakların geçmişte ayazma olabileceklerini akla getirmektedir. Tam da böyle bir konuma sahip olması nedeniyle Çukurçeşme de zaman zaman zorla ayazma yapılmak istenmiş; bu da Müslüman ve Hristiyan tarafların kavgasına, çatışmasına yol açarak yörede karmaşa ortamının doğmasına neden olmuştur.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu teşebbüslerden biri, 1911 yılı Haziran ayında gerçekleşmişti. Buna göre, Paşabahçe'de Sultan III. Mustafa Han'ın evkafından olarak ihya ettiği (*ihya-gerdesi*) Çukurçeşme, Paşabahçe'nin Hristiyan (Rum Ortodoks) ahalisi tarafından bir ayazma olarak ihdas edilmiş, Çukurçeşme'nin suyu da "ayazma suyu" diye gasp edilmişti. Yukarıda belirtildiği üzere, iki tarafın aynı beldede yaşıyor olmasını gösterircesine Çukurçeşme'nin suyu gerçekten de bitişiğindeki ayazmadan geliyordu. Bu müdahaleye tepki gösteren Paşabahçe'nin Müslüman ahalisinin verdiği arzuhale göre, Beykoz Kaymakamlığı'ndan alınan izinle çeşmenin tamirine başlanmış ise de Hristiyanlar, vakfedenin (III. Mustafa) adının yazılı olduğu kitabeyi kırmaya cüretle kadîm suyolunu da tahrip etmişlerdi. Neticede, Müslüman-Hristiyan ilişkile-

260 BOA, DH.MKT. nr.870/76, Receb sene [1]322 (19 Eylül 1904).

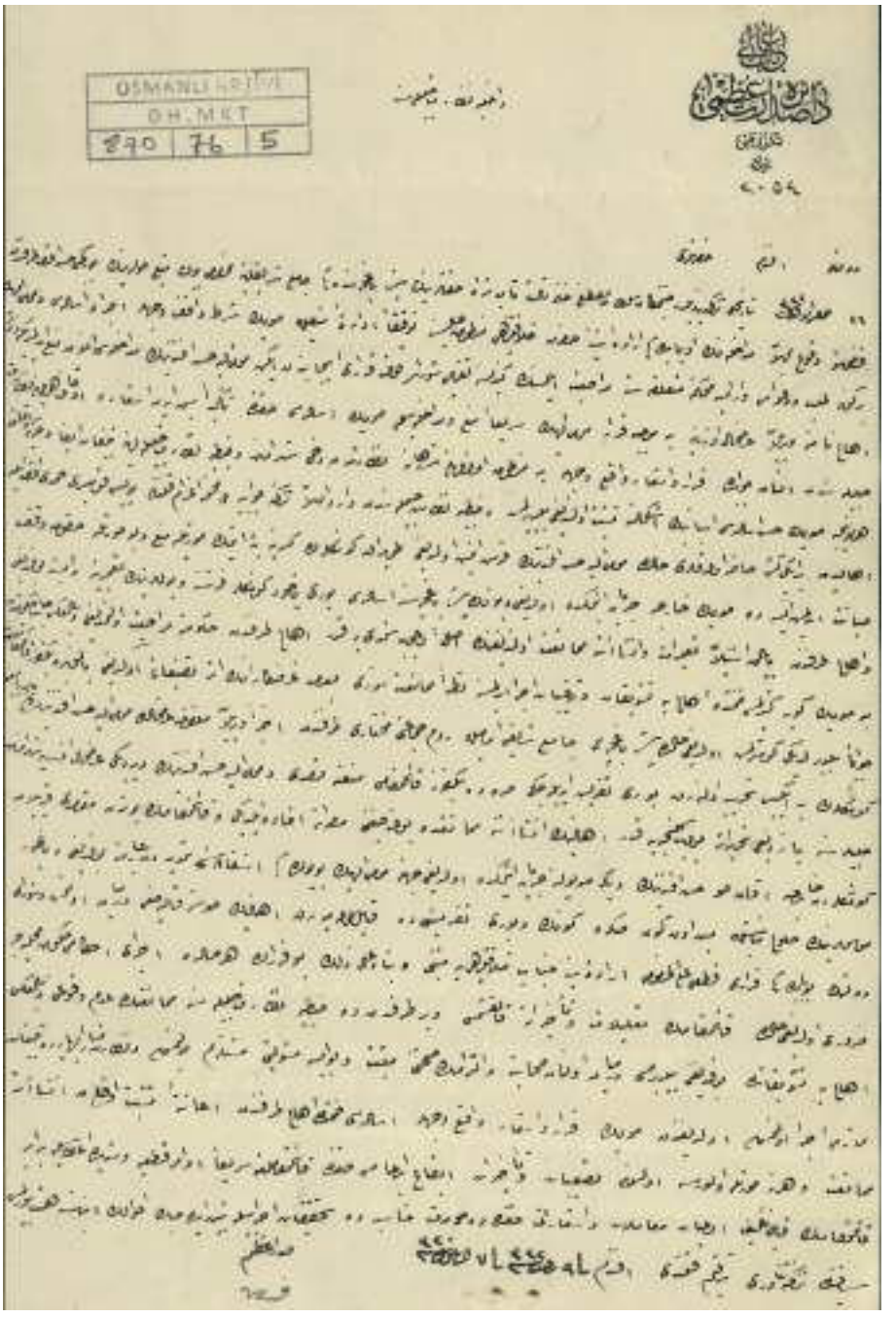
OSMANLI ARŞİVİ
DH.MKT
870 76 5

III. Mustafa'nın Paşabahçe'de bulunan cami-i şerifine ait büyük memba suyuna yapılan müdahalenin önlenerek suyun camiye ulaştırılması hakkında Osmanlı arşiv belgesi (BOA, DH.MKT, nr.870/76)

Ayazma seddi kenarındaki çukurda yer alan Çukurçeşme ve sol yanındaki ayazma

rinin giderek gerginleşmesi üzerine Dâhiliye Nezareti, Evkaf Nezareti ve İstanbul valiliğinden gerekli inceleme ve muamelenin yapılmasını istemiştir[261]. Uzun uğraşlar sonucunda, söz konusu müdahale engellenerek düzen ve asayiş tekrar sağlanabilmiştir.

Benzer bir diğer teşebbüs de 1919 yılının yaz aylarında meydana gelmiştir. Bilindiği üzere, bu tarih, I. Dünya Savaşı'nı sonlandıran Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu topraklarıyla birlikte İstanbul'un da İtilaf devletlerince fiilen işgal edilmiş olduğu; bu yönüyle de bazı yerel Hristiyan grupların durumdan cesaret alarak şımarık davranışlar gösterdiği bir döneme denk gelmektedir. Bu olayda da yine Sultan III. Mustafa Han Vakfı'ndan olan Çukurçeşme, bu sefer Paşabahçe Kilise Ruhani Reisi Hristo Gonos Efendi'nin girişimiyle ayazmaya çevrilmişti. Oysaki İslam hayır eserlerinden olan bu çeşmenin tahribi ve yıkılması hakkında Paşabahçe Müslüman

261 BOA, DH.İD nr.41/17, 9 Haziran sene [1]327 (22 Haziran 1911).

halkı adına olmak üzere Reşadiye Mahallesi Muhtarı Baha Bey ile Halil Kaptan, iki gün zarfında bu konuda herhangi bir şey yapılmazsa, ahalinin kolluk kuvvetlerini dikkate almayıp hücum ederek "muhdes ayazma"yı yıkacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine, taraflara bazı nasihat ve ihtarlar yapılmıştır. Daha sonra da Polis Umum Müdürü Mehmet, konunun önemi ve aciliyetinden dolayı gerekli muamelenin süratle emir ve tebliğini, Dâhiliye Nezareti'ne arz etmiştir[262].

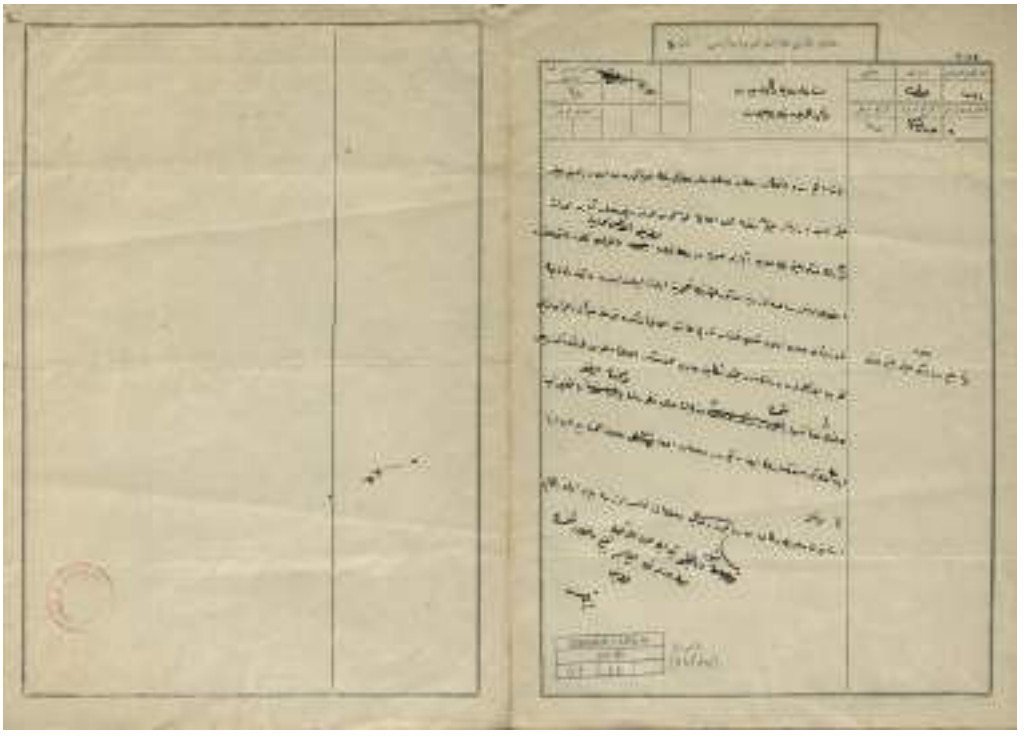

Paşabahçe'de III. Mustafa evkafından Çukurçeşme'nin ayazma suyu denilerek gasp ve kitabesinin tahrip edilmesine dair Osmanlı arşiv belgesi (BOA, DH.İD 41/17)

Yukarıda izah edilen hâdiselerden sonra, tekrar eski konuma dönülmüş olsa da daha çok Ortodoks Hristiyanlık kültürünü yansıtan

262 BOA, DH.MB.HPS.M. nr.38/70, 1 Temmuz se [1]335 (1 Temmuz 1919).

ayazmalar ile İslam kültürünü yansıtan çeşmelerin, tarihî süreklilik içerisinde birçok müşterek noktaları paylaştıklarını söyleyebiliriz. Zaman zaman bu dinî ve kültürel unsurları paylaşamamaktan kaynaklanan anlaşmazlıkları da sözünü ettiğimiz müştereklikler bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

Safiye Sultan Çeşmesi

Padişah II. Mustafa'nın hayırsever kızı Safiye Sultan tarafından Hicri 1194 (Miladi 1780) yılında kesme taştan yaptırılmış olan çeşme, Paşabahçe-Tepeköy arasında, Paşabahçe Ahmet İnal Anadolu Lisesi'nin yanında bulunmaktadır. Çeşmenin arkasında, hâlen suyun akmasını sağlayan oldukça büyük bir su haznesi ve de terazisi vardır. Çeşme 2013 yılında restore edilmiştir.

Geçirdiği tamiratlar nedeniyle özgünlüğünü kaybeden çeşmenin üst tarafında bulunan kitabesinde ise şunlar yazılıdır[263]:

Sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât merhume ve mağfûre

Safiye Sultân bint-i Gâzî Sultân Mustafa Hân-ı sânî

Gaferallâhu lehâ ve li-vâlideyhimâ, sene 1194

(1780)

263 İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri-II (Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri)*, s.378.

Safiye Sultan Çeşme ve Kitabesi

Boğaziçi'nin Seçkin Semti Kanlıca'daki Sular ve Çeşmeler

Kanlıca, Suları ve Çeşmeleri

Kanlıca, muhtemelen adını burada kullanılan kağnı (*kanlı*) arabalarından ya da Boğaziçi meskenlerinin ayırt edici özelliklerinden biri olan kan kırmızısı (*aşıboyalı*) yalıların çokluğu nedeniyle almıştır. Doğal güzelliklerinden dolayı, eskiden beri Boğaziçi'nin en seçkin semti, mesire ve sayfiye yeriydi Kanlıca. Nitekim, dillere destan yoğurdu ve Boğaziçi Medeniyeti'nin ayrılmaz bir parçası olan mehtap âlemleri[264] ile meşhur Kanlıca'sı, Osmanlı kadar Bizans ileri gelenleri için de gözde bir sayfiye idi[265]. Kanuni devri ricâlinden İskender Paşa'nın yaptırdığı camii, medrese ve hamam ile imarında önemli rol oynadığı Kanlıca, Osmanlı devlet ricâlinin her devirde rağbet ettiği bir yer olmuştur. Kazasker Hasan Tahsin tarafından bir çiftlik olarak kurulan Kavacık da Körfez ile birlikte Kanlıca'nın gözde mesireleri arasındaydı. 1837'de burada bir havuz ve çeşme yaptırılmıştır[266]. Böylece, Osmanlı'dan günümüze hep bir cazibe merkezi olan Kanlıca, ressam ve müzecimiz Osman Hamdi Bey ile Sadri Alışık ve Türker İnanoğlu ve daha başka ünlülerin de yaşadığı, Boğaziçi ve Beykoz'un en nâdide semtlerinden biri sıfatını kazanmıştır.

Kanlıca, daha önce genişçe anlatılan Göztepe memba suyu başta olmak üzere, semtin sırtlarından çıkan kaynak suları yönünden oldukça zengindi. Nirven'in tespitlerine göre, Marmara yönüne bakan Kanlıca tepelerindeki kaynaklardan çıkan sular, Mihrabat yokuşu inişinde yer alan bir bostanın içinde mevcut 6 m derinliğindeki bir bacada toplandıktan sonra 5-6 metrelik bir galeriyle Mihrabat Caddesi'ne çıktıktan sonra 30 metre devamla bir maslakta son bulur. Buradan sonra da pik boru vasıtasıyla 60 metre ilerideki

264 Musikî fasılları eşliğinde, kayık ve sandalların iştirak ettiği Kanlıca Körfezi'ndeki mehtap âlemlerinin tarihî ve edebî bir anlatımı için bkz. Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, YKY, İstanbul 2006.

265 Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme,* s.114.

266 M. Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi" (Tarih), s.258-259.

Ayşe Kadın Çeşmesi'ne akar[267] ki, bu, Kanlıca sularının ilk çeşmesidir. Sistem devam ederek Çinili İskele ve İskender Paşa çeşmelerine de su sağlardı.

Kanlıca'nın Çubuklu'ya bakan Muhacir Mahallesi'ndeki sırtlarından çıkan bir diğer kaynak ise İskele Meydanı'na gelmekteydi. Ancak Saadi Nazım Nirven'e göre bu sulara evlerin atık suları ve yağmur vs. dışarıdaki sular da karıştığından, 1940'lı yıllarda halk tarafından kullanılamaz hâle gelmişti[268].

Yazıcı Çiftliği Kaynak Suyu

Kanlıca'daki Yazıcı Çiftliği dâhilinde bulunan bu sudan, Göztepe Suyu anlatılırken kısaca bahsedilmişti. Çok lezzetli, hazmettirici ve idrar söktürücü olduğu ifade edilen kaynak suyunun içinde bulunduğu Yazıcı Çiftliği, ıhlamur, dişbudak ve akasya ağaçlarının süslediği güzel manzaralı bir mesire olup 1920'li yıllara kadar buraya hava almaya ve gezmeye gelenlere ev sahipliği yapıyordu. Ancak, Abdürrahim Cabir Vada'nın anlatımına bakılırsa, 1940'lara gelindiğinde çamur deryası hâlini almış ve kaynağının kırık künkünden akan suyundan başka bir şeyi kalmayan korkunç bir mahal hâlini almıştı. Aynı dönemde, Kanlıca'ya 45 dakika mesafede bulunan Yazıcı Çiftliği binası da çoktan harabeye dönüşmüştü[269].

Mahmut Aziz Bey Çeşmesi (Kanlıca Çeşmesi)

Kanlıca'daki dağ sularının beslediği bu çeşme, bulunduğu sokağa da adını veren Kanlıca Çeşme Sokağı'nın bir ucunda yer alır. Mısır Kapıkethüdası Mahmut Aziz Bey'in Kanlıca'daki yalısına tepelerden gelen suların artan kısmı buraya akıtılmak üzere Hicri 1297 (Miladi 1880) yılında yaptırılmıştır.

267 Dr. Saadi Nâzım Nirven, *İstanbul Suları,* s.234; Kazım Çeçen, "Kaynak Suları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, s.509.

268 Dr. Saadi Nâzım Nirven, *İstanbul Suları*, s.234-5.

269 Abdürrahim Cabir Vada, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihi*, s.97.

Kara taştan inşa edilen çeşme kare planlı olup başta yol inşaatı, amaç dışı kullanım, hatalı tamirat ve bakımsızlık gibi nedenlerle harabeye dönüşerek çeşme olma niteliğini büyük ölçüde kaybetmiştir[270].

Mehmet Sait Efendi Suyu ve Çeşmesi

Kanlıca Yenimahalle'de, Hacı Muhiddin Caddesi ile Fikirtepesi Sokağı'nın birleştiği yerde, yolun ortasında bulunan bu çeşme, Kadıasker Hayatizâde Mehmet Sait Efendi tarafından, (Hattat Medhi tarafından yazılan küçük kitabesine göre) Hicri 1194 (Miladi 1780) yılında yaptırılmıştır[271]. Yüksekliği 2.60, genişliği ise 3.50 metre olan dikdörtgen şeklindeki kiremit örtülü haznesiyle dikkat çeken çeşmenin suyu akmaktadır.

Mehmet Sait Efendi Çeşmesi
(Fotoğraf: Davut Hut)

270 Ali Bilir, *Çeşmibülbüle Gizlenmiş Âbıhayat Beykoz,* s.97.
271 İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri-II (Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri),* s.378.

Tanışık'a göre çeşmenin 50 metre kadar ilerisinde, yoğun sarmaşıklarla görünmez hâle gelmiş olan yüksekçe bir su terazisi de bulunuyordu. Taş ve tuğla karışımından inşa edilmiş olan bu terazi dahi Mehmet Sait Efendi tarafından yaptırılmıştı. Aynı kişinin Kandilli-Vaniköy yolu üzerinde bir çeşmesi daha mevcuttur.

Halepli Çeşmesi

Çeşme, Kanlıca (İskender Paşa) Camii kapısından itibaren 165 metre mesafede ve Anadoluhisarı'na giden yol üzerinde kendi adıyla anılan sokağın başındaydı. 3,50 metre yüksekliğinde, 2,47 metre genişliğinde ve 3,15 metre eninde olan çeşmenin bânîsi ve inşa tarihi belli değildir. Eski çeşme hazneli ve uzun görünümlü iken 1931 yılındaki yol yapımı sırasında, İstanbul Belediyesi tarafından betonarme olarak yeniden yaptırılmıştır. Günümüzde mevcut olan ancak musluğu bulunmayan ve suyu akmayan bu eser, mimari ve estetik açılardan da dikkate değer bir özellik taşımamaktadır.

Halepli Çeşmesi
(Fotoğraf: Davut Hut)

Abdürrahim Cabir Vada'nın 1940'lara dair tespitlerine göre[272], çeşmenin suyu bol ve tatlı olup çay hazırlanması için sarnıç suyundan daha elverişliydi. Kaynağı ise Şekibe'nin tasarrufunda bulunan ve eskiden Karlık Bayırı olarak adlandırılan arazinin mezarlık yoluna bakan köşesine yakın mevkide kazılmış olan bir kuyu idi. Bu kuyunun

272 Abdürrahim Cabir Vada, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihi*, s.93.

dibinden itibaren döşenmiş olan künkler, yolu takip ederek Saffet Paşa Yalısı'nın arkasındaki bahçe içinden geçerek Halepli Çeşmesi'ne gelirdi.

Kavacık Çeşmesi

II. Mahmut döneminin sonlarında, Hicri 1253 yılında (Miladi 1837/8) yapılan bu çeşme, 1.80 metre yüksekliğinde ve dört köşeli olup tarihî Kavacık Çiftliği'ndeki havuzun kenarında yer alır. Kavacık'ın da bânisi olan Hasan Tahsin Bey tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir.[273] Geçmişte suyu bolca aktığı bilinmekle birlikte, bugünkü durum tersinedir. Beykoz ve çevresinde diğer örnekleri de görülebilen "sütun çeşme" tipinin özgün örneklerinden biridir. Tepe noktasında, dört yöne dağılan ta'lik hatlı tarih kitabesi mevcuttur. Çeşmeyi çevreleyen dört adet yalağa akan sular, bir kanal vasıtasıyla da buradaki (bugün harabe halde bulunan) havuza akıyordu.

Kanlıca'daki Diğer Sular ve Çeşmeler

Suları bol olan Kanlıca'da yukarıdakilerden başka çeşme ve sular da bulunmaktadır. Bunlardan Kanlıca Emin Ağa Çeşmesi'nin suyu, Kanlıca Körfezi'nin güney tarafındaki sırtta bulunan kaynaktan gelirdi. Ruznameci İsmail Efendi Suyu, Kanlıca'daki Fikir Tepesi'nden; Kanlıca İskender Paşa Camii çeşmeleri suyu ise Çubuklu tarafındaki sırtın altındaki kaynaktan çıkmaktaydı. Bunların dışında yine Kanlıca'da bulunan Ayşe Kadın ve Çinili gibi kaynak suları da aynı adı taşıyan çeşmelerden akmaktadır[274].

273 Ali Bilir, *Çeşmibülbüle Gizlenmiş Âbıhayat Beykoz*, s.94.
274 Orhan Erdenen, "Boğaziçi'nde Su ve Su Yapıları", s.151.

Anadoluhisarı, Göksu ve Küçüksu Mesiresindeki Sular, Çeşme ve Ayazmalar

"Asya'nın Tatlı Suları": Göksu ve Küçüksu Vadisi'ndeki Sular

İstanbul'un fethinden önce de Türklerin meskûn olduğu Anadoluhisarı (Güzelcehisar), Boğaz'da Göksu Deresi'nin döküldüğü yerde kurulmuş olup aynı adı taşıyan mahalle, kısmen Kavacık ve Göztepe taraflarını da içine alır. Diğer adıyla Güzelcehisar, Türklerin Boğaziçi'ndeki ilk eserleri ve dayanak noktası sıfatını hâiz olarak; Göksu mezarlığı ile ilk kabristanına, en eski yalısı ile namazgâhına da komşuluk eder. Semtin zengin su kaynaklarına ise ayrıca değinmek gerekir. Geçmişte önemli birer mesire yeri olan Göksu ve hemen aşağısındaki Küçüksu dereleri ile civarda bulunan çok sayıda gür su membaları ve ayrıca ayazmalar, Batılı kaynaklarda "Asya'nın Tatlı Suları (Göksu Vadisi)" olarak geçer[275] ki, bu tanımlama bile yörenin sularıyla ne kadar meşhur olduğunu gösterir.

Kutsal sayılan bu su kaynakları, zamanla, Ortodoks Bizanslılar tarafından günahlardan arındırıcı ve şifa verici olduklarına inanılan birer ayazmaya dönüştürülmüştür. Nitekim ileride ayazmalar bölümünde değinileceği üzere, panayırıyla meşhur Göksu Panayia (Meryem Ana) Ayazması, bu şekilde ortaya çıkan ayazmalar arasında kuşkusuz en meşhuruydu. Bol olan su kaynaklarının yanı sıra geniş ve yemyeşil çayırları ve kahvehaneleri, mısırcıları, tabii güzellikleri ve piyade adı verilen kayıklarla derenin içlerine kadar gidilerek eğlenilmesi, şenlikler, mehtap sefaları, tuluat ve ortaoyunu temsilleri ve ayrıca başta II. Mahmut olmak üzere padişahların buraya rağbet göstermesi, 18 ve 19. yüzyıllarda Göksu çayırı ve çevresini İstanbul'un

275 Pierre de Tchihatchef, *İstanbul ve Boğaziçi*, (Çev. Ali Berktay), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s.19, 43; Julia Pardoe, *Sultanlar Şehri İstanbul*, (Çizimler: W.H. Barlett, çev. M. Banu Büyükkal), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.495.

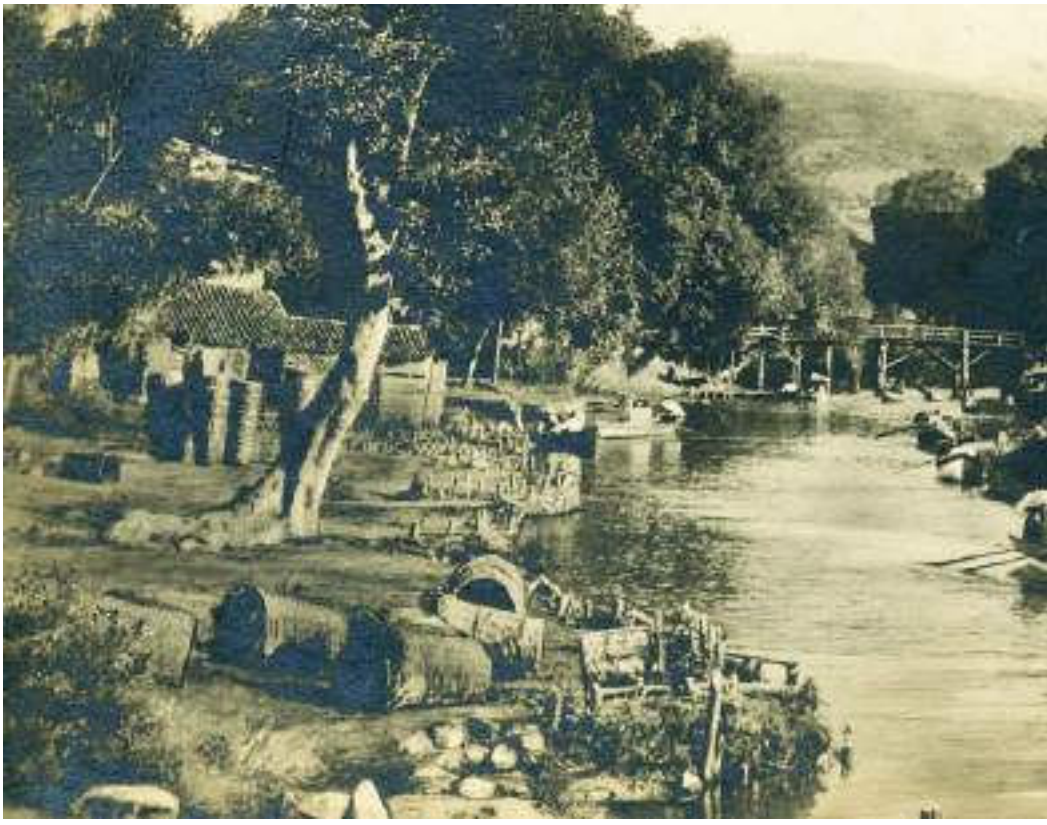

Asya'nın Tatlı Suları, Göksu'da gezinti ve eğlence
(Atatürk Kitaplığı, Krt_001443)

en bilinen ve rağbet edilen, dillere destan mesirelerinden biri hâline getirmiştir[276]. Nitekim II. Mahmut dönemi İstanbul'unu güzellikleri ve gündelik hayatıyla birlikte anlatan Batılı yazarlardan Julia Pardoe, Göksu vadisinin insan kalabalığını tasvir ederek temelde çok Şarklı bir manzara sunduğunun altını çizer[277]. Boğaziçi'nin su kültüründe önemli bir yeri olan Göksu örneğinde görüldüğü gibi, Boğaziçi'ndeki mesire yerlerinin hem içilen suları hem de üzerinde ve kenarında

276 Süleyman Faruk Göncüoğlu, *Osmanlı İstanbul'unun İlk Yapıları: Hisarlar ve Mahalleleri*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 2016, s.85-89; Sermet Muhtar Alus, *İstanbul'un Geçmiş Günlerinde Yeme İçme,* s.55.

277 Julia Pardoe, *Sultanlar Şehri İstanbul*, s.496.

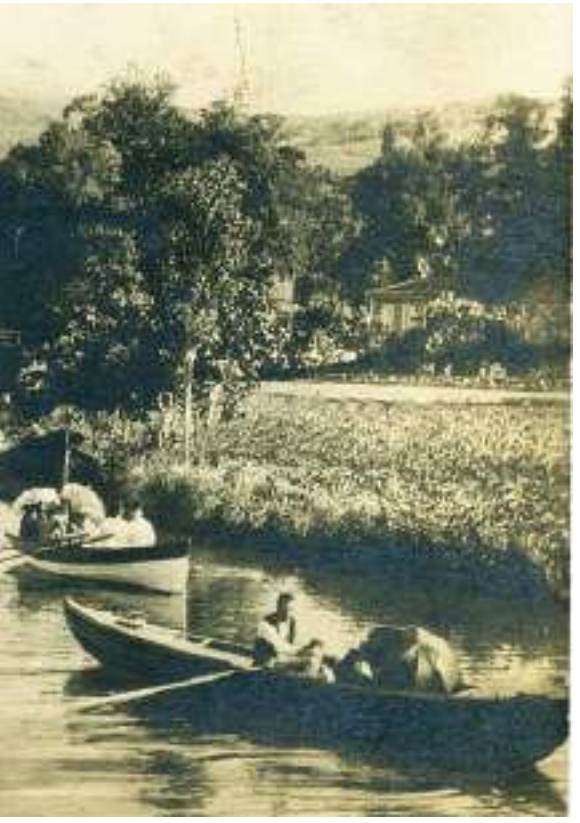

hoş vakit geçirilen güzel dereleri vasıtasıyla suyla yakın bir ilişkisi vardı[278].

Bilindiği üzere, Osmanlı döneminde ünlü mesirelerin, gidilen özel günleri vardı. Göksu (Küçüksu) Mesiresi'nin hususi günleri de cuma ve pazar günleri idi. Bu günlerde Göksu, İstanbul'un dört bir köşesinden gelen insanlarla dolup taşar, dereboyu sandallardan ve kayıklardan geçilmezdi. Göksu, mesireliğinden başka mısırı, patlıcanı ve panayırıyla da meşhurdu. Büyük kazanlarda pişen mısırları yedikten sonra hararet basan insanlar ise seyyar sucuların getirdiği Karakulak ve Göztepe gibi yine Beykoz'un meşhur kaynak sularını içerek ferahlardı[279].

1909 yılındaki şiddetli yağışla oluşan sel, Balkan ve I. Dünya savaşlarının getirdiği bakımsızlıklar, bölgede artan sanayi tesisleri ve resmi daireler ile dere üzerinde 1893 ve 1955 yıllarında iki adet bendin yapılmasıyla Göksu Deresi'nde dikkati çeken cılız su akıntısı, o dönemdeki adıyla Boğaziçi Köprüsü ile daha sonraki Fatih Sultan Mehmet Köprüsü şantiyelerinin burada kurulması ve çevrenin tahrip olması gibi nedenlerle ihtişam ve güzelliğini kaybeden Göksu, eğlence ve mesire yeri olma özelliğini de büyük ölçüde kaybetmiştir[280]. Her türlü olumsuzluğa rağmen,

278 Turgut Cansever, "Sonsuzluğa Çakılı Bir Yıldız: Boğaziçi", *İstanbul Armağanı 2: Boğaziçi Medeniyeti,* (Yay. Haz. Mustafa Armağan), İBŞB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.52.

279 Sermet Muhtar Alus, *İstanbul'un Geçmiş Günlerinde Yeme İçme,* s.56, 58.

280 Süleyman Faruk Göncüoğlu, *Osmanlı İstanbul'unun İlk Yapıları: Hisarlar ve Mahalleleri*, s.89-92.

Boğaziçi ile birlikte Göksu da tarih ve doğa meraklılarını cezbetmeye devam ediyor.

Günümüze kalan güzelliğiyle Göksu Deresi
(Kaynak: Beykoz Belediyesi Fotoğraf Arşivi)

Evliya Çelebi'nin "Mesiregâh-ı Göksu bir âbıhayat nehirdir" dediği Göksu Mesiresi, havzasındaki toprak yapısı çömlek ve tuğla imaline uygun olduğu için bu kıyılarda çömlek ve tuğla imalathaneleri de vardı[281]. Göksu Deresi başta olmak üzere, eskiden Beykoz dereleri kenarında kurulmuş olan çömlekhanelerde, ünlü Beykoz testi, saksı ve küpleri imal edilirdi[282] ki, genellikle suyun muhafaza edildiği bu eşyalar sayesinde de Beykoz'un suya ve su kültürüne bir katkı sunduğu söylenebilir. Benzer bir katkı da şudur ki, Osmanlı sarayına un sağlayan hassa değirmenleri dahi, tahılı öğütme gücünü aldıkları Göksu Deresi'nin o zamanki bol sularıyla hareket edebiliyordu[283].

281 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1-6. Kitaplar*, 1/230.

282 Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, s.209.

283 "Beykoz", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, s.194.

Göksu Mesiresi'nden günümüze kalanlar
(Kaynak: Beykoz Belediyesi Fotoğraf Arşivi)

Mihrişah Valide Sultan Meydan Çeşmesi (Küçüksu Çeşmesi)

Bulunduğu konum ve mimari özellikleri bakımından yörenin en güzel ve özellikli çeşmesi, kuşkusuz Mihrişah Valide Sultan Meydan Çeşmesi'dir. Bu eser, hemen yanında bulunduğu Küçüksu Kasrı ile birlikte anılır. I. Mahmud'un Küçüksu'yu sevmesi üzerine devrin Sadrazamı Devâtdâr Mehmed Emin Paşa, 1752 yılında sahilde ahşap bir kasır inşa ettirerek bahçesine arkada bulunan tepelerdeki bağdan sular getirtmiş; bu suyu, aynı yerde yaptırdığı havuz ve fıskiyeler ile çeşme ve sebillerden akıtmıştı[284]. Bu durum, Küçüksu ve çevresinin su kaynakları bakımından oldukça zengin olduğunu gösterir. 19. yüzyılda ahşap kasrın yerine yapılan binalardan sonra bugünkü kâgir Küçüksu Kasrı ortaya çıkmıştır.

284 Ahmet Refik, *Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, s.84.

Yan yana duran manzarasıyla Küçüksu Çeşmesi ve Kasrı
(Kaynak: Beykoz Belediyesi Fotoğraf Arşivi)

Süslü ve abidevi görüntüsüyle dikkat çeken Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi, Robert Walsh tarafından "Türklerin bu değerli içeceğe (su) saygısını ifade eden muhteşem örneklerinden biri" olarak nite-

lendirilir[285]. Padişah III. Selim (1789-1807) tarafından; dindarlığı, cömertliği ve hayırseverliğiyle nam salmış, çok sevip saydığı annesi Mihrişah Valide Sultan adına ve onun ölümünden sonra, 1806 yılında yaptırılmıştır.

285 Robert Walsh (Metinler), *İstanbul Manzaraları (Rumeli'de ve Batı Anadolu'da Gezintilerle)*, s.175.

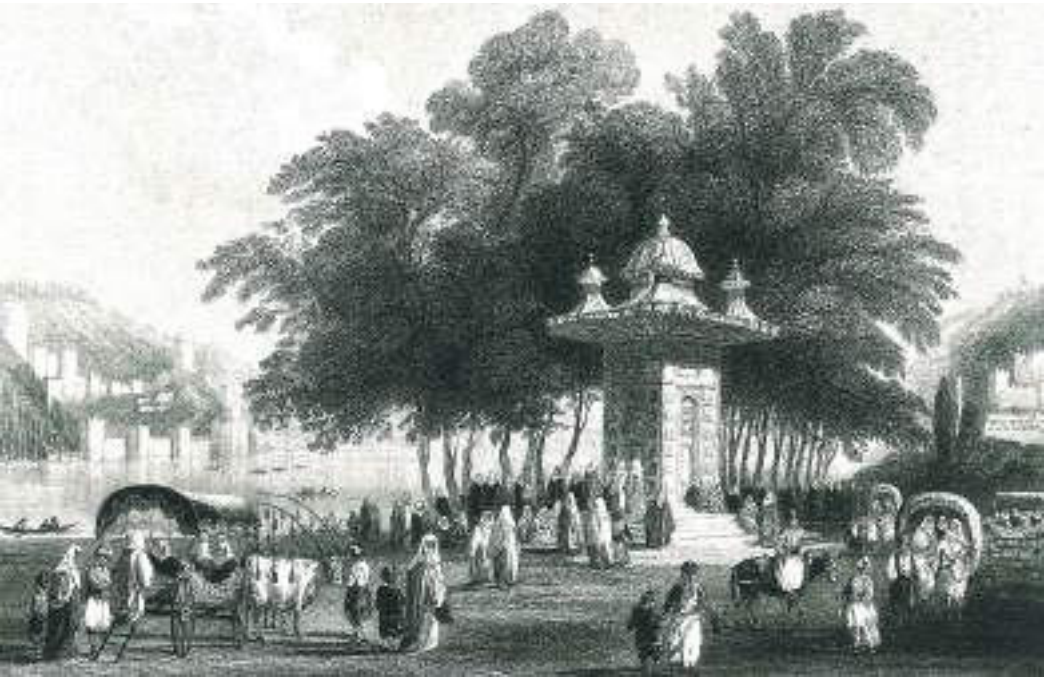

Barlett tarafından çizilen gravürde Küçüksu Mihrişah Valide Sultan Meydan Çeşmesi ve kalabalık mesire alanı (Julia Pardoe, Sultanlar Şehri İstanbul, s.497)

Günümüzde mevcut olmasa da 1950'lere kadar namazgâhı bulunan (namazgâh çeşmesi), mescidinden ise hiçbir eser kalmayan bu meydan çeşmesi, Boğaziçi'nin geçmiş hayatında, Göksu ve Küçüksu dereleri arasındaki ünlü mesirenin varlığına bağlı olarak, İstanbul ve Beykoz'un tarih ve kültüründe özel bir yere sahip olmuştur. Küçüksu Kasrı ve arkadaki ağaçlık mesire yeri ile birlikte Boğaziçi'nin en çekici alanlarından biri olarak Küçüksu kıyılarına damgasını vuran çeşme, İstanbul'un kent kimliğinin de vazgeçilmez bir parçasıdır[286]. Nitekim İstanbul çeşmelerinin en görkemli örneklerinden birini oluşturan çeşme, 19. yüzyıldan günümüze Boğaziçi gravür, fotoğraf ve kartpostallarını da en çok süsleyen mekânlar arasındadır[287].

286 Doğan Kuban, "Küçüksu Çeşmesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.5, s.161.

287 Jak Deleon, *Boğaziçi Gezi Rehberi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s.151.

Küçüksu Çayırı'nda, 19. yüzyılda son şeklini alan Küçüksu Kasrı'nın müştemilatı olarak onun bahçesinde ve ayrıca tam karşısındaki Rumelihisarı'na ve yakınındaki Anadoluhisarı'na nâzır olarak Boğaz'ın kıyısında yer alması, çeşmeye ayrı bir güzellik ve çekicilik katmaktadır. Bu nitelikleri onu, geçmişte, insanların bir araya geldiği nâdide bir toplanma ve eğlence yeri (mesire) hâline getirmiştir[288]. Bununla birlikte, duvarlar arasındaki kasrın müştemilatına dâhil olduğu için bugün halkın kullanımına açık değildir.

Küçüksu Mihrişah Valide Sultan Meydan Çeşmesi'nin etrafında insanlar, karşısında ise Boğaziçi ve Rumeli Hisarı (Basile Kargopoulo fotoğrafı, 1870'ler)

Göncüoğlu'nun naklettiği, çeşmeyi besleyen su kaynağının oluşturulma hikâyesi ilginçtir: Bulunduğu yerde çeşmeyi besleyebilecek yeterli bir su kaynağı bulunmadığından, Göksu çayırının kuzey yönünde kalan üst tarafındaki sırtlarda iki kuyu açılarak bunlar birbirine bağlanmış; inşa edilen su kanalı ile de çeşmeye ulaştırılmıştır. Meylin az olması nedeniyle de suyun akımı, terazi ayaklarıyla yüksel-

288 İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri-II (Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri)*, s.404.

tilmek suretiyle çeşmeye nakledilmiştir. Bu kadar külfetin altına girilmesinin nedeni ise çeşmenin inşa edildiği yerin, yukarıda değinilen manzarası ve güzelliği olsa gerektir[289].

Bir kış gününde Küçüksu Mihrişah Valide Sultan Meydan Çeşmesi
(Frank Mason Good fotoğrafı, 1860'lar)

Mimarı meçhul olan bu çeşme, mimarî üslûbu ve tasarımıyla, İstanbul ve Beykoz'un su mimarisinde barok ve ampir üslupları arasındaki geçiş döneminin bir eklektik formu olarak dikkat çeker. Boyutları ve mimarî özellikleriyle farklı ve etkileyici bir görünüme sahip olan çeşme, Beykoz'un hafızalarda yer edinen ihtişamlı sembolleri arasında yer alır. Som mermer kaplı ve kareye yakın dikdörtgen planlı (4x3.20 m.) çeşmenin orta kısmı, su haznesi işlevi görmektedir. Çeşme üzerindeki geniş kısımlarda III. Selim'in tuğraları bulunur. Bitki motifli süslemeleri, süslü ayna taşları ve barok

289 Süleyman Faruk Göncüoğlu, *Osmanlı İstanbul'unun İlk Yapıları: Hisarlar ve Mahalleleri*, s.102.

tarzıyla da dikkat çeker. Ampir üslubunu yansıtan geniş saçakları, onun da üzerinde kurşun örtülü ana kubbesi ve etrafında dört adet olan kubbecikleri bulunur. Tadı hoş olmasa da bugün suları akan dört cephesindeki dört çeşmesi ve bu cephelerde ikişer satırdan oluşan toplamda sekiz kıtalık uzun bir kitabesi vardır. Divan-ı Hümayun Hacegânından Edirneli Mehmed Emin Efendi tarafından celi sülüs hatla yazılan, çeşmenin bânîsi III. Selim'e methiyelerin bulunduğu kitabeler, esere görsel açıdan da ayrı bir hava katmaktadır. Kitabenin tarih beyti ise şöyle bitmektedir[290]:

Bu dilcû çeşmeye şâyeste hâtif böyle "bir" târîh

"Küçüksu virdi zîrâ kıt'a-i elmâsa zîb ü fer"

1221 (Miladi 1806/7)

Piri Mehmet Efendi Çeşmesi ve Suyu

Anadoluhisarı ve civarı suları için eski Vakıf Sular Müdüriyetinin Üsküdar'dan Paşabahçe'ye kadar cârî olan (akan) suların kuyudat defterinde bu suyun kaydı yer almaktadır. Anadolu Hisarı'nda bulunan çeşmenin suyu, Göksu civarında Çavuşbaşı çiftliği yolunun sağ tarafındaki sırtta bulunan kaynaktan gelirdi[291].

Gazi Sinan Paşa Çeşmesi ve Suyu

Anadolu Hisarı'nda bulunan bu çeşmenin suyu, Göksu yönünde Kavacık Çiftliği yolu üzerindeki kaynaktan gelirdi. Saadi Nazım Nirven'in verdiği bilgilere göre, Anadoluhisarı ve civarı suları için eski Vakıf Sular Müdüriyetinin Üsküdar'dan Paşabahçe'ye kadar cârî olan (akan) suların kuyudat (kayıtlar) defterinde; 'Yemen fatihi Sinan Paşa'nın sekiz adet çeşmeye icrâ ettiği (akıttığı) mâ-i leziz'den (kaynak suyundan) bahsedilmektedir[292].

290 İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri-II (Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri),* s.402.
291 Dr. Saadi Nâzım Nirven, *İstanbul Suları,* s.234.
292 Dr. Saadi Nâzım Nirven, *İstanbul Suları,* s.234.

Benlizâde Ahmed Râşid Efendi Çeşmesi

Benlizâde Ahmed Râşid Efendi Çeşmesi (Fotoğraf: Davut Hut)

İlmiye sınıfından Mısır ve Mekke Mollası Benlizâde Ahmed Râşid Efendi'nin 1785-6 yılında yaptırdığı bu tarihi çeşme, Yeni Mahalle'deki Göksu Camii'nin karşısında mevcut olan Defterdar Mahmut Bey İlkokulu bitişiğinde yer alır. Yelpaze biçimli ayna taşında Celi sülüs hatla yazılmış küçük kitabesinde

"Sahibü'l-hayrât ve'l-hasenât / Benlizâde Ahmed Râşid Efendi, 1201 (1785-6)"

ifadesi yer alır[293].

Beykoz Belediyesi tarafından onarımıyla birlikte suyu akıtılan (1998) çeşme, sonradan niteliğini kaybetmiştir.

"Ünlü Ressamların İlham Kaynağı": Kızılserçe Sokağı Çeşmesi

Ön yüzdeki kemerin tepesinde, besmeleyle birlikte inşa tarihi olarak Hicri 1123 (Milâdi 1711) yılı yazmaktadır. Bânisi meçhul olan bu çeşme, Anadoluhisarı'nda Göksu Deresi'nin bir kenarı boyunca uzanan Kızılserçe Sokağı'nda bulunduğu için bu isimle anılmıştır. Mermer kaplama ve sütunlu çeşmelerden farklı olarak kesme taştan

293 Mehmet Raif, *Mir'at-ı İstanbul*, Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.287; İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri II*, s.382.

ve kare planlı yapılmıştır. Sadeliği, sivri kemerli ve klasik üslubuyla dikkat çeker.

Üç yol ağzında, güzel bir mevkide bulunan çeşmeyi ziyaret ettiğimizde, tarihî Anadoluhisarı mezarlığının bazı parçaları arasında kaldığını gördük. Ayrıca, suyu akmayan bu şirin çeşme, çevresiyle birlikte oldukça bakımsız ve kirli bir hâldeydi. Üzerine monte edilen küçük metal tabelalardan birinde, çeşmeden "Anadoluhisarı Yerli Memba Suyu"nun akıtıldığı, diğerinde ise "Çeşmenin Yaşar Göktepe tarafından 1993 yılında tamir ettirildiği" yazıyordu.

Pitoresk görünümüyle dikkat çeken ve bugüne kadar çevresi hariç görünümü değişmeyen çeşme, çok sayıda ünlü ressam ve sanatçıya da ilham kaynağı ve eserlerine konu olmuştur. II. Abdülhamit döneminde yirmi yıldan fazla saray ressamlığı yapan İtalyan Fausto Zonaro başta olmak üzere Cumhuriyet döneminde de A. Süheyl Ünver, Osman Asaf, Şevket Dağ ve Ahmet Yakupoğlu gibi meşhur ressam ve sanatkârlar, bu isimler arasında yer almıştır[294].

Kızılserçe Sokağı Çeşmesi
(Fotoğraf: Davut Hut)

294 Gül Sarıdikmen, "Ressamlara İlham Veren Bir Çeşme: Anadoluhisarı Kızıl Serçe Sokağı Çeşmesi", *Turkish Studies Social Sciences*, International Balkan University-Skopje/Macedonia, Vol.14, Issue 3 (2019), s.1040-1050.

Kızılserçe Sokağı Çeşmesi'nin ünlü Ressam Fausto Zonaro tarafından yapılmış, her açıdan "renkli" olan bir çizimi (19. yüzyıl sonları-20. yüzyıl başları)

Kızılserçe Sokağı Çeşmesi'nin A. Süheyl Ünver tarafından Cumhuriyet Döneminde yapılmış bir çizimi (Süheyl Ünver'in İstanbul'u, s.149)

Yuşa Tepesi (Cebel-i Yuşa) Civarındaki Kaynak Suları ve Su Eserleri

Yuşa Tepesi ve Buradaki Su Kaynakları

Beykoz'da kaynak suları ve ayazmaların yoğunlaştığı yörelerden biri olan Yuşa Tepesi (*Cebel-i Yuşa*), aynı anda neredeyse bütün Boğaz'ı ve Karadeniz'i görmesi nedeniyle istisnai bir konuma sahiptir. Buradan Boğaz, Karadeniz ve Marmara'ya kadar olan geniş alan görülebilmektedir. Bu ve kutsallık atfetme gibi sebeplerle de, 19. yüzyılın birçok gravürcü ve ressamı, sözü edilen muhteşem manzarayı -haklı olarak- Yuşa Tepesi'nden çizmeyi tercih etmişlerdir[295].

Yuşa ayrıca 195 metre yüksekliği ile de Beykoz, Boğaz ve civarının en yüksek tepelerinden biridir. Belki de bu yüksekliğinden dolayı olacak, Antik dönemden beri insanların önem atfettiği, hatta adak yeri (sunak) olarak kutsallık izafe ettiği sıra dışı yerlerden biri olmuştur.[296] Hatta bu özelliğinin Paganizm devrinden sonra Hristiyanlık ve İslamî devirlerde de pek değişmediği anlaşılıyor. Meselâ, Bizans döneminde burada bir manastırın bulunduğuna dair tarihî kayıtlar ve hatta bu manastırdan kalma bazı sarnıç ve suyolu kalıntıları mevcuttur. İslamî dönemde de buraya bir yatır mezarı ve bir Nakşî tekkesinin yapılması ile daha önceki kutsallık geleneği bu kez İslamlaştırılarak sürdürülmüştür[297]. Bununla birlikte, Osmanlı dönemindeki ve bugünkü adından yola çıkılarak ortalamanın oldukça üzerindeki uzun boyuyla Yuşa (Yoşua) Peygamber'in burada medfun bulunduğuna dair anlatı-

295 Robert Walsh (Metinler), *İstanbul Manzaraları (Rumeli'de ve Batı Anadolu'da Gezintilerle),* s.161.

296 Semavi Eyice, "Beykoz ve Tarih",s.25.

297 Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1673),* (Çeviren: Nahid Sırrı Örik, Şerhlerle Yayınlayan: Charles Schefer), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, II, s.89 ve devamı, 93 ve devamı; Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021, s.97, dipnot 160.

Thomas Allom tarafından çizilen gravürde, Yuşa Tepesi'nden Boğaz ve Karadeniz manzarası (Robert Walsh (Metinler), İstanbul Manzaraları (Rumeli'de ve Batı Anadolu'da Gezintilerle, s.161)

ların ise tarihî ve coğrafî bir temele dayanmayıp rivayetlerden ibaret olduğu güvenilir kaynaklardan anlaşılmaktadır[298].

17. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden ünlü seyyahımız Evliya Çelebi, Yuşa Dağı'nın (ki, burayı "Cebel-i Yuşa" olarak zikreder) bir teferrüç (gezi) yeri olduğunu belirttikten sonra "*Ol cibâl-i âlînin tâ zirve-i a'lâ-sında bir çâh-ı mâsı var üç kulaçda suyu çıkup gûyâ âb-ı zülâldir*"[299] diyerek dağın en tepe noktasında üç kulaç derinlikten çıkan güzel bir suyunun bulunduğunu, daha 17. yüzyılda bize haber vermiştir.

Yuşa Tepesi'nin sahilini takip eden Sütlüce ve daha aşağısındaki Umuryeri de tatlı suları ile İstanbul'un önemli mesirelerinden biriydi. Nitekim Semavi Eyice, Yuşa Tepesi'nin eteğindeki Umuryeri denilen yerin çok yakınında, gayet iyi bir su kaynağı olduğunu da hesaba

298 Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi-Alî Sâtı' Efendi-Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmî' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*, s.556.

299 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1-6. Kitaplar*, 1/229.

Yuşa Tepesi'nden çınar ve Boğaz
(Kaynak: Beykoz Belediyesi Fotoğraf Arşivi)

katarak bir manastırın bulunduğunun muhtemel olabileceğini belirterek zaten Yuşa Tepesi'nde de oldukça leziz olan örneğin Âbıhayat gibi önemli su kaynaklarının yer aldığına dikkat çeker. Ona göre, Yuşa Tepesi'nin kuzeye (Karadeniz'e) bakan yamacında Yuşa kabri olarak bilinen yerin aşağı tarafında, önemli bir kısmı hâlâ görülebilen Bizans kilisesinin Hagios (Aziz) Panteleimon adına inşa edilen kilise olduğu tahmin edilmektedir. Bu kilisenin yanında, artık kurumuş olan bazı su menfezlerinin bulunması ve ayrıca bu suları bir araya getirmek üzere sarnıç olduğu tahmin edilen bir kalıntının mevcut bulunması, buradan da Bizans döneminde kutsal olduğuna inanılan bir suyun yani ayazmanın çıktığına işaret olabilir.[300] Bu konuda, Kanuni döneminde İstanbul Boğazı'nı dolaşarak antik kaynaklar eşliğinde Boğaz'ı anlatan Fransız Zoolog Petrus Gyllius, kaleme aldığı mühim eserinde Beykoz ve Yuşa Tepesi'ndeki manastır/kilise mekânlarından bahse-

300 Semavi Eyice, "Beykoz ve Tarih", s.26-27.

derken, buralardaki ayazmalarla birlikte kaynak sularına da değinir[301]. Yine, 18. yüzyıl sonlarında Boğaziçi sayfiyelerini anlatan İnciciyan, bu yöredeki ayazmaların suyunun bolca aktığını söyler[302]. Bu meşhur tepedeki ayazmalara, ilgili bölümde tekrar değinilecektir.

Yukarıda anlatılan niteliklerinden ve kaynak sularının/ayazmalarının bolluğundan dolayı Yuşa Tepesi, Osmanlı'dan günümüze tanınmış bir mesire, gezi ve eğlence yeri olarak da öne çıkmıştır. İbadetin yanı sıra gezip eğlenmeyi sevenler tarafından atlar, arabalar ve yemekler ile buraya gidilip eğlenilirdi. Her senenin temmuz ve ağustos aylarındaki cuma günleri, Boğaziçi köylerinin pazar kayıkları, mensup oldukları köy halkından oluşan kafileyi, havadar olan bu eğlence mahalline götürürdü[303]. Ancak, götürüldükleri Sütlüce'den tepeye çıkmak, Osmanlı döneminde bir usul ve erkân çerçevesinde yapılırdı. Şöyle ki, buraya tek tek gidilmez, birkaç gün öncesinden civar köylere gelinip buralarda kalınırdı. Burada bir kabir/makam bulunduğuna inanılan Yuşa Tepesi'ni ziyaret günü ise bu köylerdeki mahalleleri dolaşan bekçiler tarafından bekleyenlere duyurulurdu[304]. Bu arada Yuşa Tepesi'ne çıkmak istenildiğinde Beykoz merkezdeki İshak Ağa Çeşmesi'nin yanında bekleyen öküz arabaları kiralanarak yola çıkılırdı.

Kutsallık atfedilen, sahip olduğu tabii güzellikleri ve manzarasıyla mesire yeri olarak rağbet edilen Yuşa Tepesi'nin ayazma ve kaynak suyu bakımlarından zengin olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu ilginç ve gizemli tepenin gösterdiği bir başka özelliğinin daha İstanbul'un su ihtiyacına katkı olarak zikredilmesi yerinde olacaktır. Şöyle ki, tarih boyunca su sıkıntısı çeken İstanbul'un su kıtlığını gidermek amacıyla başvurulan dinî ve kültürel yöntemlerden birisi olarak öne çıkan yağmur dualarının yapıldığı yerlerden biri de yine Yuşa Tepesi olmuştur. Nitekim II. Mahmut döneminde İngiliz Büyükelçiliğinin İrlandalı Vâizi sıfatıyla Robert Walsh, bunlardan birine denk gelmiştir:

301 Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı,* s.205-206, 208, .
302 G. V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfiyeleri*, s.177.
303 Abdürrahim Cabir Vada, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihi*, s.100-101.
304 Ertan Ünal, "İstanbul'un Mesireleri-2", s.48 (TT-580238).

Belgrad Ormanları'ndaki tarihî bentlerde yalnızca 15 günlük suyun kaldığı bir dönemde, İstanbul'un bütün camilerinde dualar edilmiş ve bütün tepelere de dervişler yerleştirilerek yağmur gözlenmeye başlanmıştı. Sonuçta, kara yağmur bulutları görülür görülmez, halk bunu Allah'ın bir hükmü olarak sevinçle karşılamıştı[305].

Âbıhayat Suyu

Yukarıda belirtildiği üzere, Yuşa Tepesi Boğaziçi'nin meşhur memba sularından birinin kaynağına ev sahipliği yapmıştır. Yaz aylarında kabir ziyareti için İstanbul'un dört bir yanından buraya gelen insanlar, Boğaz ve Karadeniz'in nefis manzarasını seyredip dinlendikten sonra Âbıhayat suyundan da içerek hayat bulurlardı[306].

Mebrure Değer'in naklettiği bir anlatıya bakılırsa[307], Hz. Yuşa'nın yattığına inanılan yerden fışkıran Âbıhayat suyunun bu özelliğinden dolayı şifalı olduğuna inanılmaktadır. Yörede yaygın bir şekilde kullanılan "Beykozluları önce Allah sonra Yuşa Korur" sözünün de Âbıhayat'a atfedilen bu özellikle bir ilgisi olduğu düşünülebilir.

Beykoz ile Anadolu Kavağı arasında Yuşa Tepesi'ne çıkarken Macar Kalesi/Tabyası[308] sırtında Haydarpaşa Çiftliği içinde Benlizâde Ahmed Râşid Efendi'nin Âbıhayat olarak anılan çeşmesinin suyu, üst tarafındaki tepenin yanındaki kaynaktan gelirdi[309]. Bu su, Yuşa Dağı'nın tepesinde, Yuşa mezarı olarak bilinen yerin yakınındadır. Suyun çıktığı kuyunun derinliği ise İnciciyan tarafından 18 kulaç olarak verilir[310]. Aynı zamanda Boğaz'a, Sarıyer tarafına bakan güzel manzarasıyla Âbıhayat'ın -daha sonraları kaba bir su olarak tarif edilse de- 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 1914 yılına ait kaynaklarda "iyi

305 Robert Walsh, *İrlandalı Bir Vaizin Gözüyle II. Mahmud İstanbul'u*, s.278.
306 Ertan Ünal, "İstanbul'un Mesireleri-2", s.48-49 (TT-580238).
307 Mebrure Değer, *İstanbul'un Şifalı Suları*, s.157.
308 Buradaki "Macar" ismi, akarsu anlamındaki "mâ-i câri"den bozmadır (Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi-Alî Sâtı' Efendi-Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmî' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*, s.556.
309 Nazım (Nirven) Bey, "İstanbul Vilayeti Şehremaneti'ne Evkaf'dan Devr Olunan Sular", s.188.
310 G. V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfiyeleri*, s.177, dipnot 2.

bir su" olduğu ifade edilmiştir[311]. Cumhuriyet döneminde, 24 saatte sadece 4 ton aktığı belirlenen Âbıhayat, bu yönüyle, debisi düşük verimsiz sular kategorisinde yer almıştır[312]. Aynı bölgedeki "aşağı kaynak" ise askeri bölgede kaldığı için burası pek bilinmemektedir.

Elmas Suyu, Beşir Ağa ve Yahya Efendi Çeşmeleri

Macar Tabyası'nın arkasındaki vadiden çıkan bu su, Macar Tabyası'na doğru akar. Diğer bir ifadeyle, Yuşa Tepesi'nin taşocakları tarafında bulunan sırttaki kaynağından çıkıp Umuryeri'nde Beşir Ağa Çeşmesi'ne akar[313]. Kitabesiyle birlikte iyi ve bakımlı durumda olarak suyu akan bu çeşme, Darüssaâde Ağası Hacı Beşir Ağa tarafından Hicri 1158 (M. 1745) yılında yaptırılmıştır.

Bunların dışında yine Yuşa Tepesi'nde olmak üzere, başka kaynak suları da vardı. Bunlardan Yahya Efendi Çeşmesi Suyu, aynı tepede tarihî Haydarpaşa Çiftliği içerisindeki kaynaktan çıkardı.

Anadolukavağı ve Civarındaki Kaynak Suları ve Çeşmeleri

Anadolukavağı ve Suları

İstanbul Boğazı'nın Karadeniz girişinde ve stratejik bir noktada bulunan Anadolu Kavağı, Bizans'tan Osmanlı'ya ve günümüze önemini korumuş, Beykoz'un tarihî balıkçı köylerinden biridir. Burası, Boğaz'a kuzeyden gelebilecek saldırılara karşı müstahkem bir mevki ve ayrıca gelip geçen gemilerden gümrük vergisi tahsilatının yapıldığı bir yerdi. Evliya Çelebi, bu küçük ve şirin belde için "*...Kasaba-i Kavak leb-i deryâda bir liman-ı azîmin sâhilinde sekiz*

311 Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi-Alî Sâtı' Efendi-Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*, s.556; Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme*, s.105.

312 "İstanbul ve Boğaziçi Suları" (TT-635056).

313 Nazım (Nirven) Bey, "İstanbul Vilayeti Şehremaneti'ne Evkaf'dan Devr Olunan Sular", s.188.

yüz hâneli bâğ-ı iremli serâpâ müslim hâneleridir...ve bir çeşmesârı ve âb-ı hayât suları var bir kasabacıkdır" diyerek Anadolukavağı'nın çeşme ve iyi sularına, daha 17. yüzyılda dikkat çekmiştir[314].

1914 yılında yaklaşık 180 hanede yaşayan 1000 kadar olan nüfusunun genellikle balıkçılık ve kayıkçılıkla geçindiği bu köy, iki yükselti arasındaki vadide bulunup poyraza maruz kaldığından, bugün olduğu gibi geçmişte de gezinti yapmaya müsait yerlerden biriydi. Anadolu Kavağı günümüzde dahi bal damlayan inciriyle meşhur olan bir yerdir[315].

Osmanlı son dönemi (1914) kayıtlarında, 19. yüzyılda önemli bir karantina merkezi (*Kavak Tahaffuzhanesi*) olan köyün su ihtiyacını karşılayan kuyularının, çok derin olmamakla beraber abıhayat misali sularının oldukça tatlı ve tamamının da içmeye elverişli olduğu belirtilmiştir.[316]

Aşağıda anlatılan Kumdöken suyundan başka çeşmelerinden akan *Dolay, Ayazma, Çınardibi, Abdihoca ve Hâkimler*, Anadolukavağı Mahallesi'nin diğer iyi suları arasında yer almıştır[317]. Bunlardan Dolaysuyu, Kavak meydanındaki otobüs durağından içeriye doğru gidildiğinde ulaşılan bir çeşmeden akardı. Beykoz'u iyi bilen sâkinlerinden Sema Kancan'ın "eski İstanbulluların hatırlayacağı, içimi çok hafif ve lezzet yüklü" dediği Dolaysuyu çeşmesini yıllar sonra bulamaması, hâtıralarda yaşayan bu suyun kaybolduğuna bir işaret sayılabilir[318].

Şifalı Kumdöken Suyu

Pek bilinmeyen Beykoz sularından biri olan Kumdöken, Beykoz'un tarihî köşelerinden Anadolu Kavağı İskelesi'nden tabyalara doğru

314 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1-6. Kitaplar*, 1/228.

315 "Anadolukavağı", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1959, C.2, s.829-830.

316 Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme*, s.104.

317 "Anadolukavağı", *İstanbul Ansiklopedisi*, s.830.

318 Sema Kancan, *Unutulmuş Bir Boğaziçi Yerleşimi: Beykoz*, s.29.

giderken, 5-6 dakika yürüyüşle ulaşılan bir vadi içinde, oldukça ıssız bir mevkide bulunur. İki musluktan akan suyun üzerine çatılı basit bir mekân yapılmış olmakla birlikte karşılaşılan ıssız ve sâkin ortam rahatlatıcı olduğu kadar biraz ürpertici de sayılabilir. Kısa bir patika ile ulaşılan suyun kaynağı, yeşillik ve sık ağaçlarla kaplı bir yamacın dibindedir. Adından da anlaşılacağı üzere, böbrek kumlarını döktüğü ve şifalı olduğu ısrarla söylendiği için, çok az akmasına hatta zaman zaman kesilmesine rağmen Beykoz'un rağbet edilen kaynak sularından biridir[319].

Kumdöken suyu ve Çeşmesi
(Fotoğraf: Davut Hut)

Bu özelliklerinden dolayı Kumdöken suyu, Kavak'ı ziyarete gelenler tarafından şifa niyetine bidonlara doldurularak evlere kadar götürülürdü. O yıllarda özel araçlar bugünkü kadar yaygın olmadığından, günde tek sefer yapan otobüsler yolcuyla dolu olurdu. Buna bir de ağzına kadar Kumdöken suyuyla dolu olan bidonlar eklenince, şoför ile yolcular arasında sıkça yaşanan tartışmalar hâliyle kaçınılmaz olurdu[320].

1980'lerin sonunda suyu ziyaret eden Mebrure Değer, yamaçtan akan bir derenin sol yanında bulunan kaynak suyunun bir boru vasıtasıyla akıtıldığını ifade ederek yerden kaynayan çok berrak bir su olduğunu vurgular. Sözlü kaynak olarak İbrahim Ergeç'ten naklettiği malumata göre ise "Bu su mercimek kadar taşı bile eritiyor. Yalnız

319 Zekeriya Kurşun, Mehmet Mazak vd, *Baki Kente Âb-ı Beka Hamidiye*, s.32.
320 Sema Kancan, *Unutulmuş Bir Boğaziçi Yerleşimi: Beykoz*, s.28-29.

kaynağından veya alındıktan sekiz saat geçmeden içilmesi gerekmektedir"[321]. Nitekim ziyaretimiz esnasında, çevre sâkinleri de suyun tesirli olması için özellikle cam kaplarda alınarak kısa süre içinde içilmesini tavsiye etmişlerdi. Şunu da ilave etmek gerekir ki, musluktan içtiğimiz Kumdöken suyu bulunduğu doğal ortamı yansıtırcasına oldukça saf ve lezizdi.

Kumdöken suyunun uzaktan manzarası
(Fotoğraf: Davut Hut)

Anadolukavağı'nı sık sık ziyarete geldiği anlaşılan adı meçhul bir yazar, 1953 yılında, daha iskeleden çıkmadan gördüğü bir levhada, türlü dertlere deva (Kumdöken) memba suyu gazinosunun açılmış olup ziyaretçileri beklediğini müjdeliyordu. Vadinin sonundaki Kumdöken gazinosuna ulaştığında ise burasının Sarıyer tarafındaki çok sayıda su kaynaklarının mütevazı örneklerinden biri olduğunu söyler. Buradan aktardığı bir sahneye göre, "*Kadın-erkek epey insan tahta masaların üzerine konmuş destilerden bardak bardak su içiyor ve son haddine kadar açılmış radyonun şarkılarını dinliyorlardı*". Önüne konan destiden ancak bir bardak su içen meçhul yazarımız, -bizim tecrübemizin aksine- bu suda hiçbir özellik fark edemediğini de açıklıkla söyler[322].

321 Mebrure Değer, *İstanbul'un Şifalı Suları*, s.169-170.

322 "Anadolu Kavağında Kumdöken Yolu", Yazar ve gazete adı belli olmayan 1953 tarihli gazete kupürü (TT-501, Dosya no:74).

Anadolukavağı Vapur İskelesi Meydanındaki Cevriye Hatun Çeşmesi ve Suyu

İskele meydanındaki balık restoranları arasında kalan, ancak Boğaziçi'ne bakan merkezî konumuyla dikkat çeken bu çeşme dört cepheli olup Hicri 1200 (M. 1785/6) yılında inşa edilmiştir. Bânisi Cevriye Hatun'un, kendisine verilen mihr-i muacceli bir hayır amacıyla kullanmak üzere çeşmeyi yaptırdığı, estetik fakat orijinal olmayan kitabesinde yazılıdır[323]. Çeşmenin suyu akmakla birlikte tadı pek hoş değildi.

Anadolukavağı Cevriye Hatun Çeşmesi
(Fotoğraf: Davut Hut)

323 Ali Bilir, *Çeşmibülbüle Gizlenmiş Âbıhayat Beykoz*, s.87.

Anadolufeneri Çeşmesi (II. Mahmut Çeşmesi)

Anadolukavağı'ndan daha ileride, Boğaz'ın önemli bir noktasında yer alan Anadolufeneri köyünün meydanında bulunur. Suyu, oldukça uzak bir mesafede, 6 km ötede bulunan Mecitdere mevkiindeki kaynaktan gelirdi. Çeşme, suyunun akışının sağlanması için toprak zeminden yaklaşık 2 metre aşağıda inşa edilmiştir. Önünde küçük bir yalağı ve ayna taşının köşelerinde ise papatya süslemeleri vardır. Ayna taşı üzerinde iki kitabesi bulunmaktadır. Üstteki kitabede, çeşmenin Sarıyerli Hâfız Emine Hanım tarafından 1927/8 yılında onartıldığı belirtilmiştir. Asıl büyük kitabesinin sonunda ise Padişah II. Mahmut tarafından Hicri 1239 (Miladi 1823/4) yılında inşa ettirildiği yazmaktadır[324]:

"Âb için oldu binâ çeşme-i Mahmûd Hân
Oldu bu on mısra'ın her biri târîh-i tâm
Nazmıma Aynî benim teşne bütün şâ'irân
1239"

324 Ahmed Nezih Galitekin, *Beykoz Kitabeleri-I*, s.93.

6. BÖLÜM

Beykoz'un **Tarihi Ayazmaları**

Ayazma Kültürü ve Beykoz'un Tarihî Ayazmaları

Yunanca "ayasma" (kutsal su) kelimesinden gelen *ayazma*, genel olarak "Ortodoks Rumların 'kutsal' saydıkları, bu nedenle de bir 'kült yeri' hâline getirdikleri kaynak ya da pınar" olarak tarif edilir[325]. Bu yönüyle ayazmaları da fiziko-kimyasal açıdan birer kaynak suyu kabul etmek gerekir. Antik şehirlerdeki kutsal çeşme/su kaynağı olarak Antik dönemde de mevcut olan ayazmalar, Hristiyanlık ve İslamiyet dönemlerinde dahi bir inanç kültürü biçiminde varlığını sürdürmüştür.

Tarih boyunca iyi memba sularıyla tanınan İstanbul aynı zamanda bir "ayazmalar şehri"dir de. Nitekim şehir henüz Osmanlılar tarafından fethedilmeden önce Kadiz-Semerkant güzergâhında İstanbul'dan geçen İspanyol Seyyah Clavijo, "Şehrin içinde birçok ayazmalardan, çeşmelerden, şadırvanlardan, tatlı sular akmaktadır" demektedir[326]. İstanbul'un fethinden sonra ayazmalar genel olarak varlığını sürdürmüş, hatta "suyun hayatın kaynağı

325 Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, TÜBA, Ankara 2016, C.1, s.504.

326 Ruy Gonzâlez de Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Köprü Kitapları, İstanbul 2016, s.61.

olarak kutsal görülmesi" ve "şifalı su" anlayışı, İstanbul ayazmalarına Müslümanların da rağbet etmesine ve buralarda şifa aramasına neden olmuştur. Bu durumun etkisiyle, ayazma adı ve kültürü zamanla Müslümanlar arasında da yayılmıştır. Nitekim 18. yüzyılda bu kavram, şer'i mahkeme kayıtlarında ve hatta günlük hayatta bile kullanılmaya başlanmıştır[327]. Diğer yandan, ayazma kelimesi günümüze kadar geldiği şekliyle ve genellikle su kaynağını belirleyen bir terim olurken, örneğin Ayazma Sarayı ve Ayazma Camii gibi, bulunduğu yeri ve mevkii de isimlendiren yapı, mahal/yer ve semt adı hâline de gelmiştir[328].

İstanbul'un muhtelif yerlerinde, Hristiyan aziz ve azizelere atfedilmiş olan pek çok ayazma bulunmakla birlikte bunlar, genellikle Ortodoks kilise veya manastırların içinde/yanında bir çeşme, bazen de bir özel mülkün/yalının bahçesinde veyahut dükkân içinde kalmış bir pınar olarak karşımıza çıkar. Cemal Kafadar'ın naklettiğine göre, "Nikos Acemoğlu'nun *T'Agiasmata tis Polis* ("[Konstantinu] polis'in Ayazmaları", Atina 1990) adıyla yayımladığı eserine eklediği listede, İstanbul'daki tam 509 adet ayazmanın ismiyle birlikte semti de verilir"[329].

Ortodoks halk, burada akan suya saygı göstererek yaklaşır ve ilgili kilise ve manastıra da adını veren azizi/azizeyi anar[330]. Ayazmalar, özel günlerinde yurt dışından gelen Ortodokslar tarafından ziyaret

327 Örneğin, bağ satışlarında, içinde ayazma bulunan bağlar daha değerli bulunmuştur. Bkz. Nevzat Erkan, *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015, s.158.

328 Gönül Güreşsever Cantay, "Ayazmalar, Kuyular ve Sağlık", *Tarih ve Kültür Penceresinden Su ve Sağlık İlişkisi Uluslararası Sempozyumu (İstanbul: 10-11 Haziran 2019) Bildirileri*, (Yay. Haz: Arın Namal-Hacer Topaktaş Üstüner-Bozena Plonska Syroka), Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s.110.

329 Kafadar bunların 160'tan fazlasının Reşad Ekrem Koçu'nun ünlü eseri İstanbul Ansiklopedisi'nde birer madde olarak yer aldığını ilave eder. Bkz. Cemal Kafadar, "Su Gibi Aziz Ayazmalar", *Z Dergisi (Kültür-Sanat-Şehir)*, Güz 2017/2, s.443.

330 G. V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfiyeleri*, s.86-87.

edilerek kutsal, hastalıkları iyileştirdiğine ve şifalı olduğuna inanılan sularından içilir[331].

Bu cümleden olarak, Beykoz ve çevresinin de ayazmalar bakımından zengin olduğunu görüyoruz. Kuşkusuz bu durum, geçmişte Ortodoks Hristiyanların burada yaşamasından kaynaklandığı kadar, Beykoz'un sahip olduğu zengin su kaynaklarıyla da ilgilidir. 16. yüzyılda, İstanbul Boğazı'nı antik kaynaklara dayalı olarak anlatan Petrus Gyllius, eserinde Beykoz ve Yuşa Tepesi'ndeki manastır ve kiliselere değinirken, genellikle bu yapıların yanında ya da içinde yer alan bazı ayazmalara/kaynaklara yer vermiştir[332]. Diğer yandan, Beykoz ve bağlı yerlerdeki mesirelerde bulunan başlıca mimari eserler arasında; çeşmeler, köprü, namazgâh, sofa, nişantaşı, kuyu ve havuz ile birlikte Bizans etkisini yansıtan ayazmaların da bulunduğu tespit edilmiştir[333].

Bizans dönemi İstanbul'u konusunda uzman olan merhum Semavi Eyice, Türk (Osmanlı) devrinde Boğaz'ın her iki yakasında küçük birer kült yeri hâlinde yaratılan ayazmaların birkaçı hariç, Bizans devrine kadar eskiye gitmediği kanaatindedir. Ona göre bu ayazmaların çok büyük bir kısmı geç Osmanlı döneminde (özellikle 19. yüzyılda), aslının Bizans devrine kadar gittiği iddiası ile Ortodoks Rumlar tarafından yapay bir şekilde ihdas edilmiş olup mimarî bakımdan da herhangi bir özelliğe sahip değildir[334]. Tarihleri eskiye gitmekle birlikte, Boğaziçi'nde adları unutulmuş bazı ayazmalar kaybolmuş, üstü kapatılmış veya yalıların bahçelerinde kalmıştır.

331 İstanbul'daki ayazmalar hakkında bilgi için bkz. Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, s.150-181.

332 Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı*, s.205-206, 208 .

333 Özgün Arın, *İstanbul'un Anadolu Yakası Kıyılarında Mesire Alanlarının Dönüşümü (1839-1938) ve Günümüze Yansımaları*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018, s.62, 542.

334 Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, s.146-147.

Ayios Kostantinos (Beykoz) Ayazması

Ahmet Rıza Bey'in de babası olan İngiliz Ali Bey'in adıyla anılan çiftlik, Küçük Göksu ve Vaniköy'ün güneyinde yer almaktaydı. Ayazmanın içinde bulunduğu bu çiftliğin Kuzeydoğusunda da Hekimbaşı Çiftliği vardı[335]. Ayazma, konum olarak çiftliğin arka tarafında yer almaktaydı. Yer altından bir kanal vasıtasıyla gelen bir sudur ki, kanalın yeryüzüne çıkan kısmı 1947'de paralel iki tuğla duvar arasında bulunuyordu, ağzın başında bir karaağaç vardı ve su, beton yapı müdevver bir havuza akmakta idi[336].

Ayios Kostantinos (Gümüşsuyu) Ayazması

Bizans döneminden kalan bu ayazma, Beykoz ile Paşabahçesi arasında, Gümüşsuyu tepelerinde bulunmakta olup halk arasında sadece "ayazma" adıyla da bilinmekteydi. Burası, Sultaniye çayırından yarım saat mesafededir. Yüksekçe bir tarlanın alt tarafında bulunan bu ayazmaya şoseden ve keçi yollarından gidilerek ulaşılırdı. İstanbul ayazmalarının envanterini çıkaran Hakkı Göktürk, 1947'de yanı başında ulu bir çınar ağacı olduğunu kaydetmiştir. Kaya içinde 2x1 metre ebadında olan ayazmanın içi o tarihlerde su doluymuş.[337]

Beykoz Kilise Ayazması

Beykoz merkezdeki Panayır Sokağı'nda, 1852 yılında inşa edilen Azize Paraskevi'ye ithaf edilmiş bir Ortodoks Rum kilisesi bulunmaktadır. Bu kilisenin bahçesinde yine aynı azizeye adanmış olan

335 Arif Kolay, "Beykoz'un Çiftlikleri ve Çiftlikât-ı Hümâyûn", s.196-7. Batılı bir görünüşe sahip olması ve dil bilmesi nedeniyle de Kırım Harbi'nde İstanbul'a gelen İngiliz asker ve subaylarla görüşmesi nedeniyle halk arasında "İngiliz Ali Bey" olarak tanınan bu kişi, aynı zamanda İttihatçıların ileri gelenlerinden Ahmet Rıza Bey'in babasıdır. İngiliz Ali Bey ve çiftliği için bkz. Arif Kolay, aynı makale, s.196-7.

336 Hakkı Göktürk, "Ayios Kostantinos Ayazması", *İstanbul Ansiklopedisi,* (Haz. Reşat Ekrem Koçu), İstanbul 1960, C.III, s.1575.

337 Hakkı Göktürk, "Ayios Kostantinos Ayazması", s.1574; Özgün Arın, *İstanbul'un Anadolu Yakası Kıyılarında Mesire Alanlarının Dönüşümü (1839-1938) ve Günümüze Yansımaları,* s.479.

Ayios Kostantinos (Gümüşsuyu) Ayazması (Özgün Arın, İstanbul'un Anadolu Yakası Kıyılarında Mesire Alanlarının Dönüşümü (1839-1938) ve Günümüze Yansımaları, s.474).

bir de ayazma vardır. Diğer yandan, etrafı dalyanlarla çevrili iskelenin yanındaki suyun da büyük bir ihtimalle ayazma olduğu tahmin edilmektedir[338].

Ayios Nikolaos (Paşabahçe) Ayazması

Bugün mevcut olmayan Beykoz ayazmalarından biri olarak Paşabahçesi'nde, Şehitlik Caddesi'nde bulunuyordu. 1890'ların sonunda üzerine evler yapılmak suretiyle ortadan kaldırıldığı ifade edilmektedir[339].

338 Özgün Arın, *İstanbul'un Anadolu Yakası Kıyılarında Mesire Alanlarının Dönüşümü (1839-1938) ve Günümüze Yansımaları,* s.490.

339 Hakkı Göktürk, "Ayios Nikolaos Ayazması", *İstanbul Ansiklopedisi,* (Haz. Reşat Ekrem Koçu), İstanbul 1960, C.III, s.1580.

Ayios Nikolaos (Beykoz) Ayazması

Mevcut olmayan Beykoz ayazmalarından biri olarak Paşabahçe'ye giden yol üzerinde, Beykoz Camii'nin ilerisinde imiş. Hakkı Göktürk ayazmanın 1927'de yıkılmış, kurutulup ortadan kaldırılmış olduğunu ifade etmektedir[340].

Ayios Onofrios (Paşabahçe) Ayazması

Beykoz'un bugün mevcut olmayan önemli ayazmalarındandı. İstanbul ayazmaları konusunda ilk kataloglama çalışmasını yapanlardan biri olan Hakkı Göktürk'ün verdiği bilgilere göre Paşabahçesi'nde bulunan bu ayazma Tekel İspirto Fabrikası'nda olup 1920'li yıllara kadar ziyaret edilebilmekte iken 1935'te ortadan kaldırılmıştır[341].

Ayios Terapon (Çubuklu) Ayazması

Yer altında bir tonozdan ibaret olan ayazma, Beykoz Çubuklu'da Belediye gaz deposunda bulunuyordu. 1910'lu yılların sonuna kadar ziyaret edilebilen ayazma, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gereksiz görülerek üzeri toprakla kapatılmış ve böylece toprak altında kalarak kaybolmuştur[342]

Yuşa Tepesi Ayazması

Daha önce de belirtildiği üzere, Yuşa Tepesi'nin Boğaz'a ve Sarıyer'e bakan yamacında Âbıhayat adıyla bir kaynak suyu vardı. Ayrıca, Yuşa Tepesi'ndeki kiborion planlı bir kilise (muhtemelen Hagios Pandeleimon manastırı) harabesinin yakınındaki bina kalıntısının kuzey duvarında bulunan kapı göz önüne alınarak bunun bir ayazma olabileceği ileri sürülmüştür. Bu yapı iki bölümlü, üzeri çapraz

340 Hakkı Göktürk, "Ayios Nikolaos Ayazması", *İstanbul Ansiklopedisi,* C.III, s.1580.
341 Hakkı Göktürk, "Ayios Onofrios Ayazması", *İstanbul Ansiklopedisi,* C.III, s.1586.
342 Hakkı Göktürk, "Ayios Terapon Ayazması", *İstanbul Ansiklopedisi,* C.III, s.1589.

tonozla örtülü ve dikdörtgen planlıdır[343]. Semavi Eyice'nin İnciciyan, Timoni ve Mordtman'dan naklettiği bilgilere ve kendi müşahedelerine göre, burada Dumburdun-suyu adı verilen bir sarnıç ve ayrıca çocuk sahibi olmak isteyen kadınların ziyaret ettiği bir de ayazma bulunmaktaydı[344].

Ayia Kiryaki (Paşabahçe) Ayazması

Paşabahçe'de faal durumda olan bir Rum kilisesi ile az aşağısında bir ayazma vardır. Farklı bölümlerde de anlattığımız bu ayazma, Hristiyan Azize Ayia Kiryaki'ye adanmış olup Paşabahçe meydanında, Çukurçeşme'nin hemen sol yanındaki konumuyla Ayazma seddi çukurunda bulunmaktadır.[345] Ayazmanın hangi dönemden kaldığı bilinmemekle beraber yukarıdaki kiliseden daha eski olduğu anlaşılmaktadır.

Çukurçeşme ile yan yana olan (sol taraftaki) Paşabahçe Ayazması
(Fotoğraf: Davut Hut)

343 Enis Karakaya, "Ayazmalar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C.1, s.473.

344 Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, s.99, dipnot 167.

345 Enis Karakaya, "Ayazmalar", s.474; Özgün Arın, *İstanbul'un Anadolu Yakası Kıyılarında Mesire Alanlarının Dönüşümü (1839-1938) ve Günümüze Yansımaları*, s.459.

Çukurdaki Paşabahçe Ayazması'nın içi ve sağda yer alan ayazma suyu çeşmesi (Fotoğraf: Davut Hut)

Göksu Meryem Ana (Panayia) Ayazması

Beykoz ve çevresinin geçmişte en önemli ve popüler ayazmasının bu olduğu anlaşılıyor. Göksu ve Küçüksu dereleri boyunca uzanan düz çayırlık alan ve devamındaki ağaçlık tepeler, Bizanslılarca "Potamonion" (kutsal kuyular) olarak adlandırılmıştır. Bizans Dönemi'nde bu bölgede, kutsallık izafe edilen, şifa verdiğine ve günahlardan arındırdığına inanılan bazı su kaynakları bulunuyordu[346].

Bunlardan Göksu kıyısı içerilerindeki Panayia adıyla bilinen ayazma, Meryem Ana'nın doğumuna ithaf edilmiştir. İlk defa 1870 yılında Bahçıvan Argirios tarafından keşfedilmiş, 1874 yılında ise ayazmanın üstüne bir yapı inşa edilmişti. Nitekim şu anda mevcut oldukça iyi durumdaki ayazma binasının kapı üstü kitabesinde de

346 Özgün Arın, *İstanbul'un Anadolu Yakası Kıyılarında Mesire Alanlarının Dönüşümü (1839-1938) ve Günümüze Yansımaları*, s.382.

kuruluş tarihi 1874 olarak verilmektedir. Eylül ayının sekizinci günü ile bu günü takip eden ilk pazar ziyaret günü olduğundan, burası Rum Ortodokslarının kütle hâlinde uğrağı olurdu. Çevresinde yortu eğlencelerinin yapıldığı ayazmanın bu ziyaret günleri, "Göksu Panayırı" adıyla anılmıştır.[347] Belirtilen zaman aralığında İstanbul'un her tarafından çok sayıda Rum buraya akın ederek ayazmanın civarını büyük bir kalabalık ile doldururlardı. Bu yüzden de, II. Abdülhamit döneminde, 1890'lı yıllarda, Göksu'daki Meryem Ana Ayazması'nda yapılan geleneksel panayırlarda bazı güvenlik tedbirleri alınmak zorunda kalınmıştı[348].

Göksu Meryem Ana (Panayia) Ayazma kitabesi (Fotoğraf: Davut Hut)

Oluşan büyük kalabalıktan dolayı, yakındaki mısırcı, çömlekçi ve diğer esnaf, belki de en fazla alış verişi bu tarihlerde yapardı. Nitekim 1900'lü yılların başında, bitişikteki üç meyhanenin, ziyaret günlerindeki hasılatı ile bir senelik masraflarını çıkardığı rivayet edilir[349]. Yine bugünlerde, Boğaz'ın ünlü Şirket-i Hayriye vapurları da artan yolcu trafiğini karşılamak için ek seferler yaparlardı. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin yaşandığı bir dönemde, 1920 yılından sonra ise ziyaretçi sayısı ve yoğunluğu oldukça azalmıştır. Zira Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra çekiciliğini yitirmeye başlayan mesirede yaşanan seller, binaların yıkılması, dere kenarında başlayan yapılaşma, dere suyunun

347 Sâmiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, s.410.
348 BOA, DH.MKT, nr.137/1 (9 Rebiülevvel 1311 / 11 Eylül 1893).
349 Abdürrahim Cabir Vada, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihi*, s.105-106.

Göksu Meryem Ana (Panayia) Ayazma binası ve arkasında ormanlık arazisi
(Kaynak: Beykoz Belediyesi Fotoğraf Arşivi)

kirlenmesi gibi gelişmeler, Göksu Mesiresi'yle birlikte ayazmanın da eski canlılığını yitirmesine neden olmuştur.

Oldukça iyi durumdaki ayazma binası hâlen varlığını korumakla birlikte, her eylül ayında panayıra gelen Rumlardan bugün artık eser kalmamıştır. Geçmişte, 6-7 Eylül 1955 hadiseleri sırasında ayazma tahrip edildiğinden bugün halen kapalı durumdadır. Ayazma ve çevresindeki 100 dönüme yakın geniş arazi ise 2012 yılında Kandilli Metomorfosis İsa Rum Ortodoks Kilisesi'ne iade edilmiştir[350]. Issızlığın ve doğanın ortasında kalan ayazma binası ve bu geniş ormanlık arazi, insanlara her halükârda sükûnet ve rahatlık vermektedir. Diğer yandan, 1960'lı yıllarda, yanan Göksu Kasrı'nın civarında,

350 https://ozhanozturk.com/2017/09/01/anadolu-hisari/ (Erişim: 10.07.2021)

değirmen harabeleri ve henüz ortadan kalkmamış geniş bostanlık alanlar ile birlikte bir başka ayazma daha varlığını sürdürüyordu[351].

Kanlıca Zarif Mustafa Paşa Yalısı Bahçesindeki Ayazma

Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'ndan sonra Boğaz'ın en eski ikinci yalısı olarak kabul edilen Kanlıca'daki bu yalı, Osmanlı'da çeşitli valilikler ve önemli görevlerde bulunmuş olan, gösterişsiz ve sade bir hayat süren ve bu nedenle de "Zarif" lakabıyla anılan Mustafa Paşa tarafından 1848 yılında satın alınmış. Birinci Dünya ve Balkan Savaşları ve ayrıca gemi çarpması gibi sebeplerle büyük hasarlar gören yalı, her seferinde onarılarak bugüne kadar gelebilmiş. Bugüne sadece selamlık kısmı kalan yalının ilginç bir özelliği de bir odasının denizle bağlantısı olması nedeniyle, yalının içinden denize girilebiliyor olmasıdır. Bu önemli yalı, ilk olarak Bizans manastır kalıntıları üzerine inşa edildiğinden, bahçesinde o dönemden kalma bir ayazma ile hamamın günümüze kadar ulaştığı ifade edilmektedir[352].

Avlusunda Bizans döneminden kalma bir ayazmanın bulunduğu Zarif Mustafa Paşa Yalısı

351 Özgün Arın, *İstanbul'un Anadolu Yakası Kıyılarında Mesire Alanlarının Dönüşümü (1839-1938) ve Günümüze Yansımaları*, s.62, 386.

352 Türker İnanoğlu, *En Güzel Köy: Kanlıca*, s.131-132.

7.

BÖLÜM

Beykoz'un Tarihî **Su Bentleri ve Sarnıçları**

Beykoz'un Karakulak, Sırmakeş, Çubuklu ve Göztepe gibi meşhur kaynak suları ile merkezindeki ünlü İshak Ağa Çeşmesi'nin (Onçeşmeler) bolca akan suyunun, İstanbul'un her iki yakasının kaliteli ve içilecek su ihtiyacının karşılanmasında ne kadar önemli bir işlev gördüğü, ilgili bölümlerde anlatılmıştı. Bu bölümde ise, Beykoz'un "akan su"dan ziyade "toplanmış, durgun su"yunu temsil eden, tarihî su bentleriyle sarnıçları konu edilecektir. Bu iki tür su eserinin aralarında boyutları ve hacimleri bakımından ciddi farklılıklar bulunmakta ise de suyun depolanması açısından benzer bir işlevi yerine getirdiklerinden, Beykoz'un bentleri ve sarnıçlarını aynı bölüm içinde anlatmayı uygun bulduk.

Anadolu Yakasının Su Hazineleri: Beykoz'un Tarihî Su Bentleri

Osmanlı döneminde, İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak amacıyla farklı kaynaklardan gelen birtakım suların depolanmasını sağlayan ve günümüzün barajlarına benzeyen bentler (setler) yapılmıştır. Su sorunu gündemden düşmeyen İstanbul'da, büyük kısmı Belgrad Ormanları bölgesinde olmak üzere inşa edilen bentlerin tamamı, şehrin temiz içme suyu ihtiyacına cevap vermek ve suları

–uzun süre ihtiyacı karşılaması için- depolamak amacıyla inşa edilmişti. Şehrin aynı zamanda "su rezervi"ni oluşturan ve yağmur suları, dereler ve memba suları gibi kaynaklardan beslenen bu bentler, tahmin edileceği üzere, verimli bir derenin ve su toplama havzasının üzerinde kurulmuştur[353]. Söz konusu tarihî bentler arasında, umumiyetle padişahlar, hanım sultanlar gibi büyük vâkıflar tarafından yaptırılanlar mevcut olduğu gibi, Beykoz örneğinde görüleceği üzere, Avrupa menşeili su şirketleri tarafından yaptırılıp işletilenler de vardır.

Beykoz ve civarında Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde inşa edilen ve küçük çapta birer baraj niteliği taşıyan su bentleri, Anadolu yakasındaki Üsküdar ve Kadıköy gibi önemli yerleşimler ile civarlarının artan su ihtiyaçlarına adeta tek başına cevap vermiştir. Bu bakımdan Beykoz'un, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Anadolu yakasının su ihtiyacını karşılamada, kaynak suları ve bent suları olmak üzere, iki yönlü bir katkısının olduğu görülür. Şimdi, kronolojik olarak bu bentleri anlatalım:

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin I. Elmalı (Göksu) Bendi ve Elmalı Suyu

19. yüzyılın sonlarında, İstanbul'un Anadolu yakasındaki Üsküdar ve Kadıköy gibi büyük yerleşimlerin içme suyu ihtiyacı, küçük hacimli şebekeler, kaynak suları ve umumi çeşmeler ile I. Elmalı (Göksu) Bendi'nden karşılanırdı. Bu bentten sağlanan şebeke suyu ise 1893 yılında bendi inşa eden Fransız menşeili Üsküdar-Kadıköy Osmanlı Anonim Su Şirketi tarafından ücret karşılığında halka ulaştırılıyordu. Böylece, Avrupa yakasından sonra Anadolu yakasındaki semtler de meskenlere, resmî dairelere ve işyerlerine kadar ulaştırılan aboneli-sayaçlı-faturalı-ücretli "şebeke suyu" ile tanışmıştır. Bu durum, şirket suyu ile varlıkları çok daha eskilere giden memba/vakıf suları

353 İstanbul'un tarihî su bentleri için bkz. Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, s.46-71.

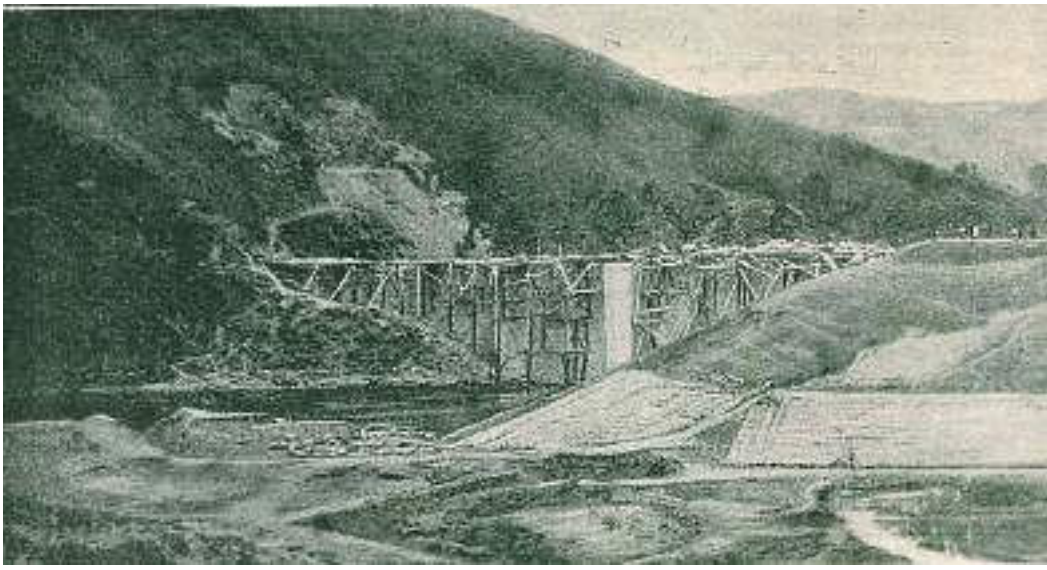

Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin Göksu'daki bendinin inşasından bir görüntü

arasında zaman zaman şiddetlenen bir rekabetin de başlamasına neden olmuştur[354].

İlgili bölümde farklı yönleriyle anlattığımız Göksu Deresi'nin Boğaz'a döküldüğü yerden 3 km kadar yukarıda geçmişte Anadolu yakasının su ihtiyacını karşılayan I. Elmalı Bendi bulunur. Göksu'da Elmalı Deresi üzerinde bulunduğu için bir diğer adı da Göksu Bendi'dir. Bu tarihî bent, görülmeye değecek derecede estetik özelliklere sahiptir. Bendi besleyen ana kaynak olan Elmalı Deresi ise bir taraftan Alemdağı yönünden gelen dereciklerin oluşturduğu Çavuşbaşı Deresi ile diğer taraftan Kayışdağı'ndan gelen dereciklerin sularını toplayan Kemer Deresi ve bunun uzaması olan Budak Deresi'nin birleşmesinden meydana gelmektedir. Bundan ayrı

354 Haydar Kazgan-Sami Önal, *İstanbul'da Suyun Tarihi,* İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.107-108, 111.

olarak, civardaki tepelerden gelen ve yağmur sularıyla büyüyen iki-üç derecik daha yine Elmalı Bendi'ni beslemektedir[355].

Nazım Nirven'in verdiği bilgilere bakılırsa, İstanbul'un Anadolu yakasındaki ilk bent, Anadoluhisarı'nın doğusunda, Çavuşbaşı Deresi üzerinde ve toprak dolgu olarak yapılmıştı. Ancak sonradan bu toprak bende bitişik olarak, II. Abdülhamit döneminde 1893 yılında taştan yeni bir bent inşa edilerek işletmeye alınmıştır. Bentte toplanan sular, yakındaki fabrikadaki (tesis) süzgeçlerden süzüldükten sonra pompa istasyonu vasıtasıyla ve demir borularla Üsküdar, Kadıköy ve Boğaziçi'nin bir kısım Anadolu sahiline verilmekteydi.

Bu tarihî bendin yapımıyla ilgili olarak ortaya çıkan süreci ise şöyle özetleyebiliriz: Öncelikle, Anadolu yakasında su ihtiyacına yönelik gerçek anlamda bir su bendi ya da baraj bulunmuyordu. Ayrıca 1880'lerde Anadolu-Bağdat demiryolu hattının inşasına girişilmesi ve sayfiyeciliğin popüler hâle gelmesiyle birlikte Kadıköy-Üsküdar ve civarlarının gittikçe kalabalıklaşan nüfusuyla artan su ihtiyacı, bendin inşası için temel gerekçe olmuştur[356].

Sermayedarları ve iştirakçileri büyük çoğunlukla Avrupalılardan ibaret olan Elmalı Su Şirketi ve inşa edeceği Elmalı bendinin yapımı için, evvela bir Fransız şirketini temsil eden, Osmanlı Bankası Tercüme Odası Müdürü Karabet Sıvacıyan Efendi'ye, 17 Ekim 1888 tarihli bir mukavele ile imtiyaz verilmişti. Ancak, 65 yıl olan imtiyaz süresi, 1914 yılında yapılan bir başka mukavelename ile 1888 yılından başlamak üzere 99 yıla çıkarılmış; su dağıtım sahası da Kanlıca ve Maltepe'yi de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Bu ek mukavelename ile şirket, Çamlıca'da 200 metreyi geçmeyen yükseklikteki mahaller ile –ileride

355 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C.5, s.2914-5; Mehmet Kanar (çeviri ve sözlük), "İstanbul Suları Hakkında Mütalaât", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. IV, sayı: 1 (2002), s.119.

356 Dr. Saadi Nazım Nirven, *İstanbul Suları,* s.215.

değinileceği üzere- Beykoz'da 75 metreyi geçmeyen mahallere de farklı bir ücret tarifesiyle su verme işini uhdesine alıyordu[357].

Şirketle imzalanan ilk mukavelename ile suyun dağıtım ve satış şekli, yangın muslukları ve ayrıca ücretsiz olarak hastaneler ile askeri tesisler ve halkın istifade edebileceği sokak çeşmeleri de tespit edilip kararlaştırılmıştır[358]. Yine mukaveleye göre şirket, genel olarak ücret mukabilinde dağıtımını yapacağı suyun, fiziksel ve kimyasal nitelikler bakımından içime elverişli, belirli bir kalitede ve sağlıklı olmasını taahhüt etmiştir.

İlk mukavelename çerçevesinde, bu iş için bir Fransız girişimi olarak Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi kurulmuş ve Göksu'da Elmalı Deresi üzerinde I. Elmalı Bendi inşaatına başlanarak 1893 yılında bitirilmiştir. Toprak dolgu ve kâgir tipinde olan bendin 1990'lardaki yıllık göl hacmi 920 bin metreküp olarak hesaplanmıştır[359].

İsviçreli Mühendis Henry Gruner tarafından yapımı gerçekleştirilen[360] ve kurbanlar kesilerek duayla hizmete alınan Göksu Bendi'nin, ilk yapıldığı dönemde 185 metrelik kısmı toprak dolgu ve 125 metrelik kısmı da kâgir (taştan) olmak üzere toplam uzunluğu 310 metreye ulaşıyordu. Kil ile karıştırılan ve tokmakla sıkıştırılan toprak dolgu kısmı; temelde 65, en üst noktada ise 5 metre kalınlığında idi.

357 Dr. Saadi Nazım Nirven, *İstanbul Suları,* s.215-216. Elmalı (Üsküdar-Kadıköy) Su Şirketi'nin 17 Teşrinievvel 1304/1888 tarihli Mukavelesi ve Şartnâmesi; Elmalı (Kadıköy-Üsküdar) Osmanlı Anonim Su Şirketi'nin 29 Teşrinisani 1305/1889 tarihli Dâhilî Nizamnâmesi; Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin Su Tevzîâtına Dâir 14 Eylül 1310/1894 tarihli Dâhilî Nizamnâmesi ve Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin Umûr-ı Zâbıtasına Dâir 14 Eylül 1310/1894 tarihli Nizamnâmesi; Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi İmtiyazına Mütedâir 21 Mart 1305/2 Nisan 1889 tarihli Mukavelenâmeye Müzeyyel 7 Haziran 1330/1914 tarihli Mukavelenâme; Üsküdar-Kadıköy Su Şirketinin Su Tevzîâtına Mütedâir 26 Rebiülevvel 1312/1894 tarihli Nizamnâme-i Dâhilîsinin 7 Haziran 1330/1914 tarihli Bazı Mevâdd-ı Muaddile ve Müzeyyilesi için bkz. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C.5, s.2918-2965.

358 Nâzım Yücelt, "Tarih Konuşmaları: Geçmiş Asırlarda İstanbul'un Su Derdi-2", *Yeni İstanbul*, 14 Eylül 1954 (TT-501869).

359 Meral Avcı, "Barajlar ve Baraj Gölleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, s.51.

360 Kazım Çeçen, "Elmalı Bendi", *DİA*, C.11, s.57.

Kâgir kısmının temel genişliği 10 metre, en üst noktada ise 3,5 metre idi. Bent başta olmak üzere bütün inşaat sırasında yaklaşık 2 bin işçi istihdam edilmiş ve bu arada 175 bin lira gibi büyük bir meblağ harcanmıştı. Bu arada, bentte toplanan suyu Üsküdar ve Kadıköy semtlerine ulaştırmak üzere çift hatlı olarak inşa edilen boru hattı uzunluğu da 53.775 metreye ulaşıyordu.[361]

I. Elmalı (Göksu) Bendi inşaatının başladığı sırada ortaya çıkan ruhsat sorunu ise ilginç olması bakımından kayda değerdir. Şöyle ki, bu esnada inşaatta çalıştırılmak üzere bölgeye yüz elliden fazla amele (işçi) getirilmiş; ancak, nizama uygun olarak bendin inşa edileceği yerden sorumlu olan Anadoluhisarı Sekizinci Belediye Dairesi'nden alınması gereken resmi ruhsat henüz alınmamıştı. Bunun üzerine, inşaatı üstlenen Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi görevlilerinden İsmail ve Mehmet kardeşler Belediye çavuşları tarafından yakalanıp önce Şehremaneti'ne, oradan da Zaptiye Nezareti'ne gönderildiler[362]. Daha sonra ise gerekli ruhsatın alınarak bendin inşaatına başlandığı anlaşılıyor.

Diğer yandan, belki de Anadolu yakasına inşa edilen ilk "modern" bent olması nedeniyledir ki, bu eser İstanbullular için ilgi odağı olmuş, hatta dönemin Almanya sefirinin, tamamlanan bendi görmek üzere Göksu'ya gideceği haber verilmişti[363]. Bu yönüyle bendin bir merak ve heyecan yarattığı söylenebilir.

Göksu Bendi inşa edilir edilmez önemli bir işlev görmüştür. Şöyle ki, 1892-1895 yıllarındaki şiddetli İstanbul kolera salgını esnasında, bent civarında da kolera vakaları görülmüştü. Buna rağmen, Avrupa'dan getirilen süzgeçler kullanılarak içme sularının arıtılması sağlanmıştır. İçme ve kullanma sularının mikroplardan korunması için salgının başlarında Göksu Bendi'ne Paris'ten getirtilen kum filt-

361 İlhami Yurdakul, "Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi'nin Kuruluşu ve İçme Suyu Temin Projesi: Göksu Bendi (1888-1894)", *Beykoz 2020 Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, (Ed. Hilal Yurdakul), Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s.303.

362 BOA, DH.MKT, nr.1840/86; Şefik Memiş, *Anadolu Yakasının İlk Belediyesi: Beykoz 10. Daire-i Belediye*, s.83.

363 BOA, Y.PRK.ŞH, nr.4/35, 28 Şevval 1310.

reli süzgeç takılmıştı. Bu ve diğer tedbirler sayesinde, salgın esnasında bendin sularına kolera bulaşmadığından içime elverişli bir hâldeydi. Diğer yandan, Selimiye Kışlası'nda kolera salgını tamamen söndükten sonra da yine Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin Göksu'dan getirdiği su kullanılmaya başlanmıştı.

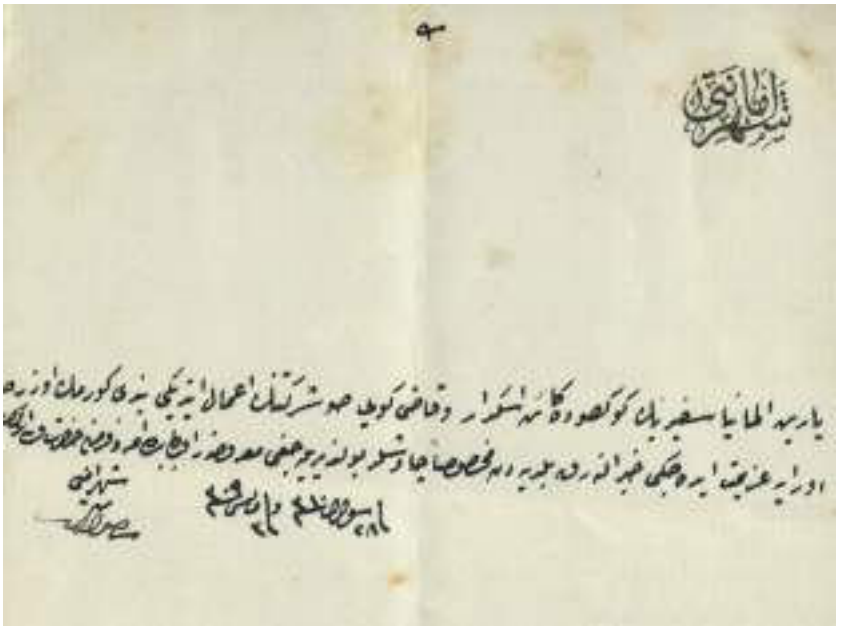

Almanya sefirinin Göksu'daki bendi görmeye gideceğine dair
Osmanlı Arşiv Belgesi (BOA, Y.PRK.ŞH, nr. 4/35)

İstanbul'daki bentlerin sularının kirlenerek çeşitli sıhhî sorunlara yol açması, Osmanlı'dan günümüze gündemden düşmeyen bir konu olmuştur. Nitekim Bakteriyolog Osman Nuri (Eralp) Bey, Elmalı suyunu oluşturan kaynaklar ve kollar ile Elmalı Bendi'nde yapmış olduğu incelemeler neticesinde 25 Aralık 1910 tarihli bir rapor hazırlamıştı. Bu rapora göre, Elmalı Bendi'nin suyunu oluşturan Çavuşbaşı, Budakdere ve Elmalı suyu deresinin geçtiği yerlerde hıfzıssıhha açısından bazı önemli sorunlar vardı. Öncelikle derelerin yakınlarında bulunan çiftlik ve mandıranın atıkları Çavuşbaşı deresine akmakta, ayrıca Çekme ve Dudullu köyleri ile bataklıklardan

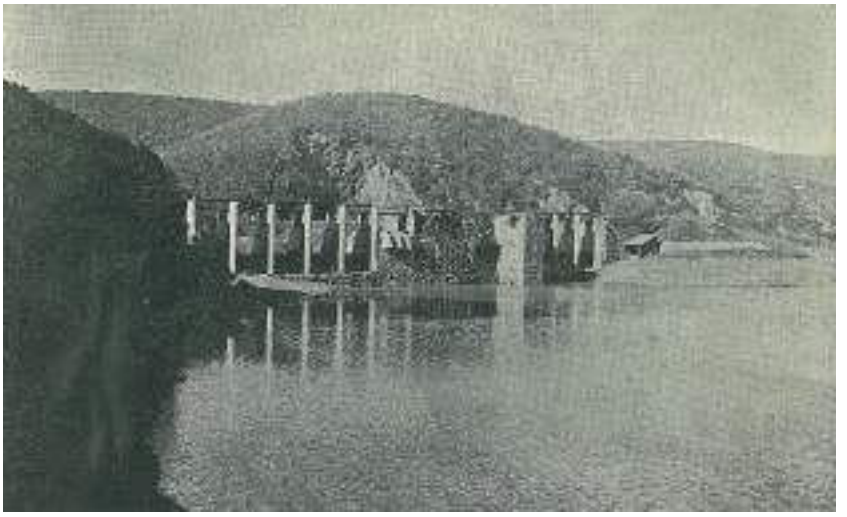

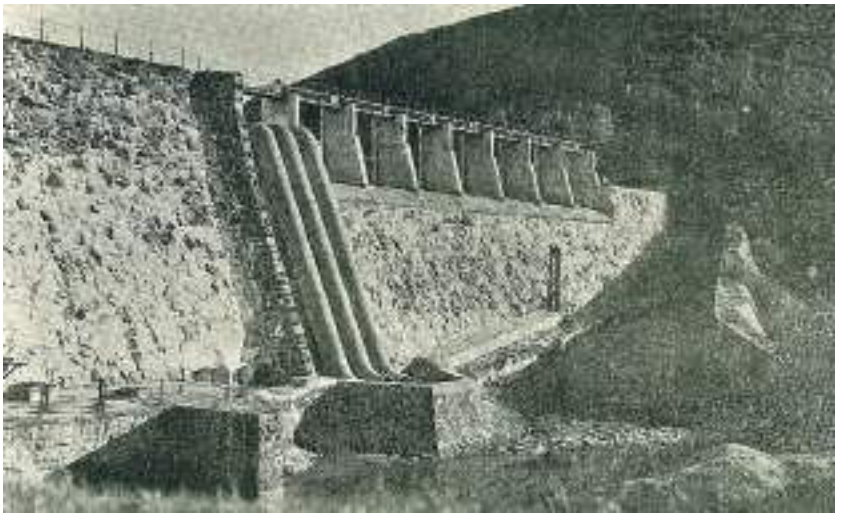

1940'lı yıllarda I. Elmalı (Göksu) Bendi'nden Görüntüler
(Saadi Nazım Nirven, İstanbul Suları)

gelen hayvansal ve bitkisel atıklar, pislikler derelere karışarak Elmalı suyunu kirletmekteydi. Bu duruma bir çare olarak, suyu kirleten köy, çiftlik ve mandıraların mümkünse kaldırılması, bu mümkün değilse de orada yaşayan ve çalışan insanların suları kirletmemesi

için bekçi ve müfettiş tayiniyle buraların kontrol altına alınması ve ayrıca yetkili su dağıtım şirketinin uyarılarak her on beş günde bir suyun tahlil edilmesi gibi tedbirler, Sıhhîye Yüksek Meclisi tarafından kararlaştırılmıştır[364].

Genel durumu ve sıhhî özellikleri yukarıdaki gibi olmakla birlikte Elmalı Bendi'nin suları, şöhreti oldukça kötü olan Terkos suyuna kıyasla daha iyi vaziyetteydi. 1913 yılında, Rıza ve Cevad Beylerin Haydarpaşa Tıp Mektebi'nin çeşmesinden alınan Elmalı suyunu tahlili neticesinde; suyun bulanık görüntüde, sarımtrak renkte, kokusuz, doğal lezzette ve tortulu bir su olduğu tespit edilmiş ve âdi derecede sertlik derecesi 4 olarak ölçülmüştü[365]. Sertlik derecesinin 1940'lı yıllarda 4.5-5 civarında; 1954 yılında ise 7 olduğu belirtilmiştir ki, bu sonuncu tarihte Terkos suyunun derecesi ise 12 civarındaydı[366]. Bu durum, her ikisi de aynı türde, yani "bent suyu" olmasına ve zaman içerisinde sertliği de artmasına rağmen, Elmalı suyunun Terkos suyundan daha yumuşak ve iyi vaziyette olduğunu gösterir. Bununla birlikte, şirketin sağladığı suyun yeterince temiz olmaması, su ücretlerine yaptığı fâhiş zamlar ve kullandığı su saatlerinin kullanılan su miktarını fazla göstermesi gibi nedenlerle sık sık şikâyetler mevzubahis olmuştur[367].

Elmalı suyunun bentten tüketiciye kadar ulaşmasındaki aşamalar kısaca şunlardı: Göksu Deresi vadisi üzerinde bulunan Elmalı Bendi'nin suları, buradaki tesiste (fabrika) bir tasfiyeye tâbi tutularak, süzülüp temizlendikten sonra; kurulan su şebekesi vasıtasıyla da Anadolu yakasının kalabalık olan semtlerine, Anadoluhisarı'ndan Erenköy ve Bostancı'ya kadar olan Üsküdar ve Kadıköy semtlerine akıtılıyordu. Bent ve tesislerin hepsine birden Elmalı Tesisleri adı verilmiştir. Bu tesislerde; Elmalı Bendi (1,7 milyon metreküp hacimli), bentten günde 8500 metreküp su basacak terfi (pompa) merkezi, iki

364 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C.5, s.2915, 2918; Mehmet Kanar (çeviri ve sözlük), "İstanbul Suları Hakkında Mütalaât", s.120, 123, 128.

365 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C.5, s.2916.

366 Nâzım Yücelt, "Tarih Konuşmaları: Geçmiş asırlarda İstanbul'un Su derdi-2", *Yeni İstanbul*, 14 Eylül 1954 (TT-501869).

367 Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, s.70.

adet Elmalı Bendi-Bağlarbaşı isâle hattı, Bağlarbaşı'nda su hazneleri, Anadoluhisarı-Bostancı arasında toplam 187 km uzunluğunda demir borularla döşenmiş şebeke hattı, ücretsiz su alınabilen 29 adet halk çeşmesi ve 28 adet de yangın musluğu bulunuyordu.

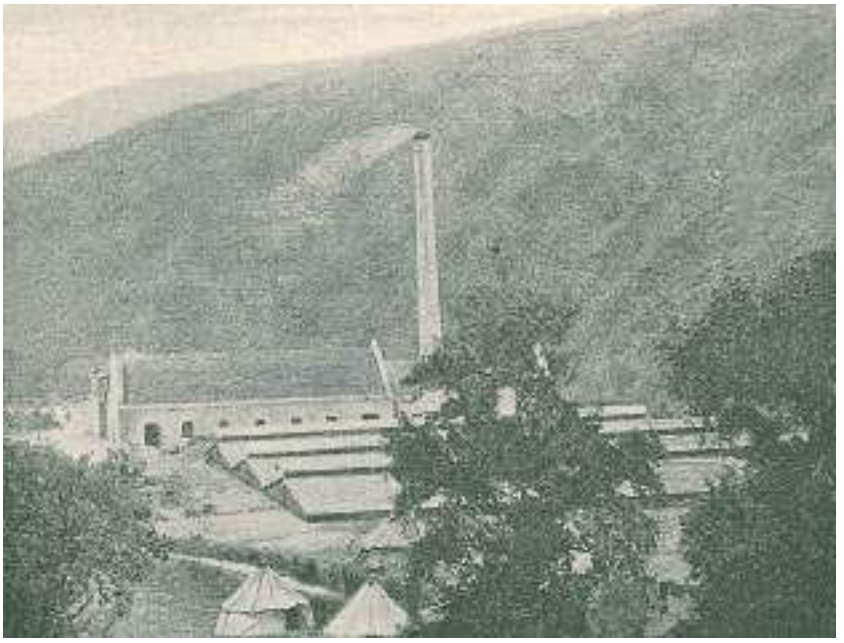

Göksu Bendi suyunu süzüp temizledikten sonra Üsküdar ve Kadıköy semtlerine pompalayan Elmalı (Göksu) Bendi Tesisleri

1937 yılına kadar şirket, Elmalı'dan yıllık takriben 2,5 milyon metreküp su basmış, % 53,5 nispetinde zayiatla toplam 8194 abonesine 1 milyon 157 bin metreküp su satmıştır[368]. Süzülmüş bent suyunu, Kadıköy-Üsküdar ve civarına ulaştırmak amacıyla Bağlarbaşı'ndaki ana hazneye (terfi/dağıtım merkezi) pompalamak için başlangıçta (Osmanlı döneminde) buhar makineleri kullanılırken, daha sonraları (Cumhuriyet döneminde) ise elektrikli makineler kullanılmaya başlanmıştır[369].

368 Kerim Esmer, "Tarih Boyunca İstanbul Suları-II", *İstanbul,* Sayı:43, s.18 (TT-50188).
369 Dr. Saadi Nazım Nirven, *İstanbul Suları,* s.215.

Birinci Dünya Savaşı yılları ve devamındaki Cumhuriyet'in ilk yıllarında, I. Elmalı (Göksu) Bendi'nin şehrin Anadolu yakasının artan su ihtiyacını karşılamaya kâfi gelmediği anlaşılıyor. Nitekim daha Büyük Savaş'ın sona erdiği 1918 yılında bile Göksu Bendi'nin genişletilmesi ve ıslahı konusu gündemdeydi[370]. 1923 yılına gelindiğinde ise yeni bir bent inşası için gerekli yatırıma kaynak bulmak amacı ile su ücretinin artırılması hakkında, bendi işleten Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi tarafından yapılan teklifin incelenmesi kararlaştırılmıştır[371]. Nihayet, ihtiyaca cevap veremeyen ve kısmen de yıkılan I. Elmalı (Göksu) Bendi, 1926 yılında, aynı şirket tarafından büyük ölçüde onarılıp kâgir baraj şekline dönüştürülerek 20 m yüksekliğe çıkarılmış; böylece su tutma kapasitesi de önemli ölçüde artırılmıştı. Bu ilave inşaatlardan dolayı bent, toprak ve (bent civarında açılan taşocaklarından elde edilen) taştan yapılmış bir ağırlık bendi niteliği kazanmıştır. Böylece bendin su akma sahası da 2 milyon m^3 civarına ulaşmıştır. Son hâliyle bendin toprak kısmının uzunluğu 130 metre, üst kısmının duvar kalınlığı 3.5 metre, alt kısmının duvar kalınlığı 6.5 metredir. Bendin toprak kısmına bitişik olarak sonradan örülen taş kısmının yüksekliği ise 18.5 metre, üstünün uzunluğu da 117.60 metredir.

İstanbul Belediyesi, 1 Temmuz 1937'de, o tarihe kadar yabancıların idaresinde bulunan şirketi ve sahip olduğu imtiyazı, on yılda ödenmek üzere 400 bin Türk lirası karşılığında satın alarak millileştirmiştir. Bu durum, 11 Haziran 1938 tarih ve 3359 sayılı kanunla onaylanarak yürürlüğe girmiştir[372]. Ancak İstanbul Belediyesi Sular İdaresi tarafından bent defalarca düzenlenmiş ise de verdiği su yine de yeterli gelmiyordu. Nitekim yeni bir bent daha yapılmasına rağmen ilk bendin büyütülmesine çalışılmaktaydı. Sonuçta, bent 1948 yılında İstanbul Sular İdaresi tarafından yükseltilmiştir[373].

370 BOA, DH.EUM.5.Şb.nr.59/25, 25 Receb 1336.
371 BOA, MV nr.224/82, 6 Muharrem 1341.
372 Kerim Esmer, "Tarih Boyunca İstanbul Suları-II", *İstanbul*, Sayı:43, s.18 (TT-50188).
373 Orhan Çinili, "İstanbul Mesireleri 29: Anadoluhisarı" (TT-501487)

I. Elmalı Bendi'nin suyunu kullanan Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin Beykoz'a su dağıtma girişimine de kısaca değinmek gerekir. Çalışmamızın muhtelif yerlerinde vurgulandığı üzere, İstanbul'un diğer semtlerinin âcil ihtiyaçları için âdeta bir "su kaynağı" ve "su deposu" olan Beykoz'un zaman zaman kendisinin susuzluğa maruz kalması ilginç bir durum oluşturmuştur. Özellikle merkezdeki genel su ihtiyacının karşılanamaması nedeniyledir ki, Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi, 14 Haziran 1330/1914 tarihli bir beyanname ile "Beykoz kasabasının sınırları dâhilinde olmak üzere, deniz kıyısından 75 metre yüksekliğe kadar bulunan mahallere su verilmesi için gereken inşaat ve çalışmaların yapılmasını taahhüt etmiştir. Buna göre, hazırlanacak plan, proje ve keşifnâmelerin Nafia (Bayındırlık) nezareti tarafından onaylanmasından sonraki iki sene zarfında şirket taahhüdünü yerine getirecek, suyun metreküpü ise "altın akçe üç buçuk kuruş" fiyat ile satılacaktı[374]. Ancak, tam da Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği bir döneme denk gelmesiyle bu konuda taahhüt edilenlerin yapılmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim, 1949 tarihli bir gazete yazısında yer alan "*Tepelerinde bir su şehri olan Beykoz, inanılmaz belki amma susuzdur. Evlerin yüzde doksanında su yoktur. Sakalarla su taşıtmak zorundadırlar*"[375] ifadeleri, su dağıtım sorununun Cumhuriyet döneminin 1940'lı yıllarında bile devam ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

II. Elmalı Bendi

Yukarıda anlattığımız mevcut I. bendi besleyen Çavuşbaşı Deresi'yle Budakdere üzerinde olmak üzere, 1955 yılında, ikinci bir bent daha inşa edilmiştir ki bu, II. Elmalı Bendi adıyla bilinmektedir.

Göksu'da Elmalı Deresi üzerinde II. Elmalı Bendi olarak bilinen ve eski bendin arkasında, onun kaynağına 1,2 km mesafede Çavuşbaşı Çayı üzerinde yapılan bu yeni yapı, Demokrat Parti iktidarında,

374 *Düstur*, II. Tertip, Dersaadet 1334, s.877-878; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, C.5, s.2958-9.

375 "Günden Güne Sönen Bir Güzellik Boğaz'ın İncisi: Beykoz", *Son Saat*, 30 Mart 1949 (TT-501591).

18 - 7 - 1953

İSTANBULUN SU DERDİ

Yapılmakta olan yeni Elmalı Bendinin şeyklarından ikisi

Elmalı'da yeni bendin inşası hızla ilerliyor

Anadolu ciheti senenin sonundan itibaren bol suya kavuşacak — Sular İdaresi su meselesini halletmek için bir program hazırladı

Beton dökmek için hazırlanan tesisler ve hasıl hat

Yeni Elmalı Bendi İnşası Hızla ilerliyor (Akşam, 18.7.1953,TT-501865)

1950'lerde inşa edilip hizmete alınmıştır. İstanbul'un nüfusunun 1 milyonu henüz geçtiği bu yıllarda Terkos'un karşı yakaya, 70 yıl kadar önce II. Abdülhamit döneminde yapılan ve sadece 1,7 milyon m³ su tutma kapasitesi olan I. Elmalı Bendi'nin ise Anadolu yakasına ve özellikle de Üsküdar ve Kadıköy'e verdiği su, ihtiyaca cevap vermekten hayli uzaktı. Bilhassa yaz aylarında Anadolu yakasındaki su sıkıntısı çok daha şiddetli bir şekilde hissediliyordu. 1950'lerin başında birkaç seneden beri yağmurların yağmaması sonucunda ortaya çıkan şiddetli kuraklık da buna eklenince, İstanbul ve Anadolu yakası için susuzluk en çok üzerinde durulan sorunlardan biri hâline gelmişti.

Bu çerçevede, dönemin Sular İdaresi Müdürü Yüksek Mühendis Cahit Çeçen, 1953 Temmuz'unda gazetecilerle birlikte Elmalı Bendi'ne giderek konu hakkında bazı açıklamalarda bulunur: Buna göre İstanbul, su bakımından diğer büyük şehirlere göre

daha kötü durumdaydı. Şöyle ki, kişi başına günlük su sarfiyatı İzmir'de 200, Ankara'da 300 litre iken bu miktar İstanbul'da sadece 125 litre olarak verilmekteydi. Şehrin Anadolu yakasına verilen su miktarı ise bundan daha da düşük olup 100 litre olarak sağlanıyordu. Ne var ki, Anadolu yakasının su ihtiyacı bunun üç katıydı. Bu durum, bölgede yaşanan su kıtlığını açıkça gözler önüne sermektedir. İstanbul'un nüfusunun 1,5 milyon olacak şekilde projeksiyonu yapılarak şehrin geneli için yapılması düşünülen projeler için de yaklaşık 100 milyon liralık bir paraya ihtiyaç duyuluyordu. Bunlardan, yapılmakta olan II. Elmalı Bendi'nin suyunu Kadıköy'e nakledecek olan isâle hattını döşemek gerekiyordu. Bu bendin hizmete girmesiyle de Anadolu yakasının su sıkıntısı kalmayacaktı[376].

Bendin inşasını üstlenen Fransız firmasının mühendisleri, Türk mühendislerle birlikte çalışıyorlardı. Anadolu yakasının suyunu arttırmak amacıyla ikinci bendin inşaatına başlanarak bu iş için 12 adet şantiye kurulmuştu. Beton dökmek için de havai hat inşaatı ile elektrik nakil tesisatı yapılmıştı.

Bu bentte toplanacak suyun Kadıköy'e nakli için ise 10 km uzunluğunda ve 60 cm ebadında borularla, ihtiyaca cevap veremeyen eskisinin yanında ikinci bir isâle hattının inşasına da başlanmıştı. Elmalı'dan Kadıköy tarafına günlük 35 bin metreküp su nakledecek olan bu hattın inşası için yarım milyon liralık bir tahsisat ayrılmıştı[377]. Ancak zaman zaman finans ve istimlâk sorunları ortaya çıktığından, isâle hattı döşeme işinde aksaklıklar yaşanmıştır. Diğer yandan, yine aynı yıllarda gemilerle su ihtiyacı karşılanmaya çalışılan Adalar dahi İstanbul'un en fazla su sıkıntısı çeken yerleri arasındaydı. Buna bir çare olarak da yine Elmalı Bendi suyunun deniz altından borularla Adalar'a nakli için ihale açılması planlanmıştı[378].

376 "İstanbul'un Su Derdi: Elmalı'da yeni bendin inşası hızla ilerliyor", *Akşam*, 18.7.1953 (TT-501865).

377 "Elmalı Bendi İnşaatı", *Son Posta*, 3 Haziran 1952 (TT-501857).

378 "Bu şehrin meseleleri: İstanbul'un su ihtiyacını temin için inşasına başlanan tesisler", *Akşam*, 4.12.1953 (TT-502017).

İsale hattında Anadoluhisarı-Beykoz şebekesi için 1.100.000 lira, II. Elmalı Bendi için 6.700.000 lira, Elmalı filtre ve dekantörleri için 1.000.000 lira, Üsküdar-Kadıköy isâle ve su haznesi için 2.000.000 lira, Anadolu Yakası şebeke temdidi ve takviyesi için 1.350.000 lira, su gemisi ve diğer işler için 1.700.000 lira ve vakıf suların ıslahı için de 200.000 liralık bir masraf öngörülüyordu[379].

İstanbul'un Anadolu yakasındaki Üsküdar ve Kadıköy halkının yaz aylarında su sıkıntısı çektiği bir dönemde, kuraklığın iyice etkisini gösterdiği 1954 yılı Temmuz'unda, münavebe ile su vermek şartıyla I. Elmalı Bendi'nde sadece iki buçuk aylık su kaldığı, dönemin basınına yansımıştı. Buna göre, özellikle Kadıköy'ün semtlerinde ancak iki günde bir birkaç saat su verilebilmekteydi. Şiddetli su kıtlığından dolayı da damacanalarla satılan menba sularının fiyatı üç katına kadar fırlamıştı[380].

İnşaatı süren II. bendin 1955'te hizmete açılacak olmasıyla su derdi kalmayacaktı; ancak, o gün için yağmur duasına çıkmaktan başka çare olmadığı da ifade ediliyordu. 9 Temmuz 1954 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar da bent inşaatını ziyaret etmiş; burada kendisine, II. Elmalı Bendi inşaatının 1955 yılının başlarında bitirilip hizmete açılacağı belirtilmiştir.

Söz konusu dönemde, eski (Birinci) Elmalı Bendi'nde, ekim ayı ortasına kadar üç ay civarında yetecek kadar su bulunmaktaydı. Ayrıca, Kadıköy tarafına tanklarla nakledilen su miktarının da arttırılacağı belirtilmiştir[381]. Neticede, inşaat işleri 1955 yılında bitirilerek II. Elmalı Bendi hizmete açılmış ve o dönem için İstanbul Anadolu yakasının her geçen gün şiddetlenen su ihtiyacının karşılanmasında hayatî bir işlev görmüştür.

379 "İstanbul'un Su Derdi: Elmalı'da yeni bendin inşası hızla ilerliyor", *Akşam*, 18.7.1953 (TT-501865).

380 Şahab Balcıoğlu, "Elmalı Bendinde Yalnız 2,5 Aylık Su Kaldı", *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1954 (TT-501863).

381 "Yeni Elmalı Bendi 1955'te Bitecek", *Akşam*, 10.7.1954 (TT-501867).

uriyet

Çarşamba 7 Temmuz 1954

Dede Carnegie'nin

Elmalı bendinde yalnız 2,5 aylık su kaldı

O da şehrin karşı yakasına bugünkü gibi münavebe ile su vermek şartile!

Elmalı bendinde yalnız 2,5 aylık su kaldı

Yeni Elmalı Bendi inşaatına dair gazete haberi
(Cumhuriyet, 7 Temmuz 1954, TT-501863)

Yeni Elmalı Bendi
1955 te bitecek

Eski bentte ekim ortasına kadar Kadıköy halkının ihtiyacını temin edecek miktarda su vardır

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Elmalı Bendi inşaatını ve eski bendi motorla ziyareti (Akşam, 10.7.1954, TT-501867)

II. Elmalı Bendi'nin hizmete girmesine dair fotoğraf (1955)
(Davut Hut Arşivi)

Teknik özelliklerine bakılacak olursa; 1951-1955 yılları arasında yapımı tamamlanan II. Elmalı Bendi, 16 ayaktan oluşan hafifletilmiş beton ağırlık barajıdır. Eski bendin beş katı su tutma kapasitesine sahip olan ve yaklaşık 100 bin metreküp beton dökülerek inşa edilen yeni bent, 42,5 metre yüksekliği ve 238 metrelik boyuyla o dönem için muhteşem bir görüntüye sahipti. 79 km²lik su toplama havzasında, -birincinin on katı olarak- yıllık 10 milyon metreküplük su toplama rezervine sahip olup gittikçe kalabalıklaşan Anadolu yakasının 25 yıl daha su ihtiyacını rahatlıkla karşılayabilecekti.

Elmalı baraj sistemi dâhilinde pompa istasyonu, arıtma tesisi ve isâle hatlarından oluşan çeşitli tesisler de bulunuyordu. Ancak, 1990'lı yıllarda, baraj civarındaki yoğun ve çarpık kentleşme nedeniyle baraj suları tehlikeli derecede kirlenmişti. Hatta bu yüzden 1993'ün ikinci yarısında barajdan şehre su verilmesi geçici olarak durdurulmuştu. Yapılan analizler sonucunda, baraj çevresindeki

Çavuşbaşı, Dudullu ve Çekmeköy gibi yerleşimlerden çıkan atıkların Elmalı bentlerini aşırı derecede kirlettikleri tespit edilmiştir. Bent, ancak ozonlama sistemiyle temizlendikten sonra tekrar şehre su vermeye başlamıştır[382].

İstanbul'un En Büyük Su Kaynağı: Ömerli Barajı ve Tesisleri

1890'lı yıllarda bir orman köyü olan Ömerli, Muratlı köyü ile birlikte Beykoz kazasına bağlıydı[383]. Ömerli yerleşimi, 1928-1989 yılları arasında Beykoz'a bağlı iken bu tarihte Üsküdar'dan ayrılarak ilçe olan Ümraniye'ye, 2009 yılında ise yeni ilçe olan Çekmeköy'e bağlanmıştır. Bu bakımdan, yapıldığı dönemde doğrudan Beykoz'a bağlı bir yer olmasından dolayı, Ömerli Barajı'nı da Beykoz'un ev sahipliğindeki büyük bir içme suyu kaynağı olarak ele almak gerekir.

Nüfusunun ve su ihtiyacının hızla artması nedeniyle İstanbul ve civarının su kaynaklarının tespitine başlanması üzerine, 1962 yılında hazırlanan "İstanbul İçme Suyu Projesi İstikşaf Raporu"na göre, Riva Deresi üzerindeki Ömerli Barajı ve tesislerinin ilk planda yapılmaları gerektiği belirtilmişti[384].

Yıllık 220 milyon metreküplük kapasitesiyle İstanbul'un en büyük su kaynağı olan Ömerli Barajı, 1968'de başlanan inşaat çalışmaları dört yıl devam ettikten sonra 1972 yılında hizmete alınmıştır. Kil çekirdekli toprak dolgu tipindeki barajın topraktan yüksekliği 54 metredir. Gebze taraflarından doğup Beykoz ilçesinden Karadeniz'e dökülen Riva Deresi barajın ana su kaynağı olduğu için başta Anadolu yakası olmak üzere İstanbul'un su ihtiyacının karşılanmasında bu derenin oldukça önemli bir yeri vardır.

Yapılışından günümüze kadar Anadolu yakasının neredeyse tamamına Ömerli Barajı'ndan su verilmektedir ki, bu da ne kadar

382 Meral Avcı, "Barajlar ve Baraj Gölleri", C.2, s.51.

383 Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, (Ed: Ernest Leroux), Paris 1894, IV, s.693, 695.

384 Kerim Esmer, "Tarih Boyunca İstanbul Suları-III", *İstanbul,* Sayı:43/44, s.6 (TT-50188).

Ömerli Barajı ve gölü (https://www.sondakika.com/haber/haber-omerli-baraji-nda-su-seviyesi-yuzde-43-seviyesine-13694059/)

büyük bir kapasiteye sahip olduğunu gösterir. Barajın suları, Ömerli İçme Suyu Arıtma Tesisleri'nde arıtılarak şehrin Anadolu yakasına ulaştırılmaktadır. Ayrıca, Sarayburnu–Salacak arasında bulunan isâle hatlarıyla, günlük 500 bin metreküp içme suyunu da Avrupa yakasına ulaştırma, dolayısıyla oranın da belli ölçüde ihtiyacını karşılama imkânına sahiptir. Baraj sahası, 621 kilometrekarelik yüzölçümüyle oldukça büyük bir havza alanına sahiptir.

Bununla birlikte, Ömerli su havzası 1990'lı yıllardan itibaren etkisini gösteren endüstriyel yapılaşma ve kirlenmenin yoğun olduğu bölgelerden biri olarak kabul edilmektedir. Bunun da gelecekte suya dair potansiyel sorunları beraberinde getireceği tahmin edilmektedir[385].

385 Meral Avcı, "Barajlar ve Baraj Gölleri", C.2, s.51.

Beykoz'un Su Sarnıçları ve Hazneleri

Bilindiği üzere, yağmur, göl veya akarsulardan gelen suların biriktirilip depolandığı sarnıç(sahrınç)lar, Roma-Bizans döneminde kuşatmalara ve kıtlıklara maruz kalan İstanbul'un su ihtiyacının karşılanmasında önemli bir işlev görmüşlerdir[386]. Bu cümleden olarak Beykoz, büyük kısmı bugün ayakta olmasa da, sarnıç ve su hazneleri gibi, özellikle Bizans döneminden kalma su eserleriyle de tanınmıştır. Nitekim İstanbul Tarihi'nin yazarı Eremya Çelebi Kömürciyan, 17. yüzyıl sonlarında Beykoz'un merkezindeki bir kaynaktan (İshak Ağa Çeşmesi kaynağı) su fışkırdığını ve bu suyun, üstünde Grekçe yazılar ile haç şekilleri bulunan bir su haznesinde toplandığını bizzat gördüğünü belirtir[387]. Fakat bunun dışında da Beykoz ve civarında, suyu depolamak ve gelen geçen insanların/hayvanların su ihtiyacını karşılamak amacıyla, irili-ufaklı çok sayıda su sarnıcı ve haznesi mevcuttu. Şimdi, bunlardan bazı örnekler verelim:

Yuşa Tepesi Dumburdun-Suyu Sarnıcı

Âbıhayat kaynak suyunun da bulunduğu Yuşa Tepesi'nde, Bizans dönemi Hagios Pandeleimon Manastırı'ndan kalma, kiborion planlı bir kilise harabesi bulunmaktadır. Semavi Eyice'nin tarihî kaynakları göstererek naklettiği bilgilere ve kendi tespitlerine göre, burada bir ayazmanın yanı sıra Dumburdun-suyu adıyla bir sarnıç da mevcuttur[388]. Eyice'nin 1947 ve 1953 yıllarında yaptığı incelemelerde, kilise harabesinin 150 metre kadar batısında içi su dolu bir yapı/sarnıç görülmüştür. Örtü tonozunda açılan bir delikten söz konusu sarnıcın varlığı anlaşılmakla birlikte şekli ve ölçüleri tespit edilememişti. Etrafında bir dizi hâlinde künk ağızları sıralanan sarnıcın iç duvarlarında ise kalın bir sıva tabakası vardı. Ancak iki bölümlü, üzeri çapraz tonozla örtülü ve dikdörtgen planlı olan bu yapı bir su hazinesi ya da

386 İstanbul sarnıçları hakkında bilgi için bkz. Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı,* s.114-149.

387 Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul,* s.270; Semavi Eyice, "Beykoz ve Tarih", s.28.

388 Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, s.99, dipnot 167.

sarnıç gibi gözükmekle birlikte binada dışa açılan bir kapının varlığı, burasının bir ayazma olabileceği ihtimalini de göstermektedir[389].

Çubuklu Sarnıcı

Semavi Eyice'nin tespitlerine göre, 5. yüzyılda Çubuklu'da (muhtemelen Bizans devrindeki Eirenaion) kurulan büyük ve önemli bir dini tesis olan Akametoi Manastırı, 13. yüzyıla kadar faaliyet göstermişti. İşte, bazı 19. yüzyıl yazarlarının Çubuklu'da gördüklerini dile getirdikleri biri üstü açık, ikisi de üstü örtülü olmak üzere toplam üç kadîm ve güzel Bizans sarnıcı muhtemelen bu manastırın o tarihlerdeki son kalıntılarıydı.[390] Bahsedilen üstü kapalı su sarnıcının tonozlarını tuğladan örülmüş pâyeler taşımaktaydı.

Yoros Kalesi Sarnıcı

Yine Semavi Eyice'nin Timoni'den naklettiğine göre Beykoz ve Anadolu Kavağı'nın önemli bir tarihî eseri olan Yoros Kalesi'nde, içine inilemeyen bir mahzen bulunuyordu. Malum olduğu üzere, kaleler kuşatmalara açık olmaları nedeniyle uzun süreli su ihtiyaçlarını genellikle kendi içlerinde bulunan sarnıçları vasıtasıyla karşılamışlardır. Eyice'nin de belirttiği üzere bu mahzen, muhtemelen asırlara meydan okuyan Yoros Kalesi'nin bir sarnıcıydı[391].

389 Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, s.99-100; Enis Karakaya, "Ayazmalar", C.1, s.473.

390 Semavi Eyice, "Beykoz ve Tarih", s.28.

391 Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, s.126, dipnot 199.

sonuç

Devrinin en meşhur ve aranan kaynak suları arasında kendine yer edinen Karakulak, Çubuklu, Göztepe ve Sırmakeş suları kuşkusuz, Beykoz'un olduğu kadar tüm İstanbul'un da sosyokültürel ve ekonomik hayatına doğrudan katkı yapmışlardır. Bu sular, 19. ve 20. yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğu yönetimindeki Midilli'den Hicaz'a olduğu kadar; Londra, Viyana ve Paris gibi Avrupa başkentlerine dahi su tutkunları ve gurmeleri tarafından götürülüp içilmekteydi. Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'in de severek içtiği Beykoz kaynak suları, bulundukları Dereseki, Akbaba, Karakulak ve Çubuklu gibi köy ve semtlerin şöhret kazanmasına ve zamanla meşhur birer gezinti ve eğlence yeri (mesire) hâline gelmesine neden olmuştur[392]. Öte yandan, Ahmet Midhat Efendi-Sırmakeş suyu ilişkisinde görüldüğü üzere, bu sular bazı tarihî şahsiyetlerle de özdeşleşmiş, onlarla hatırlanır hâle gelmiştir. Beykoz kaynak suları ayrıca, İstanbul'daki su kıtlığı ve salgın hastalık dönemlerinde, şehrin özellikle temiz su ihtiyacının karşılanmasında hayatî bir rol oynamıştır.

Beykoz ve civarındaki tarihî kaynak sularının; oluşturdukları meşhur mesirelerle birlikte, Osmanlı devrindeki büyük şöhretlerini Cumhuriyet dönemiyle birlikte koruyamadıkları anlaşılmak-

392 Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, s.270.

tadır. Bu memba sularının, değişen toplumsal ve ekonomik hayatın getirdiği yeni şartlarla birlikte eskisi gibi –maalesef- aranır olmadıkları ve bu arada İstanbul'un hızla artan nüfusuna paralel olarak âdeta mantar gibi çoğalan ve çoğunlukla da İstanbul dışından gelen diğer kaynak suları karşısında rekabet edemeyip tutunamadıkları; böylece, geçmişteki parlak konumlarını yitirdikleri görülmektedir. Diğer yandan, bu suların eski önemini kaybetmesinde, özellikle vakıf sularda zaman zaman görülebilen (tesis ve hizmetlerin zamanında modernize edilemeyip gerekli yatırımların yapılamaması gibi) işletme zaaflarının ve bu arada, artan nüfus ve çarpık kentleşmeyle birlikte fiziko-kimyasal açıdan ortaya çıkan (kirlenme ve sertleşme gibi) olumsuzlukların kayda değer bir etkisi vardır. Bu bakımdan, Semavi Eyice de "dünyanın en iyi kaynak sularının bir kısmının Beykoz bölgesinde yeryüzüne çıktığını belirttikten sonra, Beykoz'un değerine değer katan bu suların kirlenmelerini önlemenin ve hatta değerlendirmenin, her halde Fransa'nın meşhur Evion kaynak suyunu İstanbul'da satmaktan çok daha hayırlı bir iş olacağına" vurgu yapar[393]. Bu durum, mezkür suların ihya edilip eski konumlarına kavuşturulması konusunda; başta kültür-turizm ve sağlık alanlarında olmak üzere pek çok program ve projenin hazırlanıp uygulanması ve önemli yatırımların yapılması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Çalışmamız boyunca vurguladığımız önemli bir nokta olarak, Beykoz'un meşhur memba sularının böyle bir potansiyele ve tarihî altyapıya sahip olduğu aşikârdır.

Beykoz'un memba sularının yanında, onların ayrılmaz birer parçası ve tamamlayıcısı olan tarihî çeşmeleri de Osmanlı dönemi su kültürü ve medeniyetine özgün katkı sağlamışlardır. Bu noktada, Beykoz ile âdeta özdeşleşmiş olan merkezdeki İshak Ağa Çeşmesi (Onçeşmeler), sadece Beykoz'un su ihtiyacını değil, Anadolu yakasının Üsküdar ve Kadıköy gibi tarihî ve büyük yerleşimlerin ve bu arada Boğaz'dan gelip geçen gemilerin dahi su ihtiyacını karşılayan, sonsuz bir su kaynağı olarak hâfızalara kazınmıştır. Ayrıca, insanların

393 Semavi Eyice, "Beykoz ve Tarih", s.38.

bir araya gelerek eğlenmesini sağlayan konumuyla, hem İstanbul'un hem de Beykoz'un kültür hayatına kayda değer bir katkı sunmuştur.

Küçüksu Mihrişah Valide Sultan Meydan Çeşmesi ise mimarisi, estetiği ve bulunduğu özel konumuyla dikkat çekmektedir. Bunlar arasında, ünlü ressamlara ilham vermesine rağmen, pek de bilinmeyen Kızılserçe Sokağı Çeşmesi gibi, pitoresk görünümleriyle öne çıkanlar da vardır. Çalışmada konu edilen diğer tarihî çeşmelerin az ya da çok birer ayırt edici özelliğe sahip olduğu görülür. Ancak, önemli bir bölümünde sularının akmaması dolayısıyla "ölüme terk edilen" bu çeşmelerin mühim bir kısmı ya ortadan kalkmış ya da yapılan hatalı tamir/restorasyon veyahut yol geçme, başka yere taşınma gibi nedenlerle özgünlüklerini kaybetmişlerdir. Bu durum, Osmanlı'dan günümüze bazı tarihî Beykoz çeşmelerinin sayısının azalmasına ya da özgünlüklerini yitirmesine yol açmıştır.

Kaynak suları ve çeşmeleriyle zaman zaman bütün İstanbul'un "hayat kaynağı" olan sularına, Osmanlı dönemindeki I. Elmalı (Göksu) Bendi ve Cumhuriyet dönemindeki II. Elmalı Bendi ile yakın dönemin Ömerli Barajı'nı da ilave ettiğimizde, Beykoz'un, Anadolu yakasının ve hatta bütün İstanbul'un iyi su / içme suyu ihtiyacını karşılayan gerçek anlamda bir "su hazinesi" ya da "su deposu" olduğunu söylemek her hâlde abartılı olmayacaktır. O hâlde geriye, bütün bu varlık ve zenginliklerin daha iyi tanıtılarak mümkün olduğu ölçüde potansiyellerinin arttırılması ve ihya edilmesi kalmaktadır ki, bu konuların her birinin bilimsel ölçütlerde araştırılıp incelenmesi elzemdir.

Ortodoks Hristiyanlar için şifalı olduğu kadar kutsal da sayılan İstanbul'un tarihî ayazmalarına, Müslümanlar da önem atfetmişlerdir. Ancak Bizans ve Osmanlı döneminden kalma İstanbul ayazmalarıyla birlikte Beykoz ayazmalarının da sayıları günden güne azalarak çok azı günümüze kadar gelebilmiştir. Oysa tıpkı çeşmeler gibi onlar da belirli ritüelleri ve inanışları yaşatan yönleriyle Osmanlı dönemi su kültürünün ayrılmaz parçaları olmuşlardır.

Bütün bunların bir neticesi olarak şu söylenebilir ki, İstanbul ve Boğazı'nın tamamlayıcı bir parçası sıfatıyla Beykoz, İstanbul'un en

güzel ve dingin köşelerinden biri olmanın yanında, tam anlamıyla bir "su kaynağı" niteliğini de taşımaktadır. Bu durum, geçmişte İstanbul halkının sadece fizyolojik olarak su ihtiyacını karşılamada değil, aynı zamanda oluşturduğu zengin su kültürü üzerinden, sosyokültürel ihtiyaçları da karşılayan istisnai bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

kaynaklar

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. Cumhurbaşkanlığı Devletarşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

1.Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat (A.MKT.UM): nr.325/83 (5 Safer 1275).

2.Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT): nr.137/1 (9 Rebiülevvel 1311, nr.1285/27 (2 Şaban 1326); nr.1361/144 (26 Zilkade 1303); nr.1365/60 (16 Zilhicce 1303), nr.102/36 (29 Rebiülevvel 1313); nr.1840/86, nr.2255/131 (5 Cemaziyelahir 1317); nr.2279/49 (29 Receb 1317); nr.380/72 (6 Zilhicce 1312); nr.2810/17 (18 Rebiülahir 1327)

3.Dahiliye Nezareti İdare Kısmı (DH.İD): nr.41/2; nr.41/17.

4. Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ek (DH.İ.UM.EK), nr.41/50 (11 Muharrem 1336)

5. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 5. Şube (DH.EUM.5.Şb.): nr.59/25 (25 Receb 1336.)

6.Bâbıâli Evrak Odası (BEO): nr.26567 (27 Receb 1311); nr.48561 (8 Muharrem 1313); nr.21335 (20 Rebiülevvel 1311); nr.49231 (27 Muharrem 1313); nr.50886 (17 Rebiülevvel 1313); nr.251766 (17 Cemaziyelahir 1326).

7. İrade Dahiliye (İ.DH):nr.238/14398 (19 Şevval sene 1267)

8.İrade Hususi (İ.HUS): nr.1327-R/17.

9.İrade-Şehremaneti (İ.ŞE): nr.2/37 (13 Rebiülevvel 1311); nr.8/12 (14 Rebiülevvel 1313); nr.9/10 (7 Safer 1314); nr.1313 M-1 (4 Muharrem 1313).

10.İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD): nr.42/2235 (22 Zilhicce 1295); nr.81/4799 (13 Şaban 1303).

11.Şura-yı Devlet (ŞD): nr.719/3 (29 Receb 1303); nr.777/25 (17 Zilhicce 1312); nr.778/26 (6 Rebiülevvel 1313); nr.804/16 (26 Cemaziyelahir 1317); nr.2885/13 (5 Cemaziyelahir 1293).

12.Yıldız Esas Evrakı (YEE): nr.146/36 (22 Ramazan 1297).

13.Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV): nr.150/24 (31 Kânunıevvel 1312); nr.56/45 (19 Rebiülahir 1309); nr.207/66 (14 Cemaziyelahir 1318); nr.119/42.

14.Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.Hus): nr.194/82 (29 Zilkade 1303).

15.Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK): nr.20/66 (26 Receb 1308).

16.Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa (Y.PRK.HH): nr.31/26 (1 Rebiülevvel 1317).

17.Yıldız Perakende Evrakı Evkaf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.EV): nr.1/1 (29 Zilhicce 1214).

18.Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri (Y.PRK.SGE): nr.2/30 (1 Rebiülahir 1301).

19. Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti (Y.PRK.ŞH):nr.4/35 (28 Şevval 1310.)

20.Hazine-i Hassa İrade (HH.İ): nr.61/11; nr.63/45; nr. 76/11.

21. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV):nr. 224/82, (6 Muharrem 1341.)

22. Hariciye Mektubi Kalemi (HR.MKT): nr.126/24.

23. Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM): nr.390/38.

24. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi-evrak (TS.MA.e): nr.206/23.

B. Cumhuriyet Arşivi (CA): Fon: 30-18-1-2, Kutu:133, Gömlek:78, Sıra:17 (01.10.1953).

C. Taha Toros Arşivi (TT) : Marmara Üniversitesi.

1. "Elmalı Bendi İnşaatı", *Son Posta*, 3 Haziran 1952 (TT-501857).
2. "Bu şehrin meseleleri: İstanbul'un su ihtiyacını temin için inşasına başlanan tesisler", *Akşam*, 3 Aralık 1953 (TT-502017).
3. "İstanbulun Su Derdi: Elmalı'da yeni bendin inşası hızla ilerliyor", *Akşam*, 18.7.1953 (TT-501865).
4. Şahab Balcıoğlu, "Elmalı Bendinde Yalnız 2,5 Aylık Su Kaldı", *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1954 (TT-501863).
5. Orhan Çinili, "İstanbul Mesireleri 29: Anadoluhisarı" (TT-501487)
6. Kerim Esmer, "Tarih Boyunca İstanbul Suları-II", *İstanbul*, Sayı:43 (TT-50188).
7. Kerim Esmer, "Tarih Boyunca İstanbul Suları-III", *İstanbul,* Sayı:43/44, s.6 (TT-50188).
8. Sermet Muhtar (Alus), "İstanbul Kazan Ben Kepçe: Beykoz'dan Kanlıca'ya...", *Akşam*, 9 Şubat 1939 (TT-50/59).
9. Refii Cevat Ulunay, "Takvimden Bir Yaprak: Boğaz Gezintisi-1", 1.7.1962 (TT-583122).
10. O. K. Görener, "Kıymetini Bilemediğimiz Hazinelerden Memleket Suları-2", *Akşam*, 12 Ağustos 1949 (TT-501886).
11. Kerim Ömer Çağlar, "Karakulak Menba Suyu", *Akşam*, 11 Kasım 1949 (TT-501883).
12. Yekta Ragıp Önen, "Karakulak Suyunun Macerası", *En Son Dakika*, 28 Ekim 1950 (TT-501888).
13. Yekta Ragıp Önen, "İki Su: Karahisar, Karakulak", *En Son Dakika*, 25 Ocak 1951 (TT-501887).
14. Enver Naci Gökşen, "İstanbul'un Menba Suları ne oldu?" *Yeni Sabah*, 28 Eylül 1948 (TT-502014).

15. "Günden Güne Sönen Bir Güzellik Boğaz'ın İncisi: Beykoz", *Son Saat*, 30 Mart 1949 (TT-501591).

16. Daim Oruçlu, "Eski İstanbul'dan Manzaralar: İçilen İyi Sular ve Maden Suları...", *Gece Postası*, 26 Temmuz 1950 (TT 501893).

17. Ertan Ünal, "İstanbul'un Mesireleri-2", s.48-49 (TT-580238).

18. T.C. İstanbul Sular İdaresi, *Sular İdaresi Faaliyetleri*, İstanbul 1958 (TT-635053).

19. Nâzım Yücelt, "Tarih Konuşmaları: Geçmiş asırlarda İstanbulun Su derdi-2", *Yeni İstanbul*, 14 Eylül 1954 (TT-501869).

20. "Yeni Elmalı Bendi 1955'te Bitecek", *Akşam*, 10.7.1954 (TT-501867).

21. Abdülhak Şinasi, "Ediplerimize dair hatıralar: Ahmet Mithat", *Muhit*, s.27-28 (TT-581562).

22. M. Orhan Okay, "Ahmet Midhat: Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikâyesi", *Vesika-lık*, No:54 (Temmuz-Ağustos 2002), s.135 (TT-581585).

23. Mahmut Yesari, "Sudan Ucuz" 1944 (TT-516492?)

D. İBŞB Atatürk Kitaplığı

1. Bel_Mtf_000036 ("Ahidname: Yusuf İzzettin Efendi'nin mutasarrıfı olduğu Hekimbaşı ve Çavuşbaşı çiftlikleri dâhilinde bulunan Göztepe menba suyunun ticaretinin yapılması için Galata'da Hürriyet Hanı'nda akd edilen mukavele").

E. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜNEK)

F. Davut Hut Arşivi

II. KAYNAK ESER VE İNCELEMELER

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri: Toplum Hayatı*, Haz. Kazım Arısan-Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir 21-39*, (Yay: Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Ahmet Refik, *Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.

Alus, Sermet Muhtar, *Eski Günlerde*, (haz. Faruk Ilıkan), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Alus, Sermet Muhtar, *İstanbul'un Geçmiş Günlerinde Yeme İçme,* (haz. Tuncay Birkan), Can Yayınları, İstanbul 2021.

"Anadolukavağı", *İstanbul Ansiklopedisi,* İstanbul 1959, C.2.

And, Metin, *16. Yüzyılda İstanbul (Kent-Saray-Günlük Yaşam)*, YKY Yayınları, İstanbul 2015.

Andréossy, M. Le Comte, *Constantinople et Le Bosphore de Thrace, Pendant Les Années 1812, 1813 et 1814, et Pendant L'Année 1826*, Paris 1828.

Arın, Özgün, *İstanbul'un Anadolu Yakası Kıyılarında Mesire Alanlarının Dönüşümü (1839-1938) ve Günümüze Yansımaları,* İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018.

Arseven, Celâl Esad, *Eski İstanbul (Abidât ve Mebânisi)*, (haz. Dilek Yelkenci), Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1989.

Ata, Galip, "İstanbul Evkaf Suları", *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*, (haz: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul), İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2000, s.143-162.

Avcı, Meral, "Barajlar ve Baraj Gölleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* Cilt 2, s.51-52.

Ayar, Mesut, *Osmanlı Devleti'nde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

Ayaşlı, Münevver, *Dersaâdet*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1993.

Aysu, Çiğdem, "Paşabahçe", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 6.

Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi-Alî Sâtı' Efendi-Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmî' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mi'mârî Yapılar)*, (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2001.

Ayverdi, Sâmiha, *Boğaziçi'nde Tarih*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2018.

Balıkhâne Nâzırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, (Haz. Ali Şükrü Çoruk), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

"Beykoz", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, s.193-195.

Bilir, Ali, *Çeşmibülbüle Gizlenmiş Âbıhayat Beykoz,* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

Cansever, Turgut, "Sonsuzluğa Çakılı Bir Yıldız: Boğaziçi", *İstanbul Armağanı 2: Boğaziçi Medeniyeti,* (Yay. Haz. Mustafa Armağan), İBŞB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.51-54.

Cantay, Gönül Güreşsever, "Ayazmalar, Kuyular ve Sağlık", *Tarih ve Kültür Penceresinden Su ve Sağlık İlişkisi Uluslararası Sempozyumu (İstanbul: 10-11 Haziran 2019) Bildirileri*, (Yay. Haz: Arın Namal-Hacer Topaktaş Üstüner-Bozena Plonska, Syroka), Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s.109-120.

de Clavijo, Ruy Gonzâlez, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Köprü Kitapları, İstanbul 2016.

Cuinet, Vital, *La Turquie d'Asie*, (ed: Ernest Leroux), Paris 1894, C.IV.

Çeçen, Kazım, "Kaynak Suları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, s.507-510.

Çeçen, Kazım, "Elmalı Bendi", *DİA,* C.11, s.57.

Çevrimli, Nilgün, "Vakfiyelerde Su Vakıfları ve Suyun Vücut Bulduğu Yapılar", *Su Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020, s.5-36.

Değer, Mebrure, *İstanbul'un Şifalı Suları / The Healing Waters of Istanbul,* İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, İstanbul 2010.

Deleon, Jak, *Boğaziçi Gezi Rehberi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Demirkol, Ali Serkander – Gök, Mesut, "Suyun Binbir İmgesi: Eski İstanbul Yaşantısında Su", *Âb-ı Hayat: Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü,* İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, İstanbul 2010, s.71-87.

Demirkol, Ali Serkander – Gök, Mesut, "İstanbul'da Su Kültürü ve Yaşam Sanatı", *Âb-ı Hayat: Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü,* İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı, İstanbul 2010, s.89-97.

Dethier, Philipp Anton, *Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl Sonu)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Doktor Besim (Ömer), "Kağıthane Suları ve Hamidiye Çeşmeleri", *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*, (Haz: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul), İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000, s. 95-102.

Duckett, W. A., "1850'lerde Boğaziçi Sahilleri", *İstanbul Armağanı 2: Boğaziçi Medeniyeti,* (Yay. Haz. Mustafa Armağan), İBŞB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.77-80.

Dursun, Haluk, *İstanbul'da Yaşama Sanatı,* Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Dursun, Haluk, "Yaşayan Boğaziçi", *İstanbul Armağanı 2: Boğaziçi Medeniyeti,* (Yay. Haz. Mustafa Armağan), İBŞB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.183-192.

Düstur, II. Tertip, Dersaadet 1334.

Edward Raczynski'nin Türkiye Seyahati Günlüğü, (Çev. Sabire Arık), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Erdenen, Orhan, "Boğaziçi'nde Su ve Su Yapıları", *İstanbul Armağanı 2: Boğaziçi Medeniyeti,* (Yay. Haz. Mustafa Armağan), İBŞB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.147-164.

Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, C.3, 5, 8, İstanbul 1995.

Ergin, Osman Nuri, "Vesâit-i İtfâiyyeden İstanbul Suları", *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*, (Haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul), İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000, s.127-140.

Erkan, Nevzat, *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2015.

Es, Hikmet Feridun, *Tanımadığımız Meşhurlar*, (Açıklama ve Notlarla Hazırlayan: Selçuk Karakılıç), Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.

Eyice, Semavi, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021.

Eyice, Semavi, "Beykoz ve Tarih", *İstanbul Dergisi,* Sayı: 45.

de Fontmagne, La Baronne Durand, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, (çev. Gülçiçek Soytürk), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.

Galitekin, Ahmet Nezih, *Beykoz Kitâbeleri*, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, C.I, İstanbul 2017.

Galland, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1673),* (Çev. Nahid Sırrı Örik, Şerhlerle Yayınlayan: Charles Schefer), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, C.II.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Boğaziçi" (Tarih), *DİA*, C.6, s.251-262.

Göktürk, Hakkı, "Ayios Kostantinos Ayazması", *İstanbul Ansiklopedisi,* (Haz. Reşat Ekrem Koçu), İstanbul 1960, C.III, s.1574-5.

Göktürk, Hakkı, "Ayios Nikolaos Ayazması", *İstanbul Ansiklopedisi,* (Haz. Reşat Ekrem Koçu), İstanbul 1960, C.III, s.1580.

Göktürk, Hakkı, "Ayios Onofrios Ayazması", *İstanbul Ansiklopedisi,* (Haz. Reşat Ekrem Koçu), C.III, s.1586.

Göktürk, Hakkı, "Ayios Terapon Ayazması", *İstanbul Ansiklopedisi,* (Haz. Reşat Ekrem Koçu), C.III, s.1589.

Göncüoğlu, Süleyman Faruk, *Osmanlı İstanbul'unun İlk Yapıları: Hisarlar ve Mahalleleri*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 2016.

Günal, Hakkı, *İstanbul İli İçme Suyu Tarihçesi,* Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1969.

Gyllius, Petrus, *İstanbul Boğazı,* (Latinceden çeviren: Erendiz Özbayoğlu), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

Hisar, Abdülhak Şinasi, *Boğaziçi Mehtapları*, YKY, İstanbul 2006.

Hut, Davut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul 2010.

Hut, Davut, "II.Abdülhamid'in İstanbul'un Su İhtiyacına Dair Politikası ve İçmeyi Tercih Ettiği Kaynak Suları", *Sultan II.Abdülhamid Han ve Dönemi*, (Ed: Fahrettin Gün-Halil İbrahim Erbay), TBMM Milli Saraylar Yayınları, Ankara 2017, s. 470-491.

Hut, Davut, "Beykoz'un Meşhur Kaynak Suları: 19 ve 20. Yüzyıllarda Karakulak, Çubuklu, Göztepe ve Sırmakeş Suları Üzerine Bir Değerlendirme", *Beykoz 2019 Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, İstanbul 2020, s.307-320.

İnançer, Ömer Tuğrul, " Âb-ı Hayat Ölmeden Önce Ölümün Sırrına Ermektir", *Z Dergisi (Kültür-Sanat-Şehir)*, Güz 2017/2, s.52-55.

İnanoğlu, Türker, *En Güzel Köy: Kanlıca*, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

İnciciyan, G. V., *Boğaziçi Sayfiyeleri*, (Ermenice aslından çeviren: Kandilli Ermeni Kilisesi Papazı; Düzelti, Önsöz ve Notlar: Orhan Duru), Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

İz, Mahir, *Yılların İzi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi,* (Haz: Ziya Yılmazer), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s.224.

Kafadar, Cemal, "Su Gibi Aziz Ayazmalar", *Z Dergisi (Kültür-Sanat-Şehir)*, Güz 2017/2, s.442-445.

Kahraman, Âlim, *Edebiyatın Belleğinde Yaşayan Beykoz*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.

Kanar, Mehmet (çeviri ve sözlük), "İstanbul Suları Hakkında Mütalaât", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. IV, sayı: 1 (2002), s. 119-132.

Kancan, Sema, *Unutulmuş Bir Boğaziçi Yerleşimi: Beykoz*, Heyamola Yayınları, İstanbul 2010.

Karakaya, Enis, "Ayazmalar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1.

Karakaya, Enis, "İshak Ağa Çeşmesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C 4.

Kazgan, Haydar – Önal, Sami, *İstanbul'da Suyun Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

Kırimî-zâde Mehmed Neş'et Efendi, *Sultan İkinci Abdülhamid Han'a Takdim Edilen Jurnallerin Tahkik Raporları (1891-1893)*, (haz. Raşit Gündoğdu, Kemal Erkan, Ahmet Temiz), Çamlıca Yayınevi, İstanbul 2008.

Kolay, Arif, "Beykoz'un Çiftlikleri ve Çiftlikât-ı Hümâyûn", *Beykoz 2019 Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, İstanbul 2020, s.191-207.

Konyalı, İbrahim Hakkı, "Beykoz İshak Ağa Çeşme-i Kebîri", *İstanbul Ansiklopedisi,* (Ed: R. E. Koçu), C.V, s.2652-2655.

Kömürciyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi: XVII. Asırda İstanbul,* (Tercüme ve tahşiye eden: Hrand D. Andreasyan, Yeni notlarla yayıma hazırlayan: Kevork Pamukciyan), Eren Yayıncılık, İstanbul 1988.

Kuban, Doğan, "Küçüksu Çeşmesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.5.

Kurşun, Zekeriya - Mazak, Mehmet vd, *Baki Kente Âb-ı Beka Hamidiye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları, İstanbul 2006.

Mazak, Mehmet, *Gündelik Hayatından Renklerle Eski İstanbul*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

Memiş, Şefik, *Anadolu Yakasının İlk Belediyesi: Beykoz 10. Daire-i Belediye*, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınlar, İstanbul 2020.

Millingen, Alexander Van, *Konstantinopolis-İstanbul*, (Çev. Aykut Gürçağlar), Alkım Yayınevi, İstanbul 2003.

Muhammed Hafîd Efendi, "Mehâhü'l-Miyâh: İstanbul'un Meşhur İçme Suları", *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*. (Haz: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul), İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2000, s.245-264.

Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

Nazım (Nirven) Bey, "İstanbul Vilayeti Şehremaneti'ne Evkaf'dan Devr Olunan Sular", *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları.* (haz: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul), İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2003, s.165-226.

Nirven, Dr. Saadi Nazım, *İstanbul Suları,* Halk Basımevi, İstanbul 1946.

Öztürk, Said, "Osmanlı Şehirlerinin Vakıf Suları", *Z Dergisi (Kültür-Sanat-Şehir)*, Güz 2017/2, s.126-133.

Özyalvaç, Şükriye Pınar, "1840 Yılı Temettuât Defterlerine Göre Beykoz Kasabası'nın Fiziksel, Sosyal ve Demografik Yapısı", *Beykoz 2019 Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, İstanbul 2020, s.123-140.

Özyetgin, Melek - Engin, Vahdettin – Ersay, Ayşe Yüksel, *Yıldız Sarayı*, YTÜ Sultan II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2021.

Pardoe, Julia, *Sultanlar Şehri İstanbul*, (Çizimler: W.H. Barlett, çev. M. Banu Büyükkal), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, (Haz: Ali Şükrü Çoruk), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

Sarıdikmen, Gül, "Ressamlara İlham Veren Bir Çeşme: Anadoluhisarı Kızıl Serçe Sokağı Çeşmesi", *Turkish Studies Social Sciences*, International Balkan University-Skopje/Macedonia, Vol.14, Issue 3 (2019), s.1033-1052.

Savran, Hülya, "Türklerde Suya Saygı ve Su Kültürü", *Su Kitabı*, (ed. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2020, s.391-402.

Şehsuvaroğlu, Haluk Y., *Boğaziçi'ne Dair*, Turing Yayınları, İstanbul tarihsiz.

Şehsuvaroğlu, Haluk Y., "Kırım Harbi Esnasında Boğaziçi", *İstanbul Armağanı 2: Boğaziçi Medeniyeti,* (Yay. Haz. Mustafa Armağan), İBŞB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s.177-180.

Süheyl Ünver'in İstanbul'u, (haz: İsmail Kara - Salih Pulcu), İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996.

Şirket-i Hayriye, *Boğaziçi: Tarihçe, Salnâme*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1330 (1914)

Tabakoğlu, Ahmet, *Osmanlı Dönemi İstanbul Su Tarihi*, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Tabakoğlu, Ahmet - Kal'a, Ahmet vd, *Vakıf Su Defterleri: Boğaziçi ve Taksim Suları 2 (1813-1928),* İBŞB İSKİ Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2003.

Tanışık, İbrahim Hilmi, *İstanbul Çeşmeleri-II (Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri)*, Maarif Matbaası, İstanbul 1945.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1989.

Tarihin Tanıklığında Vakıf Taşdelen Doğal Kaynak Suyu, (Haz. Hayrettin Mustafa Dayıoğlu), Dentur Avrasya Grup, İstanbul 2012.

Tchihatchef, Pierre de, *İstanbul ve Boğaziçi,* (Çev. Ali Berktay), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Tietze, Andreas, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, TÜBA, Ankara 2016, C.1.

Topçu, Ercan, "Çeşmebaşı Kültürü", *Z Dergisi (Kültür-Sanat-Şehir)*, Güz 2017/2, s. 228-235.

Ünver, Süheyl, "İstanbul'un Bazı Acı ve Tatlı Suların Halkça Maruf Şifa Hassaları Hakkında", *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*. (haz: Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal'a, İlhami Yurdakul), İBŞB İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2000, s.227-231.

Vada, Abdürrahim Cabir, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1943.

Walsh, Robert, *İrlandalı Bir Vaizin Gözüyle II. Mahmud İstanbul'u,* (Çeviri: Zeynep Rona), Kitap Yayınevi, İstanbul 2021.

Walsh, Robert (Metinler), İ*stanbul Manzaraları (Rumeli'de ve Batı Anadolu'da Gezintilerle),* (Özgün Çizimler: Thomas Allom, Çeviren: Şeniz Türkömer), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Yeremyan, Hayr Simon, *İstanbul İzlenimleri,* (Ermenice'den çeviren: Toros Haşhaşoğlu), Belge Yayınları, İstanbul 2018.

Yurdakul, İlhami, *Aziz Şehre Leziz Su: Dersaadet (İstanbul) Su Şirketi (1873-1933)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

Yurdakul, İlhami, "Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi'nin Kuruluşu ve İçme Suyu Temin Projesi: Göksu Bendi (1888-1894)", *Beykoz 2020 Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, (Ed. Hilal Yurdakul), Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s.303.

Yücel, Erdem, "Çubuklu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2. s.533-535.

Yüzer, Erdoğan – Öztaş, Turgut – Mutlu, Oltan, "İstanbul-Taşdelen Ve Karakulak: Kaynak Sularının Hidrojeolojisi Ve Kaptaj Sorunlarına Çözüm Önerileri", *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 41 (Kasım 1992), s.51-62.

Ziya Şakir, *İkinci Sultan Hamit Şahsiyeti ve Hususiyetleri,* Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul 1943.

III. İnternet Kaynakları

Görseller için verilen internet kaynak bilgileri ilgili yerlerde gösterilmiştir.

https://ozhanozturk.com/2017/09/01/anadolu-hisari/ (Erişim: 10.07.2021)

dizin

A

Abbas Hilmi Paşa *124*
Abdihoca *191*
Abdülhak Şinasi Hisar *89, 166*
Abdürrahim Cabir Vada *108, 110, 120, 167, 169, 188, 207*
Abdurrahman Tevfik Bey *115, 116, 117*
Adalar *110, 226*
Ahmet Cevdet Paşa *53,*
Ahmet Hamdi Tanpınar *49, 51*
Ahmet Haşim *33*
Ahmet Midhat Efendi *83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 94, 96, 97, 98, 152, 235*
Ahmet Rıza Bey *202*
Ahmet Yakupoğlu *183*
Akbaba *12, 15, 33, 61, 63, 83, 86, 96, 97, 98, 99, 152, 235*
Akbaba Sultan *97, 98*
Alemdağ *29, 105*
Alexander Van Millingen *31*
Ali Bilir *54, 57, 75, 98, 100, 141, 151, 168, 170, 194*
Ali Nihad Bey *116, 117*
Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı *209*
Anadolu-Bağdat Demiryolu *113*
Anadoluhisarı *12, 169, 171, 179, 181, 182, 183, 216, 218, 221, 222, 223, 227,*
Anadolukavağı *11, 62, 190, 191, 193, 194, 195,*
Ankara *53, 68, 69, 125, 143, 185, 199, 226,*
Atatürk Parkı *156, 158*
Ayazma *155, 158, 162, 191, 200, 202, 205, 207, 208, 209*
Ayios Kostantinos Ayazması *155, 156, 202,*
Ayios Nikolaos (Paşabahçe) Ayazması *203*
Ayios Onofrios (Paşabahçe) Ayazması *204*
Ayios Terapon (Çubuklu) Ayazması *204*
Ayşe Kadın Çeşmesi *167*
Azize Paraskevi *202*

B

Bağlarbaşı *222*
Bakırköy *110, 126*
Balcıoğlu Çiftliği *84*
Behruz Ağa *140*
Belgrad Ormanı *20*
Beşiktaş *54, 87*
Beyaz Pınar *130*
Beykoz Belediyesi *2, 10, 14, 43, 128, 151, 153, 182, 200,*
Beykoz Çayırı *15, 140, 151*
Beykoz Deri Fabrikası *97*
Beykoz Hükümet Konağı *59*
Beykoz İskelesi *68, 139*
Beykoz Kilise Ayazması *202*
Beykoz Korusu *155*
Beyoğlu *24, 30, 31, 43, 45, 108, 130, 151, 152, 153, 157, 159, 164, 168, 179, 181,*
Beyoğlu Belediyesi *45*
Bezmiâlem Valide Sultan *41*
Boğaziçi *9, 11, 12, 13, 14, 15, 28, 30, 34,*

39, 40, 41, 47, 61, 66, 75, 76, 87, 90, 94, 99, 105, 107, 108, 110, 121, 123, 124, 125, 126, 135, 137, 139, 141, 143, 144, 145, 147, 148, 154, 155, 156, 158, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 178, 185, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 200, 201, 205, 207, 215, 233, 234,
Boğaziçi Köprüsü *173*
Börekçi Hasan Bey *125*
Börekçi Hasan Efendi *159*
Bostancı *221, 222*
Budakdere *219, 224*
Büyükbakkalköyü *62*
Büyükdere *144*

C/Ç

Cahit Çeçen *225*
Cevriye Hatun Çeşmesi *194*
Çakalburnu *125*
Çamlıca *33, 45, 56, 57, 216,*
Çavuşbaşı *62, 112, 113, 115, 181, 215, 216, 219, 224, 231,*
Çavuşbaşı Çayı *224*
Çavuşbaşı Çiftliği *62*
Çavuşbaşı deresi *215*
Cebel-i Yuşa *185, 186*
Çekmeköy *231*
Celal Bayar *227*
Cemal Kafadar *200*
Cemil İpekçi *127*
Cennet Hatun *40, 98*
Çerkes *14, 15*
Çerkesköyü *62*
Cevriye Hatun Çeşmesi *194*
Cezayirli Gazi Hasan Paşa *29*
Çifte Çınarlar *40*
Çınardibi *191*
Çırçır *33, 47, 50, 113, 114*
Çubuklu *9, 11, 28, 29, 39, 62, 87, 105, 106, 107, 108, 109, 113, 116, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 137, 159, 167, 170, 204, 213, 234, 235,*
Çubuklu Çayırı *130*
Çubuklu Deresi *62*
Çubuklu Doğal Kaynak Suyu Tesisi *128*
Çubuklu Korusu *128*
Çubuklu Mahallesi *124*
Çubuklu Memba Suyu *126*
Çubuklu Memba Suyu Bayii *126*
Çubuklu Ocağı Mescidi *130*
Çubuklu Sarnıcı *234*
Çubuklu Vapur İskelesi *109, 125*
Çukurçeşme *158, 160, 162, 205*

D

Dâhiliye Nezareti *26, 145, 162, 163*
Dedeoğlu Çiftliği *124*
Deliosman suyu *76*
Demokrat Parti *224*
Dersaadet *46, 54, 62, 110, 112, 119, 224,*
Dersaadet Su Şirketi *54*
Direklerarası *49*
Dolaysuyu *191*
Dolmabahçe *55*
Dudullu *219, 231*
Dumburdun-suyu *205, 233*
Durant Fontmagne *28*

E

Edirneli Mehmed Emin Efendi *142*
Edward Raczynski *143, 148, 149,*
Eftim Usta *147*
Ekrem Hakkı Ayverdi *141*
Elmalı Bendi *100, 215, 216, 217, 219, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 237,*
Elmalı Su Şirketi *216*
Elmalı suyu *100, 219*
Emin Ağa Çeşmesi *170*
Eminönü *26*

Enver Naci Gökşen *24, 29, 53, 68, 86, 97*
Eremya Çelebi *139, 233,*
Erenköy *221*
Evkaf Müdiriyyet-i Umûmiyyesi *47*
Evliya Çelebi *13, 97, 174, 186, 190, 191*

F

Fahrettin Kerim Gökay *98*
Faruk Nafiz Çamlıbel *148*
Fatih Sultan Mehmet Köprüsü *173*
Fatma Nigâr Hanım *86*
Fausto Zonaro *183, 184*
Fener Caddesi *98*
Fethi Paşa Çiftliği *100*
Fetvahane *53*
Feyzâbâd *121*
Fikir Tepesi *170*
Fındıklı *113, 114*
Frank Mason Good *180*

G

Galata *24, 31, 64, 115, 116, 136, 151,*
Gazi Sinan Paşa Çeşmesi *181*
Gebze *14, 231*
Giritli Yusuf Ağa *41, 42*
Göksu *11, 12, 13, 22, 62, 171, 172, 173, 174, 175, 178, 179, 181, 182, 202, 206, 207, 208, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 237*
Göksu Bendi *215, 218*
Göksu Deresi *171, 173, 174, 182, 215, 221*
Göksu Kasrı *208*
Göksu Mesiresi *175, 208*
Göztepe Mesiresi *119*
Göztepe Suyu *167*
Güzelcehisar *171*

H

Hacı Osman Ağa *51*
Hadîkatü'l-Cevâmî *42, 130, 143, 147, 150, 158, 186, 189, 190,*
Hafize Melek Hanım *96*
Hâfız Emine Hanım *195*
Hâkimler *191*
Hakkı Göktürk *202, 203, 204*
Halepli Çeşmesi *169, 170*
Haliç *54*
Halkalı *20, 33*
Haluk Dursun *11, 20, 51, 75*
Haluk Durukal *55, 69*
Hamidiye *22, 29, 32, 33, 48, 54, 56, 84, 96, 110, 113, 137, 192,*
Hasan Bey Gazozu *125*
Haydarpaşa *145, 221*
Haydarpaşa Tıp Mektebi *221*
Hayr Simon Yeremyan *28*
Hazine-i Hassa Nezareti *112, 113*
Hekimbaşı Çiftliği *202*
Hezarpâre Ahmed Paşa *154*
Hicaz *156, 235*
Hikmet Feridun Es *86, 90, 95*
Hıdiv Kasrı *124, 130*
Hünkâr Kasrı *13*
Hürriyet Hanı *115, 116,*

I/İ

II. Abdülhamid *60*
II. Elmalı Bendi *230*
III. Mustafa *163*
II. Mahmut *50*
II. Mahmut çeşmesi *50*
İbrahim Paşa Çeşmesi *130*
I. Elmalı Bendi *215, 217, 224, 225, 227*
II. Abdülhamid *54, 55, 56, 57, 59, 62, 97, 125, 183, 207, 216, 225, 235,*
II. Elmalı Bendi *224, 226, 227, 230, 237*

III. Ahmet *130*
III. Murad *121*
III. Mustafa *154, 158, 159, 160, 162*
III. Selim *14, 41, 42, 43, 70, 143, 156, 177, 180, 181*
II. Mahmut *43, 68, 69, 170, 171, 172, 188, 195*
II. Mustafa *164*
I. Mahmut *54, 140*
İncirköy *154, 158*
İngiliz Ali Bey *202*
İshak Ağa Çeşmesi (Onçeşmeler) *236*
İskele Meydanı *167*
İskender Paşa Camii *170*
İstanbul Belediyesi *67, 169, 223*
İzmir *99, 226*

J

Julia Pardoe *171, 172, 178*

K

Kabakoz *62*
Kadıköy *22, 33, 76, 105, 110, 136, 145, 147, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 236*
Kâğıthane *29, 54*
Kandilli *124, 169, 208,*
Kanlıca *11, 13, 15, 26, 105, 107, 108, 109, 110, 113, 114, 115, 124, 125, 126, 128, 137, 144, 166, 167, 168, 169, 170, 188, 207, 209, 216,*
Kanlıca Çeşmesi *167*
Kanlıca İskelesi *114*
Kapalıçarşı *109*
Karabet Sıvacıyan Efendi *216*
Karaköy *107, 108, 109*
Karakulak *9, 13, 24, 25, 28, 29, 33, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 97, 98, 100, 107, 111, 119, 121, 130, 173, 213, 235,*
Karakulak Ahmet Ağa *40, 68*
Karakulak Mesiresi *64*
Karakulak Suyu *42, 57, 63, 64, 65, 67, 72*
Karakulak Suyu Merkez Deposu *64*
Kartal *14*
Kasımpaşa *30, 31*
Kavacık *106, 166, 170, 171, 181*
Kavacık Çeşmesi *170*
Kavacık Çiftliği *170, 181*
Kavakdere *155*
Kavak Tahaffuzhanesi *191*
Kayışdağı *33, 47, 59, 60, 215*
Kaymakdonduran *33, 62, 98, 99, 100*
Kaymakdonduran suyu *99*
Kazasker Hasan Tahsin *166*
Keçecizade İzzet Molla *125*
Kerim Ömer Çağlar *29, 39, 41, 69,*
Kestanelik *33*
Kestane suyu *33*
Kızılserçe Sokağı Çeşmesi *183, 184*
Kimyager Ali Rıza Bey *48*
Kirazlı Dermal *130*
Kireç Burnu *140*
Kırım Harbi *13, 28, 144, 202,*
Kırkçeşme *20*
Kırklar *130*
Kısıklı *33*
Kızılserçe Sokağı Çeşmesi *182, 237*
Kocataş *33*
Kont Andreossy *40*
Küçük Elmalı *29, 39*
Küçükmaden suyu *125*
Küçüksu *171, 173, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 206, 237,*
Küçüksu Çeşmesi *175, 176, 178,*
Küçüksu Kasrı *175, 178, 179*
Kumdöken Suyu *191*

Kuzguncuk *145*

L

Lale Devri *121, 130*
Leyla Gencer *127*
Londra *235*

M

Macar Kalesi *189*
Macar Tabyası *190*
Madensuyu *125, 154, 156*
Mahir İz *51, 66*
Mahmut Yesari *90,*
Maltepe *216*
Marmara Denizi *29, 39*
Mebrure Değer *47, 72, 73, 93, 106, 107, 111, 189, 192, 193*
Mekke *51, 52, 182*
Mekteb-i Mülkiye *58, 119*
Meryem Ana (Panayia) Ayazması *206*
Meşîhat *53*
Metomorfosis İsa Rum Ortodoks Kilisesi *208*
Mezit Köyü *155*
Midilli *51, 235*
Mihrişah Valide Sultan Meydan Çeşmesi (Küçüksu Çeşmesi) *175*
Mina Urgan *33*
Mıgırdıç Tokatlıyan *92*
Molla Fenari Mehmet Efendi *63*
Mösyö Herbert Lives Webb *62*
Mösyö Ötre *145*
Muallim Naci *94, 95*
Müezzinoğlu Halil Efendi *85*
Muhacir Mahallesi *167*
Muhammed Hafid Efendi *156*
Münevver Ayaşlı *39, 124*
Münir Süleyman Çapanoğlu *84, 87, 88, 92*
Musahipzade Celal *100, 174,*
Müze-i Hümayun Müdürlüğü *87*

N

Namık Kemal *51*
Nazım Nirven *48, 125, 142, 167, 181, 216, 217, 220, 222*
Nevşehirli Damat İbrahim Paşa *121, 130*

O/Ö

Ömerli *231, 232, 237*
Ömerli Barajı *231, 232, 237*
Ömer Tuğrul İnançer *33*
Orhan Seyfi Orhon *49*
Osman Asaf *183*
Osman Nuri Ergin *28, 48, 62, 67, 85, 96, 111, 121, 125, 216, 217, 221, 224*

P

Palamar Çeşmesi *152*
Panayır Sokağı *202*
Paris *15, 40, 45, 49, 218, 231, 235,*
Paşabahçe *11, 45, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 181, 203, 204, 205, 206,*
Paşabahçe Ahmet İnal Anadolu Lisesi *164*
Paşabahçe Camii *156, 158*
Pendik *62*
Pera *45*
Pertev Mehmed Said Paşa *43*
Petrus Gyllius *158, 187, 188, 201*
Piri Mehmet Efendi Çeşmesi *181*
Pomak *14, 15, 45*

R

Refii Cevat Ulunay *13, 39,*
Reşadiye Mahallesi *163*
Robert Walsh *32, 176, 177, 185, 186, 188, 189*
Rumeli Hisarı *179*
Ruznameci İsmail Efendi Suyu *170*

S/Ş

Saadi Nazım Nirven *48, 125, 142, 167, 181, 216, 217, 220, 222*
Saffet Paşa Yalısı *170*
Safiye Sultan *164, 165*
Sırmakeş *9, 85, 88, 93, 99*
Süheyl Ünver *184*
Şahinkaya Suyu *154*
Şahinkaya Tepesi *154*
Said Öztürk *42, 53*
Samiha Ayverdi *29, 61, 107, 109, 137*
Şefik Memiş *14, 62, 72, 98, 106, 218*
Şehremaneti *14, 26, 41, 64, 96, 100, 155, 159, 189, 190, 218,ZZZ*
Şehzadebaşı *49*
Sema Kancan *33, 34, 75, 99, 139, 147, 148, 191, 192*
Serdaroğlu Çiftliği *84*
Şerif Abdullah Paşa *51*
Servet Efendi *51*
Servi Burnu *15*
Şevket Dağ *183*
Şile *14*
Simkeş suyu *85*
Sinan Ağa Çeşmesi *158*
Sirkeci *24, 86, 88, 90, 91*
Şirket-i Hayriye *13, 39, 40, 90, 107, 125, 137, 143, 154, 155, 156, 166, 190, 191, 207,*
Sırmakeş *24, 25, 28, 33, 48, 50, 68, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 130, 152, 213, 235,*
Sırmakeş Caddesi *99*
Sırmakeş suyu *83, 86, 87, 89, 95, 96, 97, 98, 235*
Soğuksu *33*
Solucak suyu *98, 99*
Subaşı *98*
Sucu Necip *128*
Sucu Salih Efendi *128*
Süheyl Ünver *41, 48, 51, 53, 183,*
Süleyman Kâni Bey *145*
Sultan Abdülaziz *51, 115*
Sultaniye Çayırı *153, 155*
Sultaniye Çayırı Çeşmesi *153*
Suphi Kâmil Bey *96*
Suriçi *24, 45, 62, 87, 108, 110*
Sütlüce *186, 188*

T

Tarabya *107, 144*
Taşdelen *28, 29, 33, 39, 49, 50, 56, 71, 73, 74, 75, 76,*
Taşdelen suyu *33*
Tekel İspirto Fabrikası *204*
Tepeköy *156, 164*
Terazi Çeşmesi *151*
Terkos *22, 54, 221, 225*
Terkos Su Şirketi *22*
Terkos suyu *54*
Tokat Köşkü *40*
Tophane *24, 96*
Türker İnanoğlu *126, 128, 137, 166, 209*

U/Ü

Ümraniye *231*
Umuryeri *186, 190*
Unkapanı İskelesi *26*
Üsküdar *11, 13, 14, 15, 22, 42, 43, 76, 87, 130, 136, 145, 151, 152, 153, 157, 159, 164, 168, 179, 181, 200, 214, 215, 216, 217,*

218, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 231, 236,
Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi *22, 214, 217, 218, 219, 224*

V

Vaniköy *169, 202*
Viyana *49, 235*
V. Mehmed Reşad *59, 61*

Y

Yahya Efendi Çeşmesi *190*
Yakacık *28, 62*
Yalıköy *11, 84, 96, 150, 151, 152, 154*
Yalıköy Çeşmesi *150*
Yaşar Göktepe *183*
Yazıcı Çiftliği *108, 167*
Yekta Ragıp Önen *70, 71,*
Yıldız Sarayı *54, 55, 56,*
Yoros *42, 234*
Yoros Kalesi Sarnıcı *234*
Yuşa Tepesi *11, 13, 15, 62, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 201, 204, 233*
Yuşa Tepesi Ayazması *204*
Yusuf İzzettin Efendi *115,*
Yusuf Münir Bey *116, 117*
Yusuf Nebih Efendi *113, 114*

Z

Zindankapısı *51*
Ziya Şakir *55, 57,*

Beykoz
Belediyesi